J.A. Boone
C.J.A.M. de Bont
K.J. Poppe (red.)

Mededeling 572

DE NEDERLANDSE LANDBOUW OP HET EUROPESE SCOREBORD

November 1996

SIGN: L27-572
EX. NO: 6
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

REFERAAT

DE NEDERLANDSE LANDBOUW OP HET EUROPESE SCOREBORD
Boone, J.A., C.J.A.M. de Bont, K.J. Poppe (red.)
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Mededeling 572
ISBN 90-5242-370-9
183 p., tab., fig., bijl.

Dit rapport geeft inzicht in de concurrentiepositie van de Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven binnen de Europese Unie. Voor de gehele agrarische sector worden ontwikkelingen in productie, structuur, werkgelegenheid en inkomen beschreven.

Voor de akkerbouw, de bloemen-, de groente- en fruitteelt, de melkveehouderij, de rundvleesproductie en de varkenshouderij is de positie van de Nederlandse bedrijven vergeleken met die in de belangrijkste concurrerende gebieden in de EU. Ingegaan wordt op de ontwikkeling van opbrengsten, kosten, inkomen, investeringen en financiële positie.

Daarnaast krijgt de regionale verscheidenheid van de landbouw in de Europese Unie afzonderlijk aandacht.

Agrarische sector/Europese Unie/Bedrijfsuitkomsten/Regio's/Farm Accountancy Data Network

Omslagfoto: Service Photographique, CCE Bruxelles

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

		Blz.
WOORD VOORAF		7
OVERZICHT VAN MEDEWERKERS		8
SAMENVATTING		9
SUMMARY		19
1.	INLEIDING	29
	1.1 Aanleiding en doel van de publicatie	29
	1.2 Databronnen	29
	1.3 Inhoud	30
2.	RESULTATEN PER LIDSTAAT	31
	2.1 Inleiding	31
	2.2 De landbouw in de 15 EU-lidstaten	31
	2.3 Netto toegevoegde waarde	35
	2.4 Subsidies	39
	2.5 Agrarisch inkomen en totaal inkomen gezinnen	42
	2.6 Balans en vermogenspositie	44
3.	AKKERBOUW	47
	3.1 Inleiding	47
	3.2 Structuur	47
	3.3 Opbrengsten	50
	3.4 Saldi	51
	3.5 Kosten	52
	3.6 Subsidies	55
	3.7 Inkomens	55
	3.8 Financiële positie	57
	3.9 Slotbeschouwing	58
4.	TUINBOUW	61
	4.1 Inleiding	61
	4.2 Positionering van de tuinbouw in de EU	61
	4.3 Sierteelt	62
	4.4 Beschermde groenteteelt	68
	4.5 Opengrondsgroente	74
	4.6 Fruit	78
	4.7 Slotbeschouwing	82

Blz.

5. MELKVEEHOUDERIJ 84
5.1 Inleiding 84
5.2 Structuur 84
5.3 Opbrengsten 88
5.4 Saldi 92
5.5 Kosten 92
5.6 Subsidies 95
5.7 Inkomens 95
5.8 Financiële positie 97
5.9 Slotbeschouwing 100

6. RUNDVLEES 103
6.1 Inleiding 103
6.2 Structuur 104
6.3 Opbrengsten 106
6.4 Saldi 108
6.5 Kosten 109
6.6 Subsidies 110
6.7 Inkomens 112
6.8 Financiële positie 113
6.9 Slotbeschouwing 115

7. VARKENS 117
7.1 Inleiding 117
7.2 Structuur 117
7.3 Opbrengsten 123
7.4 Saldi 124
7.5 Kosten van gesloten varkensbedrijven 126
7.6 Subsidies van gesloten varkensbedrijven 127
7.7 Inkomens van gesloten varkensbedrijven 128
7.8 Financiële positie van gesloten varkensbedrijven 130
7.9 Kosten van fokvarkensbedrijven 132
7.10 Subsidies van fokvarkensbedrijven 133
7.11 Inkomens van fokvarkensbedrijven 134
7.12 Financiële positie van fokvarkensbedrijven 135
7.13 Slotbeschouwing 136

8. GEZINSINKOMENS IN RURALE EN URBANE REGIO'S VAN DE EU 140
8.1 Inleiding 140
8.2 Indeling in rurale en urbane gebieden 141
8.3 Sociaal-economische situatie in de regio's 143
8.4 Gezinsinkomen uit bedrijf 149
8.5 Enkele kenmerken van de bedrijfsstructuur 153

Blz.

9. SLOTBESCHOUWING 157

LITERATUUR 160

BIJLAGEN 165
1. Databronnen 166
2. Definities kengetallen 169
3. Monetaire aspecten 171
4. Kenmerken melkveehouderij per regio 173
5. Spreiding gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht op melkveebedrijven 174
6. Kenmerken vleesveehouderij per regio 175
7. De indeling in rurale en urbane gebieden van de OECD 176

TRANSLATION OF TABLE AND FIGURE HEADINGS 178

WOORD VOORAF

Veel actuele landbouweconomische vraagstukken hebben een Europese dimensie. Ondanks de bij het Landbouw-Eonomisch Instituut (LEI-DLO) beschikbare data en expertise bestaat er echter (nog) geen stelselmatige vergelijking van de prestaties van de Nederlandse boeren en tuinders met die van hun Europese concurrenten.

Het is verheugend dat het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) in deze lacune heeft willen voorzien door een dergelijke studie te financieren. Dat dit nu leidt tot een publicatie aan de vooravond van het Nederlandse voorzitterschap van de Unie is bovendien een gelukkige timing.

Bij de studie moet worden aangetekend dat het hier de resultaten betreft van een eerste poging om tot zo'n regelmatige vergelijking te komen. Deze poging is met de nodige problemen gepaard gegaan: de beschikbare statistieken zijn niet altijd van het niveau dat we in Nederland gewend zijn; dit geldt in het bijzonder voor typisch Nederlandse producties als de sierteelt. Ook de kennis van sommige buitenlandse regio's is bij het instituut nog in opbouw.

De onderzoekers zijn dan ook veel dank verschuldigd aan de commisie die het onderzoek met het nodige geduld heeft begeleid. De begeleidingscommissie bestond uit:

drs. G.G. van Leeuwen, voorzitter	(LNV-DL)
ir. J.G. Deelen	(LNV-DIZ)
dr. ir. A. Meijering	(LNV-DL)
ir. G.J.A. Ogink	(IKC-Landbouw)
ir. H.F. Smit	(LNV-DIZ)

Vanuit LEI-DLO heeft ook drs. J.H. Post (programmaleider) aan de beraadslagingen deelgenomen. Verder is dank verschuldigd aan de diensten van de Europese Commissie (DG VI/A-3 RICA), en met name aan de heren T. Vard en J. d'Hulst, voor het beschikbaar stellen van de gegevens van het Europese informatienet RICA en het beantwoorden van onze aanvullende vragen.

Een overzicht van de auteurs die aan het rapport hebben meegewerkt, is te vinden op de volgende pagina.

Zowel bij het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij als zeker ook bij LEI-DLO bestaat de ambitie om deze studie op termijn te herhalen. Daartoe zal ook de haalbaarheid van een nauwere samenwerking met andere lidstaten worden onderzocht. Daarnaast staat het instituut open voor aanvullende beleidsvragen en vervolgonderzoek voor bepaalde producten of thema's.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, november 1996

OVERZICHT VAN MEDEWERKERS

De volgende personen hebben aan de totstandkoming van dit rapport belangrijke bijdragen geleverd:

projectleiding:	drs. K.J. Poppe en drs. J.A. Boone (plv.)
eindredactie:	drs. J.A. Boone en ir. C.J.A.M. de Bont
hoofdstuk 2:	drs. ing. A.D. Verhoog
hoofdstuk 3:	ing. J.H. Jager
hoofdstuk 4:	ir. V.C. Bouwman
hoofdstuk 5:	ing. H. Prins en ing. W.H. van Everdingen
hoofdstuk 6:	ing. H. Prins
hoofdstuk 7:	ing. J.H. Wisman
hoofdstuk 8:	drs. I.J. Terluin en ing. F.E. Godeschalk
gegevensbeheer:	drs. J.A. Boone en J.P.J. Rademaker
tekenwerk:	A.P. van Lierop en U.J. Echterling
tekstverwerking:	M.A. Mannee-Donker, S.H.A. v.d. Heijden-Ros en H.H. van der Kooij

SAMENVATTING

Deze rapportage biedt inzicht in de positie van de Nederlandse land- en tuinbouw ten opzichte van die in andere EU-lidstaten. Ingegaan wordt op de betekenis en de prestaties van de totale sector in de verschillende lidstaten en voor de in ons land belangrijkste bedrijfstypen wordt achtereenvolgens aangegeven in welke situatie de betreffende bedrijven zich bevinden in vergelijking tot die in concurrerende regio's. Tenslotte is in een afzonderlijk hoofdstuk nog aandacht gegeven aan de verscheidenheid van de landbouw in verschillende Europese regio's.

Algemeen

Het economische belang van de agrarische sector in ons land is vergelijkbaar met dat in de meeste andere EU-lidstaten; behalve in Griekenland en Ierland is het overal kleiner dan 5% van het bruto nationaal product. Terwijl voor de gehele EU het aandeel van de landbouw met ongeveer 40% daalde in de afgelopen 10 jaar, bleef alleen in Nederland de daling beperkt tot minder dan 20%. Ook de daling van de hoeveelheid arbeid in de landbouw is in ons land met 1,3% per jaar vanaf 1980 duidelijk achter gebleven bij de gemiddelde afname over de gehele EU van 4,3% per jaar.

Door een sterkere stijging van het volume van de productie dan in andere EU-landen voerde Nederland het aandeel in de totale agrarische productiewaarde in de EU van 15 landen op van 6,4% in 1980 tot 7,9% in 1995. Wat betreft de productiviteitsontwikkeling scoort de Nederlandse landbouw in deze periode ook beter dan het EU-gemiddelde. Dit geldt evenwel niet voor de ruilvoet; vanaf het midden van de jaren tachtig loopt ons land enige achterstand op. Hetzelfde geldt voor de ontwikkeling van de toegevoegde waarde; deze daalde in de periode 1990-1995 alleen in de nieuwe lidstaten Finland en Zweden sterker dan in ons land. Een deel van deze ontwikkeling kan worden verklaard door wat aan subsidies aan de landbouw wordt verleend; de groei ervan is in ons land vanaf 1980 steeds kleiner geweest dan in de meeste andere lidstaten en ook per bedrijf is in ons land het bedrag lager dan het gemiddelde in de EU (bijna 2.000 ecu tegenover 3.300 ecu in 1993).

Met België, Denemarken en het VK heeft Nederland in de EU het hoogste agrarisch inkomen per gezinsarbeidskracht. De laatste jaren is ons land van zijn koppositie verdrongen door genoemde landen en zijn andere landen, zoals Frankrijk dichterbij gekomen.

De Nederlandse bedrijven zijn in Europees verband duidelijk het meest kapitaalintensief; het gemiddeld geïnvesteerde vermogen is bijna viermaal zo hoog als gemiddeld in de EU, waarbij in Nederland veel is vastgelegd in grond en gebouwen, alsmede productierechten. Het percentage eigen vermogen (in

ons land 64%) is ongeveer gelijk aan dat in België en Frankrijk. Alleen in Denemarken is het aanzienlijk lager mede omdat de bedrijfsovername er vaak niet in gezinsverband plaatsvindt. In de overige lidstaten is de solvabiliteit belangrijk hoger, in de Zuidelijke landen zelfs bijna 100%.

Akkerbouw

In de Nederlandse akkerbouw zijn aardappelen en suikerbieten, in elk geval in productiewaarde, de belangrijkste gewassen. In andere lidstaten is dat veelal niet het geval, waar granen en in mindere mate oliehoudende zaden domineren. In de rapportage is met name nagegaan hoe de Nederlandse akkerbouwbedrijven zich ontwikkeld hebben in vergelijking met bedrijven waar eveneens een belangrijk deel van het bouwplan benut wordt voor aardappelen en suikerbieten. Hierbij is het van belang dat het areaal aardappelen in ons land vanaf 1985 vrijwel gelijk is gebleven en in de totale EU (tot 1993) met meer dan 10% daalde. Voor suikerbieten is de situatie juist omgekeerd; factoren hierin zijn de uitbreiding van de teelt met bijna 20% in Italië en de vergroting van de EU als gevolg van de Duitse hereniging aan de ene kant en anderzijds een geleidelijke inkrimping van het areaal in andere landen, wat samenhangt met het EU-suikerquotabeleid. Het aardappelareaal is vanaf 1985 (tot 1993) uiteraard ook in Duitsland gestegen door de hereniging en wel met ruim 40%; daarnaast alleen in Denemarken en in België.

De Nederlandse akkerbouwbedrijven zijn weliswaar in oppervlakte gemiddeld met 50 hectare groter dan het gemiddelde in de EU (35 ha), maar daar staat tegenover dat de bedrijven in concurrerende gebieden in Frankrijk en Engeland gemiddeld twee- tot ruim driemaal zo groot zijn. In Europese grootte eenheden (ege) uitgedrukt scoort het Nederlandse akkerbouwbedrijf relatief beter: het is met circa 80 ege driemaal zo groot als het Europese gemiddelde en nog maar 10 tot 30% kleiner dan de bedrijven in de Franse en Engelse gebieden. Alleen wat betreft het aantal arbeidskrachten per bedrijf (in ons land 1,5) komt Engeland hoger uit (2,6 per bedrijf).

In kg-opbrengsten per hectare komt de Nederlandse akkerbouw bij aardappelen tot ongeveer gelijke prestaties als de omringende landen; bij suikerbieten scoort Picardië evenwel beter. De saldi per hectare consumptieaardappelen en suikerbieten zijn in Nederland hoger dan in andere landen; de voorsprong wordt hierin ten opzichte van enkele andere belangrijke gebieden wel geringer.

De rentabiliteit van de akkerbouw is in ons land in het begin van de jaren negentig ongeveer hetzelfde of beter dan in andere Europese gebieden, maar lager dan in België en Picardië (met een opbrengsten-kostenverhouding van circa 80 c.q. 95. Ongeveer hetzelfde beeld is zichtbaar wanneer het gaat om de netto toegevoegde waarde per arbeidskracht. Hierin is voor de akkerbouw in ons land in vergelijking tot het midden van de jaren tachtig nauwelijks verandering opgetreden en is, behalve in Denemarken, elders de situatie verbeterd. Het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht is over de afgelopen 10 jaar zelfs gedaald in ons land; in andere landen wederom met uitzondering van Denemarken is het resultaat veelal aanzienlijk gestegen. Voor een deel heeft dit te

maken met de ontvangen subsidies per bedrijf. Deze zijn met name door de hervorming van het Europees landbouwbeleid en de introductie van tegemoetkomingen per hectare sterk gestegen; gemiddeld met circa 25% per jaar in de periode 1983-93. Een dergelijke stijging geldt voor elk land, maar wat betreft de bedragen per bedrijf zit Nederland met relatief kleine oppervlakten aan graan, oliezaden en dergelijke op een veel lager niveau dan de meeste andere landen.

Het bedrag aan investeringen per jaar per bedrijf is in de Nederlandse akkerbouw gemiddeld in de beginjaren negentig gelijk of hoger dan in andere gebieden, behalve in Oost-Engeland. De solvabiliteit is in de Europese akkerbouw overal, behalve in Denemarken en het Franse Picardië, 70% of hoger; het beeld is de laatste 10 jaar licht verslechterd. Dit geldt ook voor de akkerbouw in ons land. De betekenis van pacht is sterk verschillend in de Europese akkerbouw; Nederland neemt met 45% van de grond in gepachte staat een middenpositie in. In België en Frankrijk is het pachtareaal relatief veel groter (70%); in Denemarken, Engeland en Italië kleiner (circa 30%). Overigens kent Nederland de hoogste pachtprijzen per hectare. Gerelateerd aan de saldi per hectare zijn de pachtprijsverschillen minder verrassend. Ook op andere kostenonderdelen, zoals meststoffen, gewasbeschermingsmiddelen en loonwerk, komt de relatief intensieve Nederlandse akkerbouw per hectare hoger uit dan de concurrenten in andere lidstaten. De kosten voor betaalde arbeid zijn alleen in Oost-Engeland per ha hoger.

Als een algemeen beeld komt naar voren dat de Nederlandse akkerbouw op een relatief beperkte oppervlakte per bedrijf door een afwijkend intensief bouwplan met veel hakvruchten nog redelijk in de pas is kunnen blijven lopen met de Europese concurrenten. Een rol van betekenis heeft hierbij de verwerkende industrie en afzet van akkerbouwgewassen. Er is echter door de jaren heen per saldo wel sprake van een verslechtering van de relatieve positie voor de akkerbouw in ons land. De afhankelijkheid van de prijsvorming van vrije producten is naar verhouding erg groot en de bedragen die aan "subsidies" worden ontvangen vanwege de hervorming van het Europese landbouwbeleid zijn voor de Nederlandse akkerbouwers veel geringer dan elders.

Tuinbouw

Een vergelijking van tuinbouwbedrijven is in EU-verband niet in alle opzichten mogelijk; de voor ons land belangrijke takken als bloembollen-, boom- en champignonteelt ontbreken vanwege gebrek aan (voldoende) vergelijkbare bedrijven in het Europese boekhoudnet. De analyse richt zich dan ook op de groenteteelt (in de open grond en als beschermde teelt), de beschermde bloementeelt(sierteelt) en de fruitteelt.

Bij de sierteelt geldt dat Nederland in productieomvang een leidende positie inneemt. De groei van het areaal snijbloemen en potplanten onder glas in ons land heeft de voorsprong op andere landen vergroot. In de groente- en fruitteelten zijn met name Frankrijk, Italië en Spanje grotere productielanden. Terwijl het areaal groenteteelt onder glas in ons land en een aantal andere landen al langere tijd vrij constant is, is de oppervlakte beschermde groente-

teelt in Spanje de laatste tien jaar sterk toegenomen. Op het gebied van de export van groenten is vooral Spanje actief naast Nederland; de relatief geringe export van Nederlands fruit (appelen en peren) ontmoet met name concurrentie van fruit uit Frankrijk en landen buiten de EU. Derde landen zijn de laatste jaren ook in de sierteeltsector in toenemende mate concurrenten geworden van ons land. De glastuinbouw, zowel in de groente- als in de sierteelt, vindt evenals de fruitteelt in ons land grotendeels plaats op gespecialiseerde bedrijven. Dit geldt, behalve in Griekenland en Portugal, ook in andere EU-landen. Veelal is het er echter ook een onderdeel van een bedrijf met meerdere productietakken, zoals in ons land vaak het geval is bij de groenteteelt in de opengrond. De omvang in ege van de Nederlandse bedrijven met "beschermde" sierteelt en groenteteelt is gemiddeld beduidend groter dan van de bedrijven in andere landen. Ook in de opengrondsgroente- en de fruitteelt zijn de Nederlandse bedrijven weliswaar groter dan het Europese gemiddelde, maar hier is in enkele lidstaten, met name in Noordwest-Europa, de bedrijfsgrootte-structuur nagenoeg gelijk.

De rentabiliteit van de glastuinbouw in ons land is de afgelopen 10 jaar gedaald, met name in de groenteteelt. Hoofdoorzaak hiervan is de uit het zuiden van Europa toegenomen concurrentie en daardoor gedaalde prijzen, met name van tomaten. Voor de meeste andere gebieden geldt in deze sector dit negatieve verschijnsel. In de sierteelt heeft Nederland wel een voorsprong behouden wat betreft de rentabiliteit, de toegevoegde waarde per arbeidskracht en het gezinsinkomen. In de glasgroenteteelt is dat in 1992 en 1993 niet of nauwelijks meer het geval. De inkomenspositie van de bedrijven in de opengrondsgroenteteelt is in ons land in die jaren wel beter dan in de meeste andere lidstaten. Dit kan niet gezegd worden van de fruitteelt; hier rijdt ons land vrijwel aan het eind van het Europese peleton. Dit geldt ook voor de solvabiliteit; deze is alleen nog in de Franse fruitteeltbedrijven lager. Overigens staat de Nederlandse opengrondsgroenteteelt evenals de glasgroenteteelt op het vlak van de solvabiliteit op een lage plaats. In deze bedrijfstypen staat ons land evenwel bovenaan wat betreft de omvang van de investeringen per jaar. In de sierteelt is de relatieve vermogenspositie van de Nederlandse bedrijven gelijk of wat hoger dan in België, Denemarken, Duitsland en Frankrijk.

Een algemene indruk van de Europese vergelijking van enkele belangrijke tuinbouwteelten en -bedrijfstypen is dat Nederland er relatief sterk voor staat wat betreft de sierteelt. Dit uit zich ook in de groei van de sector. De fruitteelt in ons land bevindt zich daarentegen duidelijk in een moeilijke inkomens- en vermogenspositie. Deze bedrijfstak neemt dan ook in omvang af. De groenteteeltbedrijven nemen een tussenpositie in; die kan, aan het begin van de jaren negentig, nog als redelijk gezond worden aangemerkt. Het beeld voor de groentesector, onder glas en in de open grond, is overigens zeer genuanceerd vanwege de grote variatie in producten, in teeltomstandigheden en aanbod in verschillende seizoenen. In algemene zin, onder meer verwijzend naar de recentere ontwikkeling van de inkomens, is de positie van de Nederlandse groentelers relatief eerder verzwakt dan versterkt gedurende de afgelopen tien jaar.

Melkveehouderij

Nederland neemt met circa 10% van de melkproductie in de EU in deze sector een relatief belangrijke plaats in. Bij het aantal melkkoeien, dat overigens in ons land en andere lidstaten (uitgezonderd Duitsland door de hereniging) thans circa 30% kleiner is dan in 1983, en het aantal bedrijven met melkkoeien is het aandeel van Nederland beduidend geringer (respectievelijk ruim 8 en minder dan 4%). Deze cijfers geven aan dat de productie en de bedrijfsstructuur in ons land aanzienlijk afwijken van het Europese gemiddelde. Overigens zijn de bedrijven in het VK gemiddeld nog groter, zowel in oppervlakte als in veestapel. Voor de sterk gespecialiseerde melkveebedrijven geldt dat ook de bedrijven in Denemarken en Nedersaksen gemiddeld een grotere oppervlakte cultuurgrond hebben.

Het intensieve karakter van de Nederlandse melkveehouderij blijkt uit de resultaten aangaande de melkproductie per dier en per ha voedergewassen; deze zijn in Nederland hoger dan elders in de EU. Vooral de grote veedichtheid (aantal koeien per ha) is kenmerkend voor de veehouderij in Nederland. Wat betreft de melkgift per koe is de afstand van Nederland tot de andere landen minder groot; ook hier lijkt de "voorsprong" voorlopig te blijven.

Bij een vergelijking van door de melkveehouders ontvangen melkprijzen (in ecu) heeft Italië een duidelijke voorsprong. Voor de Nederlandse veehouders zijn prijsniveau en -ontwikkeling tijdens de afgelopen jaren overigens niet ongunstig vergeleken met die voor de andere belangrijke melkveegebieden. Met de standaardsaldi per koe scoort Nederland nog het hoogst; wel zijn er enkele gebieden die hun achterstand wat inlopen (Denemarken, Nedersaksen, Ierland).

De rentabiliteit vanaf 1990 is, althans in sommige jaren, in Bretagne, Lombardije en West-Engeland hoger dan in ons land. De kostenpatronen in de verschillende gebieden zijn hierbij overigens duidelijk uiteenlopend; in Nederland zijn de aandelen van kosten van afschrijvingen en betaalde rente en arbeid het hoogst, in Ierland en Lombardije die voor berekende kosten van arbeid en rente.

De door melkveebedrijven ontvangen subsidies zijn weliswaar in de loop van de jaren procentueel aanzienlijk gestegen, maar de bedragen per bedrijf zijn veel lager dan in de akkerbouw. In de melkveehouderij ontvangen de bedrijven in Denemarken, Nedersaksen en West-Engeland gemiddeld de hoogste bedragen (circa 6.000 ecu); het Nederlandse bedrijf zit daar met 1.400 ecu ver onder. De toegevoegde waarde per arbeidskracht is in de Nederlandse melkveehouderij weliswaar nog het hoogst, maar door toegenomen financieringslasten geldt dit niet langer voor het gezinsinkomen; hierin is West-Engeland in 1992 en 1993 koploper.

De solvabiliteit van Nederlandse melkveehouders (bijna 70%) is alleen hoger dan in Denemarken. De Nederlandse melkveebedrijven hebben relatief het meest geïnvesteerd in de afgelopen jaren, zeker als bedragen voor melkquota worden meegerekend, en zijn voorts het meest kapitaalintensief. In dit opzicht zijn de Nederlandse bedrijven het best te vergelijken met die in West-Engeland.

De analyse van de situatie en ontwikkeling in de Europese melkveehouderij leidt tot de constatering dat de Nederlandse bedrijven in het algemeen bedrijfseconomisch goed scoren, maar meer gevoelig zijn wat betreft afschrijvings- en financieringslasten dan de bedrijven in enkele andere belangrijke regio's. Deze structuur met veel vaste kosten bemoeilijkt het snel kunnen inspelen op (aanzienlijke) veranderingen in beleid (EU-zuivelbeleid en mestbeleid).

Rundvleesproductie

De rundvleesproductie vindt in Nederland en elders in Europa op sterk uiteenlopende manieren plaats. Enerzijds als een afgeleide van de melkproductie, anderzijds in gespecialiseerde vorm met daarvoor bestemde dieren. In de studie is naar deze gespecialiseerde productie gekeken; het gaat hierbij zowel om bedrijven met vleesstieren als met zoogkoeien. Een nadere toespitsing op alleen vleesstieren, wat in Nederland de belangrijkste vorm van specialisatie in de rundvleessector is, bleek vanwege de beperkte beschikbaarheid van data in Europees kader niet mogelijk. Overigens geldt dit ook voor de in ons land belangrijke vleeskalverhouderij. De gespecialiseerde rundvleesproductie is in de EU in belangrijke mate tot ontwikkeling gekomen door de introductie van de melkquotering in 1984. In Nederland is in hoofdzaak gekozen voor het houden van vleesstieren, in andere lidstaten, zoals Frankrijk, voor zoogkoeien.

Het gemiddelde Nederlandse vleesveebedrijf wijkt niet zozeer af van bedrijven in de meeste andere regio's waar het gaat om de omvang van de vleesveestapel, maar wel met de veedichtheid. Deze lag in 1993 op bijna 3 grootvee-eenheden (gve) per hectare cultuurgrond, ruimschoots boven de situatie in België en circa driemaal zo hoog als in de andere gebieden. Het relatief intensief gevoerde Nederlandse vleesveebedrijf komt in het begin van de jaren negentig ook tot relatief hoge bedragen voor omzet en aanwas per dier per jaar, terwijl de opbrengstprijzen per kg vlees voor jonge stieren in ons land betrekkelijk weinig afwijken van die in andere landen. Voor de jaren 1990-94 zijn deze circa 2% hoger in Spanje, gelijk in Frankrijk, circa 3% lager in België en 8% lager in Ierland. De brutostandaardsaldi van de Nederlandse vleesveeproductie zijn voor de jaren tachtig overigens niet altijd de hoogste. Hierbij zij opgemerkt dat het verloop van de saldi met name in andere gebieden wisselend is in de loop van de jaren.

De rentabiliteit is in de jaren negentig in alle gebieden laag; België scoort nog het hoogst met circa 75% en Nederland komt tot gemiddeld nog circa 70%, met al een duidelijke vermindering in 1993. Opvallend is de zeer lage rentabiliteit in Ierland en Noord-Ierland; beide komen tot minder dan 50%. In deze gebieden bestaan de kosten voor circa 60% uit berekende kosten voor rente en arbeid. Nederland heeft relatief weinig berekende kosten (circa 40%) en daarom meer betaalde kosten, met name voor de aankoop van voer, afschrijvingen en rente. Hierdoor zijn de bedrijfsresultaten veel gevoeliger voor wijzigingen in de opbrengstprijzen.

Van toegenomen betekenis door de veranderingen in het Europese landbouwbeleid zijn de "subsidies", met name de premies per dier als compensatie

voor de prijsverlagingen. De Nederlandse bedrijven ontvangen hiervan relatief weinig als gevolg van de gehanteerde veedichtheidscriteria; met name ten opzichte van Franse collega vleesproducenten hebben de Nederlandse bedrijven een "subsidieachterstand" opgelopen.

Het gezinsinkomen blijkt voor de Nederlandse bedrijven in de jaren 1990-93 weliswaar wisselend, maar op een relatief laag niveau uit te komen. De omvang van de investeringen loopt dan ook terug en er is enige afname van het eigen vermogen in het bedrijf. Overigens blijft de solvabiliteit nog op een relatief hoog niveau van circa 80%. In andere gebieden is dat ofwel vrijwel 100 (Spanje en Ierland/Noord-Ierland), ofwel circa 70 respectievelijk 75% (België en Frankrijk). Aangezien de Nederlandse vleesveebedrijven tevens veruit het meest kapitaalintensief zijn, is ook het vreemd vermogen hier het hoogst.

In algemene zin kan worden vastgesteld dat de Nederlandse vleesveebedrijven in vergelijking met de min of meer soortgelijke bedrijven elders in de EU in economisch opzicht matig scoren en kwetsbaar zijn vanwege de intensiteit van de productie, het kostenpatroon en de kapitaalbehoefte. Deze kwetsbaarheid wordt met name beproefd door de veranderingen in het EU-rundvleesbeleid en het mestbeleid. Er zijn overigens geen aanwijzingen dat de productiviteit van de Nederlandse bedrijven positief of negatief afwijkt, anders dan dat de omzet en aanwas per dier in ons land relatief hoog is.

Varkens

Nederland is met ruim 10% van de Europese varkensstapel een belangrijke producent en exporteur van varkens en varkensvlees. De afgelopen tien jaar is de Nederlandse varkensstapel vrijwel stabiel bij een groei in met name België, Denemarken en Frankrijk van (ruim) 10%. De bedrijfsstructuur is in ons land relatief grootschalig; het gemiddelde aantal zeugen per bedrijf is ruimschoots hoger dan in elk ander EU-land en circa viermaal zo hoog als het gemiddelde voor de gehele EU. Voor vleesvarkens heeft Nederland gemiddeld ook aanzienlijk grotere bedrijven, maar hebben België, Denemarken, Ierland en het VK gemiddeld vrijwel dezelfde aantallen per bedrijf. Op bedrijven met meer dan 1.000 vleesvarkens heeft ons land zelfs een relatief klein deel van de dieren. In de afgelopen circa tien jaar is het aantal bedrijven met varkens in Europa meer dan gehalveerd. Landen met al langer een relatief grootschalige structuur, Nederland en het VK, kennen in die periode de kleinste afname van het aantal bedrijven; dit geldt met name voor de bedrijven met vleesvarkens. Varkensbedrijven (gesloten bedrijven) in Nederland, België en Spanje beschikken over weinig grond (gemiddeld minder dan 10 ha) en hebben een aanzienlijk hogere veedichtheid dan de Deense, Duitse en Franse bedrijven met zo'n 30 tot 50 ha, die grotendeels wordt gebruikt voor de graanteelt. Overigens is het balanstotaal van de Nederlandse bedrijven na de Deense het hoogst.

De opbrengstprijzen voor vleesvarkens (per kg in de jaren 1990-95) lopen tussen de landen van de EU behoorlijk sterk uiteen; in Italië zijn ze veruit het hoogst, daarna volgt België; Nederland laat ook nog Spanje en het VK voor gaan en laat alleen een andere belangrijke exporteur Denemarken achter zich. Deze prijsverschillen kunnen worden verklaard door transportkosten, alsmede

door kwaliteit- en typeverschillen. Wat betreft de biggenprijzen geldt echter dat ons land het laagst uitkomt, ook lager uitkomt dan Denemarken; ook hier heeft Italië een opvallend hoger niveau. Overigens blijkt uit cijfers over de jaren tachtig wat betreft de brutosaldi per zeug en per vleesvarken dat ons relatief matig scoort; met name in Denemarken, België en Bretagne is de ontwikkeling gunstiger geweest.

Met betrekking tot de bedrijfseconomische resultaten is op basis van de aan het Europese landbouwboekhoudnet deelnemende bedrijven een onderscheid gemaakt tussen gesloten varkensbedrijven en fokvarkensbedrijven. Bij de gesloten bedrijven geldt dat Spaanse en Belgische bedrijven een groter deel van de totale kosten besteden aan voeraankopen dan de Nederlandse. In Denemarken, Duitsland en Bretagne ligt dat aandeel belangrijk lager, maar worden ook kosten gemaakt voor de eigen voederwinning.

De rentabiliteit van de Nederlandse gesloten bedrijven is in jaren 1991-93 alleen voortdurend hoger dan van de Duitse. Ten opzichte van België, Denemarken en Bretagne stond ons land op achterstand. Met wisselende uitkomsten voor de afzonderlijke jaren blijkt overigens voor deze jaren ook dat de Nederlandse bedrijven bij de Belgische en de Deense achterblijven in zowel de netto toegevoegde waarde als het gezinsinkomen. Ook de bedrijven in Bretagne, Duitsland en Spanje komen in sommige jaren tot betere resultaten. Een rol van betekenis speelt hierbij dat met name de Deense, Franse en Duitse bedrijven in grotere mate gebruik kunnen maken van (Europese) subsidies, vanwege de hervorming van het graanbeleid. Voor de varkenshouderijbedrijven in Nederland, België en Spanje, die over weinig grond beschikken, geldt dat in veel mindere mate.

De omvang van de investeringen is in de beginjaren negentig in de Nederlandse bedrijven opvallend wisselend van jaar tot jaar; gemiddeld loopt het investeringsniveau achter bij de bedrijven in Bretagne en Denemarken. Overigens is de solvabiliteit van de Nederlandse bedrijven met een forse daling in 1993 nog hoger dan in de laatstgenoemde concurrerende gebieden, maar inmiddels lager dan in België, terwijl het in Duitsland en Spanje op een veel hoger niveau ligt.

Voor de fokvarkensbedrijven komt uit de vergelijking tussen Nederland en andere belangrijke gebieden in veel opzichten een soort gelijk beeld naar voren. De rentabiliteit, de netto toegevoegde waarde en het gezinsinkomen zijn, althans over de jaren 1991-93, alleen in Duitsland (Nedersaksen) voortdurend lager. Nederlandse bedrijven scoren alleen in een goed jaar als 1991 over alle linies het best. Verder blijkt dat bij de bedrijven met fokvarkens de invloed van subsidies beperkter is. De investeringen zijn van jaar tot jaar bij deze bedrijven ook in andere lidstaten erg wisselend. Gemiddeld genomen liggen deze in Nederland, Denemarken en Frankrijk op een vrijwel gelijk niveau, dat hoger is dan in Nedersaksen. Tenslotte is de - overigens ook in 1993 aanmerkelijk gedaalde - solvabiliteit van de Nederlandse fokvarkensbedrijven beter dan van de Belgische, Deense en Franse. Ook bij dit bedrijfstype komt Duitsland op een hoger percentage eigen vermogen.

Afsluitend kan met enige voorzichtigheid worden vastgesteld dat de Nederlandse varkenshouderij nog nauwelijks voorsprong heeft in schaalgrootte

en duidelijk heeft ingeleverd wat betreft de economische resultaten. Vooral Denemarken, België en Bretagne komen als sterke concurrenten met een groeiend marktaandeel naar voren, waarbij de Deense en Franse bedrijven voordeel hebben van de wijzigingen van het Europese graanbeleid. Daarnaast kan het milieubeleid een effect hebben.

Regionale verscheidenheid

De Europese Unie kent een grote verscheidenheid van regio's. In het kader van een analyse van de concurrentiepositie van de Nederlandse landbouw binnen de EU past het om na te gaan waar zich economisch sterke en zwakke bedrijven bevinden. Hierbij is gebruik gemaakt van de regio-indeling van de EU. Nederland is evenals andere kleinere landen niet nader onderverdeeld, terwijl landen als Frankrijk, Italië en Frankrijk opgedeeld zijn in circa 20 gebieden. Het totale aantal van 86 regio's in de EU is vervolgens gegroepeerd in "urbane gebieden" (hieronder valt onder meer geheel Nederland en België), "intermediaire gebieden" (hier valt geheel Denemarken en Ierland onder, naast grote delen van onder andere Duitsland en Frankrijk) en tenslotte "rurale gebieden" (deze komen alleen voor in Frankrijk en de Zuidelijke lidstaten). Geconstateerd kan worden dat voor de gehele bevolking de inkomens per hoofd in de eerste groep van regio's het hoogst zijn en in de laatste het laagst. Overigens is de economische groei in enkele landen het hoogst in de rurale gebieden.

Wat betreft de landbouw geldt dat circa 15% van de bedrijven zich bevindt in de urbane gebieden en dat deze bedrijven bijna 30% van de productie voor hun rekening nemen. De rurale gebieden herbergen ongeveer 20% van de bedrijven en hebben een productieaandeel van circa 10%. Er is sprake van enig verschil van de bedrijfstypen over de onderscheiden gebieden; zo komt de tuinbouw vooral voor in de urbane gebieden en de grond gebonden veehouderij in de intermediaire, althans in het noordelijk deel van de EU. De inkomens in de landbouw zijn in de Noordelijke lidstaten met verschillende regio's het hoogst in de urbane gebieden en het laagst in de rurale; in Spanje en Portugal geldt evenwel juist het omgekeerde. De inkomensverschillen tussen gebieden zijn het grootst in Duitsland en het VK. In het laatste land zijn ook de subsidiebedragen per bedrijf het hoogst. Bergboeren in het VK en ook Portugal zouden zonder subsidies op een negatief inkomen uitkomen; hieruit blijkt de gevoeligheid van deze gebieden voor het beleid. Binnen de groep regio's die met Nederland concurreren, heeft de Nederlandse landbouw (per gezinsarbeidskracht) vrij lage subsidies. Alleen in België en Noord-Italië zijn de bedragen lager.

De door de EU erkende probleemgebieden, die ruim 50% van het landbouwareaal innemen, kennen in het algemeen een lagere intensiteit van productie per hectare dan de normale gebieden. Overigens is de bedrijfsgrootte in ege in de probleemgebieden van de rurale en urbane regio's weinig uiteenlopend in de verschillende lidstaten.

Tenslotte is een belangrijk kenmerk van de Europese landbouw dat een groot deel (circa 75%) van de bedrijfshoofden parttime op het bedrijf actief is.

Ons land heeft met Ierland veruit het laagste percentage parttime bedrijven; in het Zuiden van de EU gaat het om (ruim) 80%.

Op basis van de gegevens in het betreffende hoofdstuk kan worden vastgesteld dat de sociaal-economische verscheidenheid in de Europese landbouw erg groot is. De Nederlandse landbouw is in verschillende opzichten, zoals de relatief (in ege) omvangrijke bedrijven door de hoge intensiteit van de productie, het lage aandeel parttime ondernemers en het betrekkelijk lage subsidiebedrag per bedrijf, in zekere mate als een buitenbeentje te beschouwen.

SUMMARY

This report offers insight into the position of Dutch agriculture and horticulture with respect to that in the other EU Member States. It discusses the importance and the performance of the overall sector in the various Member States, and for the principal types of farming in the Netherlands it is successively indicated in which situation the farms in question find themselves in comparison to those in competing regions. Finally, in a separate chapter attention is also devoted to the variety of agriculture in different European regions.

General

The economic importance of the agricultural sector in the Netherlands is comparable with that in most of the other EU Member States; with the exception of Greece and Ireland it is everywhere less than 5% of the gross national product. Whereas for the EU as a whole the share of agriculture fell by some 40% in the past ten years, only in the Netherlands was the fall limited to less than 20%. The decline in the amount of labour in agriculture in the Netherlands - 1.3% per year from 1980 - has also clearly lagged behind the average decrease over the EU as a whole of 4.3% per year.

Through a more pronounced increase in the volume of production than in other EU countries the Netherlands stepped up its share in the total agricultural production value in the EU of fifteen countries from 6.4% in 1980 to 7.9% in 1995. As regards the development of productivity, Dutch agriculture also scores better than the EU average in this period. However, this does not apply to the terms of trade; from the mid eighties the Netherlands falls behind to some extent. The same applies to the development of value added; this fell in the period 1990-1995 more strongly than in the Netherlands only in the new Member States Finland and Sweden. This development can be partly explained by the subsidies granted to agriculture; the growth of these has since 1980 always been smaller in the Netherlands than in most of the other Member States and also per farm the amount is lower than the average in the EU (nearly 2,000 ecu as against 3,200 ecu in 1993).

With Belgium, Denmark and the UK the Netherlands has the highest agricultural income per family worker in the EU. In recent years the Netherlands has been displaced from its leading position by the above countries, and other countries such as France have come closer.

Dutch farms are in a European context clearly the most capital-intensive ones; the average invested capital is nearly four times as high as the EU average, whereby in the Netherlands much has been tied up in land and buildings, and also production rights. The percentage of net worth (in the Netherlands 64%) is about the same as in Belgium and France. Only in Denmark is it (consid-

erably) lower because the succeeder of the farm is often not a member of the family. In the other Member States it is considerably higher; in the southern countries it is even nearly 100%.

Arable farming

In Dutch arable farming potatoes and sugarbeet are the most important crops, in any case in production value. In other Member States that is often not the case, where cereals and to a less extent oil seeds dominate. The report has notably investigated how Dutch arable farms have developed in comparison with farms where likewise a considerable part of the cropping plan is devoted to potatoes and sugarbeet. It is important hereby that the area under potatoes in the Netherlands has stayed practically the same since 1985 and in the EU as a whole (up to 1993) fell by more than 10%. For sugarbeet the situation is precisely the opposite; factors in this are the expansion of the crop by nearly 20% in Italy and the increase in size of the EU as a result of German reunification on the one hand and on the other a gradual contraction of the area in other countries, which is connected with the EU sugar quota policy. The area under potatoes grew from 1985 (to 1993) naturally also in Germany through the reunification, namely by over 40%; in addition only in Denmark and in Belgium.

It is true that Dutch arable farms are larger in area by on average 50 ha than the average in the EU (35 ha), but against that the farms in competing regions in France and England are on average two to over three times as large. Expressed in European Size Units (ESU), the Dutch arable farm scores relatively better: at some 80 ESU it is three times as large as the European average and only 10 to 30% smaller than the farms in the French and English regions. Only as regards the number of workers per farm (in the Netherlands 1.5) does England end up higher (2.6 per farm).

In kilogram yields per hectare Dutch arable farming arrives for potatoes at about the same performance as the surrounding countries; however, for sugarbeet Picardy scores better. The balances per hectare of ware potatoes and sugarbeet are higher in the Netherlands than in other countries; the lead in this over some other important regions is, however, shrinking.

The profitability of arable farming in the Netherlands at the beginning of the nineties is about the same as or better than in other European regions, but lower than in Belgium and Picardy, with a returns/costs ratio of approximately 80 respectively 95. About the same picture can be seen with reference to the net value added per worker. In this, change has barely occurred for arable farming in the Netherlands in comparison to the mid eighties and elsewhere, except Denmark, the situation has improved. The family farm income per family work unit has even deteriorated over the past 10 years in the Netherlands; in other countries except Denmark the result has in many cases considerably improved. For a part this is concerned with the subsidies received per farm. These have risen strongly, notably through the reform of European agricultural policy and the introduction of grants per hectare, on average by some 25% per year in the period 1983-1993. Such an increase applies to every country, but as regards the amounts per farm the Netherlands, with relatively small

areas under corn, oil seeds etc., is at a much lower level than most of the other countries.

The amount of investments per year per farm is in Dutch arable farming in the initial years of the nineties on average the same as or higher than in other regions, except for Eastern England. Solvency in European arable farming is everywhere, except in Denmark or France's Picardy, 70% or higher; the picture has slightly worsened in the last ten years, This also applies to arable farming in the Netherlands. The significance of rent differs greatly in European arable farming; the Netherlands, with 45% of the land in leased state, occupies an intermediate position. In Belgium and France the area held on rent is relatively much greater (70%); in Denmark, England and Italy it is smaller (approximately 30%). Incidentally, the Netherlands has the highest rentals per hectare. Related to the balances per hectare the differences in rental are less surprising. On other cost components too, such as fertilizers, plant protection agents and contract work, the relatively intensive Dutch arable farming works out higher than the competitors in other Member States. Only the costs of paid labour are higher in Eastern England per hectare.

The general picture that emerges is that Dutch arable farming, on a relatively limited area per farm, has, through a differing intensive cropping plan with large quantities of root crops, still been reasonably able to keep in step with the European competitors. An important role is played here by the processing industry and marketing of arable crops. Throughout the years there is on balance, however, a deterioration in the relative position of arable farming in the Netherlands. Dependence on the price fixing of free products is comparatively very great and the amounts that are received in 'subsidies' on account of the reform of European agricultural policy are much lower for the Dutch arable farmers than elsewhere.

Horticulture

A comparison of horticultural holdings in the EU is not possible in all respects; branches of importance to our country such as flower bulbs, arboriculture and mushroom growing are absent on account of (sufficient) comparable businesses in the European Farm Accountancy Data Network. The analysis is therefore directed towards outdoor and sheltered vegetable growing, sheltered flower growing (ornamental cultivation) and fruit growing.

For ornamental cultivation does the Netherlands occupy a leading position in volume of production. The increase of the acreage of cutflowers and plants in the Netherlands has strengthened this leading position. In fruit and vegetable cultivation France, Italy and Spain in particular are larger production countries. While the acreage of sheltered vegetable growing in the Netherlands and a number of other countries is more or less constant during many years, in Spain it has grown considerable in the last decade. In the field of vegetable exports Spain is above all active, in addition to the Netherlands; the relatively small exports of Dutch fruit (apples and pears) encounter particular competition from fruit from France and countries outside the EU. In recent years non-member countries have also become competitors of the Netherlands in the

ornamental cultivation sector to an increasing extent. Horticulture under glass, in both vegetable growing and ornamental cultivation, like fruit growing, takes place in the Netherlands largely on specialized holdings. This also applies to other EU countries, except Greece and Portugal. However, in many cases it is also part of a holding with several branches of production, as is often the case in the Netherlands with outdoor vegetable growing. The size in ESU of the Dutch holdings with 'sheltered' ornamental cultivation and vegetable growing is on average significantly greater than that of the holdings in other countries. In outdoor vegetable and fruit growing, too, the Dutch holdings are larger than the European average, but here in several Member States, notably in North-West Europe, the holding size structure is practically the same.

The profitability of Dutch horticulture under glass has fallen in the past 10 years, notably in vegetable growing. The main reason for this is the increased competition from Southern Europe and accompanying lower prices, especially for tomatoes. This negative phenomenon holds good for most of the other regions in this sector. In ornamental cultivation, however, the Netherlands maintained its leading position as regards profitability, value added per worker and family income. In vegetable growing under glass that is not or hardly the case any longer in 1992 and 1993. The income position of the holdings in outdoor vegetable growing in the Netherlands in those years is, however, better than in most of the other Member States. This cannot be said of fruit growing; here the Netherlands practically brings up the European rear. This applies also to solvency; only among the French fruit growers is this lower. Incidentally, Dutch outdoor vegetable growing, like vegetable growing under glass, occupies a low place as regards solvency. In these types of business the Netherlands is, however, at the top as regards the volume of investments per year. In ornamental cultivation the relative capital position of the Dutch holdings is equal to or somewhat higher than that in Belgium, Denmark, Germany and France.

A general impression of the European comparison of a number of important horticultural crops and holding types is that the Netherlands is in a relatively strong position as regards ornamental cultivation. As a result of this the sector increases. On the other hand, fruit growing in the Netherlands is clearly in a difficult income and capital position. Therefore this sector decreases in average. Vegetable growers occupy an intermediate position; at the beginning of the nineties it can still be regarded as reasonably sound. The picture for the vegetable sector, under glass and outdoor, is highly variegated on account of the great variation in products, in growing circumstances and supply in different seasons. In a general sense, referring among other things to the more recent development of the incomes, the position of the Dutch vegetable growers, relatively speaking, has been weakened rather than strengthened in the last ten years.

Dairy farming

The Netherlands, with approximately 10% of the milk production in the EU, occupies a relatively important position in this sector. As regards the num-

ber of dairy cows, which in the Netherlands and other Member States (not in Germany because of the reunification) is currently approximately 30% smaller than in 1983, and the number of farms with dairy cows the share of the Netherlands is significantly smaller (upwards of 8 and less than 4% respectively). These figures indicate that production and the farm structure in the Netherlands differ considerably from the European average. Incidentally, the farms in the UK are on average still larger, both in area and in herd size. For the highly specialized dairy farms the farms in Denmark and Lower Saxony have on average a larger area of land under cultivation.

The intensive nature of Dutch dairy farming emerges from the results of milk production per animal and per hectare of feed crops; these are higher in the Netherlands than elsewhere in the EU. Above all the great livestock density (number of cows per hectare) is characteristic of livestock farming in the Netherlands. As regards the milk yield, the distance between the Netherlands and the other countries is less great; here too the 'lead' seems to continue for the time being.

In a comparison of the milk prices received by the dairy farmers (in ecu) Italy has a clear lead. For the Dutch farmers price level and development during the past years are definitely not unfavourable compared with that for the other important dairying regions. With the standard balances per cow the Netherlands still scores the highest; there are, however. a few regions that are making up their arrears (Denmark, Lower Saxony, Ireland).

The profitability from 1990 onwards is, at least in some years, higher in Brittany, Lombardy and the West of England than in the Netherlands. The cost patterns in the various regions incidentally differ clearly in this; in the Netherlands the shares of costs of depreciation and paid interest and labour are the highest, in Ireland and Lombardy those for imputed costs of labour and interest.

The subsidies received by dairy farms may have risen considerably in terms of percentage in the course of the years, but the amounts per farm are much lower than in arable farming. In dairy farming the farms in Denmark, Lower Saxony and the West of England receive the highest amounts on average (approximately 6,000 ecu); Dutch farms are far below that at 1,400 ecu. True, the value added per worker is still the highest in Dutch dairy farming, but through increased financing charges this no longer holds good for family income; in this the West of England led the field in 1992 and 1993. The solvency of Dutch dairy farmers (nearly 70%) is only higher than in Denmark. Dutch dairy farms have relatively invested the most in the past years, certainly if amounts for milk quota are included, and are also the most capital-intensive. In this respect the Dutch farms can best be compared with those in the West of England.

The analysis of the situation and development in Dutch dairy farming leads to the finding that Dutch farms in general score well in terms of business economics, but are more sensitive to depreciation costs and financing charges than the farms in some other important regions. This structure, with many fixed costs, makes it difficult to adjust quickly to (considerable) changes in policies (EU dairy policy and manure policy).

Beef production

Beef production takes place in the Netherlands and elsewhere in Europe in strongly differing ways. On the one hand as a derivative of dairy farming, on the other in specialized form with animals intended for the purpose. The study examined this specialized production; farms both with fattening bulls and with suckling cows are involved in this. A further concentration on fattening bulls only, which is the principal form of specialization in the Dutch beef sector, did not prove possible on account of the limited availability of data in a European framework. For the same reason the keeping of fattening calves, which is important in the Netherlands, has not been taken into consideration.

Specialized beef production in the EU developed considerably as a result of the introduction of the superlevy on milk in 1984. In the Netherlands farmers made a choice for fattening bulls; other Member States, like France, made a choice for suckling cows.

The average Dutch beef cattle farm does not differ so much from farms in most of the other regions as regards the size of the herd, but it does with respect to the livestock density. In 1993 this was nearly 3 Livestock Units (LSU) per hectare of land under cultivation, well above the situation in Belgium and about three times as high as in the other regions. The rather intensively run Dutch beef cattle farm also arrives at the beginning of the nineties at relatively high amounts for turnover and growth per animal per year, while the selling prices per kilogram of meat for young bulls in the Netherlands differ comparatively little from those in other countries. For 1990-1994 these are about 2% higher in Spain, the same in France, approximately 3% lower in Belgium and 8% lower in Ireland. The gross standard balances of Dutch beef cattle production are incidentally not always the highest for the eighties. It should be remarked here that the trend of the balances, notably in other regions, fluctuates in the course of the years.

Profitability in the nineties (with data up to 1993) is low in all regions. Belgium still scores the highest with approximately 75% and the Netherlands arrives at approximately 70% on average, with already a clear drop in 1993. The very low profitability in Ireland and Northern Ireland is striking: both come to less than 50%. In these regions about 60% of the costs consist of imputed costs for interest and labour. The Netherlands has relatively few imputed costs (approximately 40%) and therefore more paid costs, notably for the purchase of feed, depreciation and interest. For this reason economic results are highly sensitive to changes in prices.

Of increased importance through the changes in European agricultural policy are the 'subsidies', notably the bounties per animal as compensation for the price reductions. The Dutch farms receive relatively little of this as a result of the livestock density criteria applied; in particular with respect to French fellow-producers the Dutch farmers have fallen into 'subsidy arrears'.

Family income for the Dutch farms in 1990-93, though fluctuating, proves to work out at a relatively low level. The volume of the investments is therefore falling and there is some decrease in the net worth on the farm. However, solvency still remains at a relatively high level of approximately 80%. In other

regions that is either practically 100% (Spain and Ireland/Northern Ireland) or approximately 70 or 75% respectively (Belgium and France). Since the Dutch beef cattle farms are at the same time by far the most capital-intensive, borrowed capital is also the highest here.

In a general sense it may be established that the Dutch beef cattle farms, in comparison with more or less similar farms elsewhere in the EU, score indifferently in an economic respect and are vulnerable on account of the intensity of production, the pattern of costs and the capital requirement. This vulnerability is being put to the test particularly by the changes in EU beef policy and manure policy. There are incidentally no indications that the productivity of the Dutch farms differs positively or negatively, except that the turnover and growth per animal in the Netherlands were relatively high.

Pigs

The Netherlands, with over 10% of the European pig population, is a major producer and exporter of pigs and pigmeat. During the last decade the number of pigs in the Netherlands was more or less stabilized, while it grew (more than) 10% in especially Belgium, Denmark and France . The farm structure in the Netherlands is on a relatively large scale; the average number of sows per farm is considerably higher than in any other EU country and about four times as high as the average for the EU as a whole. For fattening pigs the Netherlands also has on average considerably larger farms, but Belgium, Denmark, Ireland and the UK have on average practically the same numbers per farm. On farms with more than 1,000 fattening pigs the Netherlands has even a relatively small part of the animals. In the past ten years or so the number of farms with pigs in Europe has more than halved. Countries which have had a relatively large-scale structure for a longer time, the Netherlands and the UK, have in this period the smallest decrease in the number of farms; this applies in particular to the farms with fattening pigs. Pig farms (closed farms) in the Netherlands, Belgium and Spain have little land available (less than 10 ha on average) and a considerable higher livestock density than the Danish, German and French farms with some 30 to 50 ha, which are largely used for growing cereals. Incidentally, the balance-sheet total of the Dutch farms is the highest after the Danish ones.

The selling prices for fattening pigs (per kilogram in 1990-95) vary considerably between the countries of the EU; in Italy they are by far the highest, followed by Belgium. The Netherlands is preceded by Spain and UK and leaves only another major exporter, Denmark, behind it. These price differences may be explained by transport costs, and also by differences in quality and type. However, piglet prices in the Netherlands are the lowest, even lower than Denmark; here too Italy has a strikingly higher level. Incidentally, figures for the eighties on the gross balances per sow and per fattening pig show that the Netherlands has a relatively indifferent score; the development has been more favourable in Denmark, Belgium and Brittany in particular.

With regard to the business economic results, on the basis of the farms participating in the European agricultural accountancy network, a distinction

has been made between closed pig farms and breeding pig farms. For the closed farms, Spanish and Belgian farms devote a larger part of the total costs to feed purchases than the Dutch ones. In Denmark, Germany and Brittany that proportion is considerably lower, but costs are also incurred for own feed production.

The profitability of the Dutch closed farms in 1991-93 was only constantly higher than the German ones. With respect to Belgium, Denmark and Brittany the Netherlands was in arrears. With fluctuating results for the separate years it incidentally proves for these years too that the Dutch farms lag behind the Belgian and Danish ones in both net value added and family income. The farms in Brittany, Germany and Spain also arrive at better results in some years. A significant role is played in this by the fact that particularly the Danish, French and German farms can avail themselves to a greater extent of (European) subsidies, on account of the reform of cereals policy. For the pig farms in the Netherlands, Belgium and Spain, which have little land available, that applies to a much smaller extent.

The volume of the investments in the early nineties in the Dutch farms fluctuates strikingly from year to year; on average the level of investment lags behind that in the farms in Brittany and Denmark. Incidentally, the solvency of the Dutch farms, despite a sharp fall in 1993, is still higher than in the latter competing regions, but meanwhile lower than in Belgium, while it is at a much higher level in Germany and Spain.

For the pig breeding farms the comparison between the Netherlands and other important regions yields in many respects a similar picture. The profitability, the net value added and family income are, at least over 1991-93, constantly lower only in Germany (Lower Saxony). Only in a good year like 1991 do Dutch farms score best on all points. It further proves that on the farms with breeding pigs the effect of subsidies is more limited. On these farms the investments also fluctuate greatly from year to year in other Member States as well. On average they are in the Netherlands, Denmark and France at practically the same level, which is higher than in Lower Saxony. Finally, the solvency of the Dutch pig breeding farms - which incidentally also fell considerably in 1993 - is better than that of the Belgian, Danish and French ones. With this type of farming too Germany works out a higher percentage of net worth.

Concluding, it can with some caution be established that Dutch pig farming barely still has a lead in size of scale and has clearly taken a step back as regards the economic results. Above all Denmark, Belgium and Brittany, with a growing part of the market, come to the fore as strong competitors, whereby the Danish and French farms have the benefit of the changes in European cereals policy. In addition environmental policy may have an effect.

Regional variety

The European Union contains a large variety of regions. In an analysis of the competitive position of Dutch agriculture within the EU it is appropriate to investigate where economically strong and weak farms are located. For this use has been made of the regional classification of the EU. The Netherlands, like

other smaller countries, is not further subdivided, whereas countries such as France, Italy and Germany are split up into about 20 regions. The total number of 86 regions in the EU is then grouped in 'urban regions' (this includes the whole of the Netherlands and Belgium), 'intermediate regions' (Denmark and Ireland come into this category, together with large parts of among others Germany and France) and finally 'rural regions' (these occur only in France and the southern Member States). It may be observed that for the whole population the incomes per head are the highest in the first group of regions and the lowest in the last one. Incidentally, economic growth in some countries is the highest in the mostly rural regions.

As regards agriculture, approximately 15% of the farms are located in the rural regions and attend to nearly 30% of the production. The rural regions contain some 20% of the farms and have a share in production of approximately 10%. There is some difference in the types of businesses among the individual regions; thus horticulture occurs above all in the urban regions and livestock farming tied to the land in the intermediate ones, at least in the northern part of the EU. Incomes in agriculture are in the northern Member States with different regions the highest in the urban regions and the lowest in the rural ones; in Spain and Portugal, however, exactly the opposite applies. The differences in income between regions are the greatest in Germany and the UK. In the latter country the amounts of subsidy per farm are also the highest. Hill farmers in the UK and also Portugal would end up with a negative income without subsidies; this demonstrates the sensitivity of these regions to the policy. Within the group of regions that compete with the Netherlands Dutch agriculture (per family worker) has fairly low subsidies. Only in Belgium and Northern Italy are the amounts lower.

The problem areas recognized by the EU, which cover more than 50% of the area under agriculture, have in general a lower intensity of production per hectare than the normal regions. Incidentally, the farm size in ESU in the problem areas of the rural and urban regions differs little in the various Member States.

Finally, an important characteristic of European farming is that a large proportion of farm heads (approximately 75%) are active part-time on the farms. Along with Ireland, the Netherlands has by far the lowest percentage of part-time farms; in the south of the EU the figure is (over) 80%.

On the strength of the data in the relevant chapter it can be established that the socio-economic variety in European agriculture is very great. Dutch agriculture may in various respects, such as the relatively large (in ESU) farms, the high intensity of production, the small proportion of part-time entrepreneurs and the relatively low amount of subsidy per farm, be regarded to a certain extent as an outsider.

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding en doel van de publicatie

Deze publicatie vloeit voort uit de behoefte van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) naar meer inzicht in de concurrentiepositie van de Nederlandse land- en tuinbouw in Europees verband.

Met het oog hierop schetst deze publicatie met name de ontwikkelingen in de structuur en de bedrijfseconomische situatie van met de Nederlandse land- en tuinbouw concurrerende bedrijven in de Europese Unie. Deze wordt vergeleken met de situatie en de ontwikkeling in ons land. Om de bedrijfseconomische situatie en ontwikkelingen aan te geven, zijn per bedrijfstype vooral kengetallen als rentabiliteit (verhouding tussen opbrengsten en kosten), saldi, inkomen, vermogenspositie en investeringen weergegeven en geanalyseerd.

De publicatie richt zich op de producten en bedrijfstypen die binnen de Nederlandse land-en tuinbouw het belangrijkst zijn. Dit betekent dat bijvoorbeeld de wijnbouw en de olijventeelt niet in beschouwing zijn genomen. Verder beperkt de publicatie zich tot de primaire land- en tuinbouw; de andere schakels in het proces van toelevering van agrarische productiemiddelen tot de consument, zoals de agrarische industrie, blijven buiten beeld.

Dit is de eerste studie die, gebruikmakend van vooral het Europese landbouwboekhoudnet, een stelselmatige vergelijking biedt van de resultaten van bedrijven uit verschillende Europese lidstaten en regio's. Door het gebruik van het boekhoudnet kan naast macro-informatie (bijvoorbeeld een gemiddelde per land) ook informatie verstrekt worden over spreidingen tussen de bedrijven. Bovendien kunnen afzonderlijke regio's binnen een land worden besproken.

Het is van belang de ontwikkelingen in de verschillende met Nederland concurrerende sectoren van de land- en tuinbouw ook in de toekomst te volgen. Het is dan ook de bedoeling dat het LEI-DLO regelmatig een dergelijke publicatie zal presenteren.

1.2 Databronnen

Voor de publicatie zijn met name gegevens benut uit het Europese landbouwboekhoudnet, de landbouwtellingen en de sectorrekeningen, evenals de berekende brutostandaardsaldi. In bijlage 1 worden de gebruikte databronnen nader toegelicht. In bijlage 2 wordt nader ingegaan op de belangrijkste kengetallen die in de publicatie zijn gehanteerd.

Voorts zij opgemerkt dat vermelde bedragen steeds zijn uitgedrukt in (nominale) ecu; hierbij geldt dat de waarde van 1 ecu momenteel circa 2,15

gulden bedraagt. De ontwikkelingen van de kengetallen in lokale valuta kan een ander beeld opleveren. In bijlage 3 wordt ingegaan op veranderingen in de wisselkoersen en hun effect op de in ecu weergegeven kengetallen.

Verder dient vermeld te worden dat alle bedragen exclusief BTW zijn weergegeven en dat Duitsland in alle tabellen met Rica-cijfers staat voor het voormalige West-Duitsland.

1.3 Inhoud

In hoofdstuk 2 wordt eerst de algemene positie van de landbouw in de diverse landen geanalyseerd. Hierbij komen onder andere de ontwikkelingen van het aantal bedrijven, prijzen, productiviteit en inkomens aan de orde. Daarna wordt overgeschakeld naar een analyse per bedrijfstype. Achtereenvolgens komen de akkerbouw, tuinbouw, melkvee, rundvlees en varkens aan de orde. Deze hoofdstukken zijn grotendeels op dezelfde manier opgebouwd. Allereerst worden de regio's geïdentificeerd die als belangrijke concurrent beschouwd moeten worden. Daarna wordt de concurrentiepositie van de Nederlandse bedrijven vergeleken met de bedrijven uit deze regio's aan de hand van de volgende variabelen: structuur, opbrengsten, saldi, kosten, subsidies, inkomens en financiële positie.

Na de analyse per bedrijfstype volgt een regio-analyse op basis van een tweetal door de OECD en EU gehanteerde indelingen. Dit is allereerst de door de OECD gehanteerde indeling naar rurale, intermediare en urbane gebieden. Bij de tweede indeling wordt onderscheid gemaakt tussen less favoured areas en de overige gebieden. De publicatie wordt afgesloten met een slotbeschouwing.

2. RESULTATEN PER LIDSTAAT

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op het belang van de landbouw in de nationale economie van de verschillende lidstaten van de Europese Unie (EU). Vervolgens wordt door middel van een beschrijving van het aantal bedrijven, de hoeveelheid arbeid en de oppervlakte cultuurgrond aandacht besteed aan de aard en de omvang van de landbouw.

Paragraaf 2.3 behandelt de ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde in de lidstaten. Hierbij spelen opbrengstprijzen, prijzen van productiemiddelen en de hieruit te berekenen ruilvoet een belangrijke rol. Ook aan de productiviteit - de verhouding tussen het volume van de opbrengsten en het volume van de productiemiddelen - wordt in deze paragraaf aandacht besteed.

In paragraaf 2.4 komen subsidies aan de orde. Deze subsidies vormen in de landbouw een steeds belangrijker onderdeel van het agrarisch inkomen. Dit inkomen en het totale inkomen van agrarische gezinnen worden in paragraaf 2.5 behandeld. In paragraaf 2.6 wordt tenslotte nog ingegaan op de financiële positie van de bedrijven in de lidstaten van de EU.

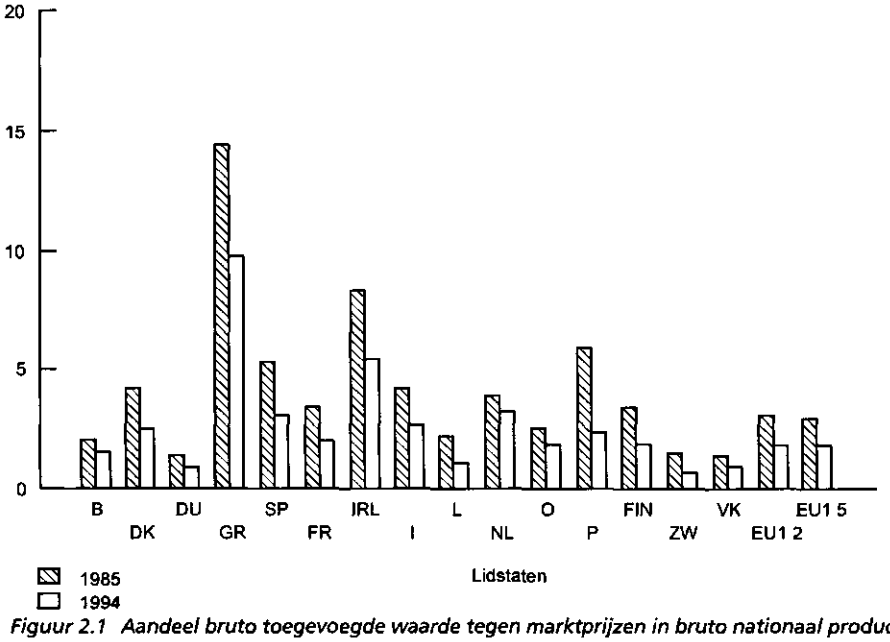
2.2 De landbouw in de 15 EU-lidstaten

Tussen 1985 en 1994 is in alle lidstaten van de Europese Unie (EU) het aandeel van de bruto toegevoegde waarde tegen marktprijzen in het bruto nationaal product (BNP) gedaald. De sterkste afname deed zich voor in Portugal, waar het aandeel van de landbouw in de totale economie meer dan gehalveerd is. In Nederland wist de landbouw zich relatief goed te handhaven: het is het enige land waar de daling beperkt bleef tot minder dan 20%. Voor de hele EU verminderde het belang van de landbouw in tien jaar tijd met ongeveer 40%.

Alleen in Griekenland (10%) en in Ierland (5,5%) had de primaire landbouw in 1994 nog een substantiële aandeel in het BNP. Voor alle overige lidstaten van de EU schommelt het percentage tussen de 1% en 3%.

Bedrijven

In 1980 waren er bijna 9,5 miljoen landbouwbedrijven in de EU (EU-12). Na 1980 is het totale aantal bedrijven in een versneld tempo afgenomen. In de periode 1980-1985 bedroeg de daling nog gemiddeld 1,4% per jaar, gevolgd door 1,9% per jaar tussen 1985 en 1990 en zelfs meer dan drie procent per jaar

Figuur 2.1 Aandeel bruto toegevoegde waarde tegen marktprijzen in bruto nationaal product (%)

Tabel 2.1 Ontwikkeling aantal bedrijven (mutaties in procenten per jaar) en aantal bedrijven in 1993

	Ontwikkeling			Aantal
	1980-1985	1985-1990	1990-1993	1993
België	-3,2	-2,8	-3,5	76.300
Denemarken	-5,5	-2,5	-3,2	73.800
Duitsland a)	-2,7	-2,5	-2,5	606.100
Griekenland	-1,0	-2,2	-1,2	819.200
Finland	.	.	-3,4	116.300
Frankrijk	-3,4	-2,7	-4,6	801.300
Ierland	-0,3	-5,0	-2,2	159.400
Italië	-0,2	-1,0	-2,3	2.488.400
Luxemburg	-3,3	-1,9	-5,3	3.400
Nederland	-1,8	-1,7	-1,4	119.700
Oostenrijk	.	.	-1,3	267.400
Portugal	-3,8	-1,2	-6,5	489.000
Spanje	-0,3	-2,3	-4,6	1.383.900
Verenigd Koninkrijk	-0,8	-1,2	0,1	243.500
Zweden	.	.	-1,8	91.500
EU-12 a)	-1,4	-1,9	-3,1	7.264.000
EU-15 a)	.	.	-3,1	7.739.100

a) Na 1990 Duitsland na hereniging.
Bron: EUROSTAT, Agricultural Statistical Yearbook 1996.

over de laatste drie jaar (tabel 2.1). Dit gemiddelde wordt sterk beïnvloed door de ontwikkelingen in Italië, waar ongeveer een derde van het totale aantal landbouwbedrijven ligt. In de drie nieuwe lidstaten (Oostenrijk, Finland en Zweden) ligt zo'n 6% van het totale aantal bedrijven. Met name begin jaren negentig nam het aantal bedrijven in Nederland minder snel af dan in de EU.

Tussen de lidstaten bestaat een groot verschil in de verdeling van het aantal bedrijven over bedrijfstypen. In België (48%), Ierland (93%), Luxemburg (57,5%), Nederland (48,5%) en het Verenigd Koninkrijk (66,5%) ligt de nadruk op graasdierbedrijven, terwijl in Denemarken (43%) en Finland (44%) het aandeel van de akkerbouwbedrijven het grootst is. In de zuidelijke lidstaten (Griekenland, Spanje en Italië) zijn de bedrijven met blijvende teelten het meest voorkomende type. Voor Duitsland, Frankrijk en Portugal is geen bedrijfstype aan te geven dat een aandeel van meer dan 40% heeft.

Oppervlakte

De totale oppervlakte cultuurgrond in de Unie is afgenomen van 142,3 miljoen hectare in 1985 tot 134,7 miljoen hectare in 1990. De gemiddelde jaarlijkse daling kwam hiermee uit op 1% (tabel 2.2). Met name in Ierland, Portugal, Spanje, Griekenland en Zweden was de afname fors. In 1991 steeg het areaal cultuurgrond in Duitsland als gevolg van de hereniging zeer sterk. Ook in Spanje was er in 1991 sprake van een sterke toename, die in 1995 weer meer

Tabel 2.2 Ontwikkeling totale oppervlakte cultuurgrond (mutaties in procenten per jaar) en totale oppervlakte cultuurgrond in 1993 (1.000 ha)

	Ontwikkeling		Oppervlakte
	1985-1990	1990-1993	1993
België	-0,5	-0,7	1.354
Denemarken	-0,3	-0,5	2.745
Duitsland a)	-0,3	13,1	17.162
Finland	0,1	-0,5	2.519
Frankrijk	-0,4	-0,4	30.426
Griekenland	-2,0	-0,2	5.163
Ierland	-4,5	-1,0	4.407
Italië	-0,2	-1,1	16.743
Luxemburg	0,0	0,0	127
Nederland	-0,1	-0,6	1.977
Oostenrijk	-0,3	-0,2	3.479
Portugal	-2,6	0,1	3.986
Spanje	-2,5	3,3	29.756
Verenigd Koninkrijk	-0,2	-2,2	17.240
Zweden	-1,9	2,6	3.430
EU-12 a)	-1,1	1,5	131.086
EU-15 a)	-1,1	1,4	140.515

a) Na 1990 Duitsland na hereniging.
Bron: EUROSTAT, Agricultural Statistical Yearbook 1996.

dan volledig teniet werd gedaan. Voor de totale EU was er in 1991, onder invloed van de hereniging van Duitsland, sprake van een uitbreiding van het areaal cultuurgrond met zo'n 5,5%, in de twee jaren daarna nam het totale aantal hectares af met gemiddeld ongeveer 0,5% per jaar.

De gemiddelde oppervlakte per bedrijf ligt voor de totale EU rond de 16,5 ha. De gemiddelde bedrijfsgrootte bevindt zich in Nederland, België en Spanje rond dit niveau. Duidelijke uitschieter naar boven is het Verenigd Koninkrijk met gemiddeld 67 ha per bedrijf. In Griekenland, Italië en Portugal komt de gemiddelde bedrijfsgrootte op respectievelijk een kwart, een derde en de helft van het Europese gemiddelde uit.

Arbeid

De totale arbeid, gerekend in arbeidseenheden (a.e.), in de landbouw in de EU is in de eerste en tweede helft van de jaren tachtig gemiddeld met respectievelijk 2,8% en 3,4% per jaar afgenomen (tabel 2.3). Ook na 1990 is nog sprake van een zeer sterke daling van de arbeidsinzet. Met name in Duitsland, Oostenrijk en Portugal is de gemiddelde vermindering van het aantal a.e. per jaar sterk.

Tabel 2.3 Ontwikkeling totale arbeid in arbeidseenheden (mutaties in procenten per jaar) en arbeidsjaareenheden in 1995

	Ontwikkeling			Niveau
	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995
België	-1,7	-2,4	-3,0	81.100
Denemarken	-3,6	-2,2	-3,0	85.000
Duitsland a)	-2,3	-3,7	.	
Duitsland b)	.	.	-10,5	705.000
Finland	-3,4	-5,3	-3,4	144.700
Frankrijk	-3,0	-3,8	-4,1	1.043.700
Griekenland	-0,5	-3,7	-2,9	665.400
Ierland	-2,3	-1,4	-1,9	233.900
Italië	-2,9	-2,9	-3,5	1.802.400
Luxemburg	-4,5	-3,8	-3,6	5.000
Nederland	-0,7	-0,8	-1,3	221.400
Oostenrijk	-2,1	-3,6	-5,5	149.000
Portugal	-3,1	-5,8	-4,4	570.400
Spanje	-4,5	-3,3	-4,0	1.025.200
Verenigd Koninkrijk	-1,3	-2,1	-1,6	403.600
Zweden	-2,3	-4,7	-2,9	85.400
EU-12 a)	-2,8	-3,4	.	.
EU-12 b)	.	.	-4,3	6.842.100
EU-15 a)	-2,8	-3,4	.	.
EU-15 b)	.	.	-4,3	7.221.200

a) Duitsland voor hereniging; b) Duitsland na hereniging.
Bron: EUROSTAT, Agricultural Income 1995.

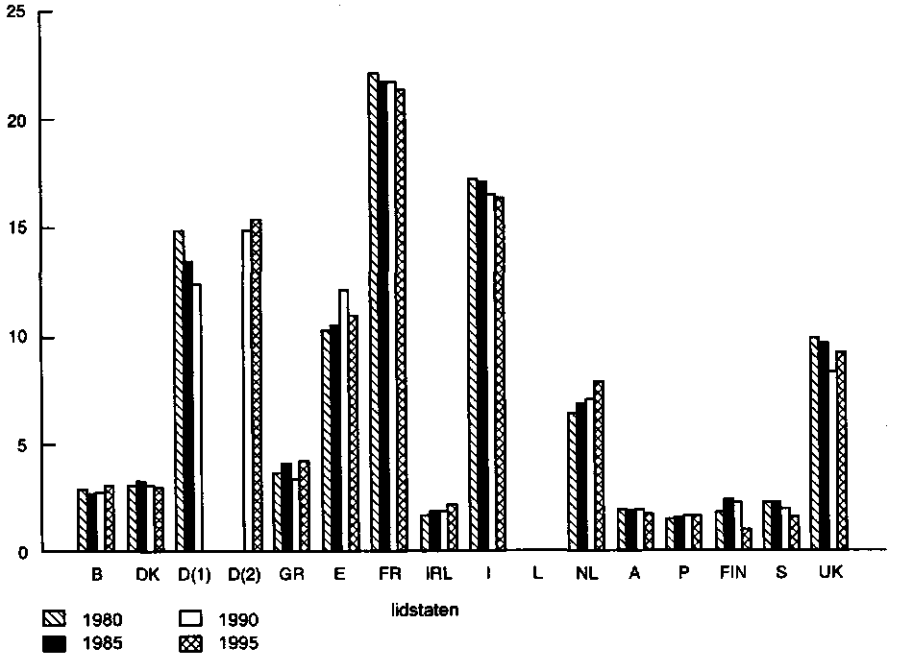
In 1980 waren er nog ruim 11,5 miljoen a.e. werkzaam in de 15 lidstaten van de EU. In 1990 was dit aantal met meer dan 3 miljoen a.e. gedaald tot 8,5 miljoen a.e. Door de hereniging van Duitsland nam het totale aantal a.e. in de EU in 1990 met bijna 500.000 toe. Deze groei werd in de jaren daarna weer voor een groot deel teniet gedaan.

Ongeveer een kwart van het totale aantal a.e. in de Unie is werkzaam in Italië. Voor de meeste lidstaten ligt het aantal a.e. per bedrijf tussen de één en de anderhalf. Alleen in Griekenland, Spanje en Italië bevindt de gemiddelde arbeidsbezetting zich onder de één. Nederland heeft met een arbeidsbezetting van 1,9 binnen de EU het hoogste aantal a.e. per bedrijf. Overigens komen ook in Engeland veel bedrijven voor met een hoge arbeidsbezetting.

2.3 Netto toegevoegde waarde

Productie

Het aandeel van de verschillende lidstaten in de totale finale productiewaarde van EU-15 is over de jaren heen vrij stabiel (figuur 2.2). Frankrijk blijft met een aandeel van meer dan 20% de grootste producent, gevolgd door Italië en Duitsland. In Duitsland daalde het aandeel van 15% in 1985 tot ongeveer

Figuur 2.2 Procentueel aandeel van finale output van lidstaten in totale finale output van EU-15 voor 1980, 1985, 1990 en 1995

12,5% in 1990. Na de hereniging in 1990 bevindt het aandeel zich weer rond de 15%. Het aandeel van Nederland in de totale productiewaarde van EU-15 is de afgelopen 15 jaar gestegen van 6,4% in 1980 tot 7,9% in 1995. Het fors lagere aandeel van Finland in 1995 is vooral het gevolg van sterk gedaalde opbrengstprijzen.

Tussen 1980 en 1985 nam het volume van de productie in Nederland met 2,8% per jaar toe. Nederland realiseerde hiermee in EU-15, samen met Ierland (3,3%) en Denemarken (2,8%), de sterkste stijging. Het gemiddelde groeipercentage van EU-15 bedroeg in dezelfde periode 1,3% per jaar. Tussen 1985 en 1990 nam dit gemiddelde groeipercentage af tot 0,9% per jaar, terwijl in Nederland nog een toename van 2,3% werd gerealiseerd. De laatste vijf jaar heeft een aantal lidstaten te maken met een vermindering van de fysieke productie. Het gemiddelde groeipercentage voor EU-15 daalt tot 0,2%. Alleen voor Griekenland (2,8%), België (2,1%) en Nederland (1,5%) lag het gemiddelde percentage nog boven de 1%.

Ruilvoet

De ruilvoet is de verhouding tussen de opbrengstprijzen en de prijzen van productiemiddelen. Deze ruilvoet was tussen 1980 en 1985 in vrijwel alle lidstaten verslechterd (tabel 2.4): doordat gemiddeld genomen de opbrengstprijzen

Tabel 2.4 Ontwikkeling ruilvoet (reëel), mutaties in procenten per jaar

	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1993	1994	1995
België	-0,7	1,8	-1,7	-3,9	6,5	-4,1
Denemarken	-1,1	0,8	-1,7	-15,5	8,1	1,0
Duitsland a)	-1,4	1,2	.	.	.	
Duitsland b)	.	.	-3,0	-4,8	0,4	-0,6
Finland	-0,5	0,3	-7,4	-1,2	-2,1	-20,6
Frankrijk	-1,9	1,1	-2,6	-4,0	2,2	-2,2
Griekenland	0,6	0,5	-2,2	0,4	2,5	-2,0
Ierland	-1,9	1,9	0,7	5,9	-0,5	-1,2
Italië	-0,8	1,9	-1,5	-5,6	1,0	-1,6
Luxemburg	0,7	3,6	-2,2	0,9	0,6	-1,3
Nederland	0,4	0,7	-2,3	-6,0	4,1	-4,3
Oostenrijk	-2,1	2,4	-4,8	-1,0	0,1	-19,2
Portugal	-5,6	0,5	-1,5	-0,0	0,7	2,6
Spanje	-2,8	1,9	1,3	4,9	10,0	2,6
Verenigd Koninkrijk	-1,8	1,3	-0,2	-1,0	1,7	4,9
Zweden	-2,7	-1,7	-3,2	-4,8	1,1	-5,5
EU-12 a)	-1,6	1,3	.	.	.	.
EU-12 b)			-1,5	-3,0	2,9	-0,4
EU-15 a)	-1,6	1,2	.	.	.	.
EU-15 b)	.	.	-1,7	-3,1	2,9	-1,0

a) Duitsland voor hereniging; b) Duitsland na hereniging.
Bron: EUROSTAT, Agricultural Income 1995.

(-2%) in deze periode sterker daalden dan de prijzen van de productiemiddelen (-0,5%) ging de ruilvoet met 1,6% per jaar achteruit.

Tussen 1985 en 1990 was er in alle lidstaten, met uitzondering van Zweden, sprake van een verbetering van de ruilvoet. De opbrengstprijzen namen opnieuw af, maar ditmaal kwam de gemiddelde prijsdaling van de productiemiddelen nog hoger uit.

Na 1990 hadden vrijwel alle lidstaten te maken met een forse verslechtering van de ruilvoet. Alleen in Spanje, Ierland en het Verenigd Koninkrijk bleef over de hele periode 1990 tot 1995 de prijsverhouding nog enigszins op peil, mede dankzij valutaire ontwikkelingen. Met name in de nieuwe lidstaten liep de prijsverhouding in 1995 zeer sterk terug, hoofdzakelijk door de bij de toetreding sterk verlaagde prijzen voor eindproducten.

Productiviteitsontwikkeling

Onder productiviteitsontwikkeling wordt in dit hoofdstuk verstaan de verhouding tussen de ontwikkeling van het volume van de productie en van het volume van de productiemiddelen. Wordt er bij een gelijke inzet van productiemiddelen meer output gerealiseerd, dan is sprake van een verbetering van de productiviteit.

Tabel 2.5 Ontwikkeling productiviteit, mutaties in procenten per jaar

	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1993	1994	1995
België	0,6	-1,1	0,6	2,7	-3,7	0,1
Denemarken	2,6	0,6	1,0	7,0	-1,0	3,1
Duitsland a)	0,9	0,9	.	.	.	.
Duitsland b)	.	.	2,0	0,5	-2,3	2,1
Finland	0,6	0,8	-0,8	1,4	3,1	-4,8
Frankrijk	1,5	-0,5	-0,1	-3,5	-0,7	-0,9
Griekenland	-1,1	-2,4	1,0	-7,5	2,7	-1,0
Ierland	1,2	0,0	-2,3	-7,3	-7,9	1,3
Italië	-0,3	-1,0	1,7	0,5	0,3	0,2
Luxemburg	-0,0	-2,9	0,3	1,2	-3,6	3,6
Nederland	1,1	1,6	2,1	1,8	3,5	3,8
Oostenrijk	1,4	0,5	-1,9	-1,8	0,2	-3,4
Portugal	2,0	-0,5	0,9	-5,4	4,3	0,2
Spanje	-0,5	-0,6	-3,7	-3,6	-7,8	-6,6
Verenigd Koninkrijk	0,9	0,3	-0,2	-5,6	-1,4	0,3
Zweden	1,9	1,5	0,4	6,3	-3,0	2,6
EU-12 a)	0,7	-0,2	.	.	.	.
EU-12 b)	.	.	0,4	-1,7	-1,6	-0,3
EU-15 a)	0,9	-0,1	.	.	.	.
EU-15 b)	.	.	0,3	-1,4	-1,6	-0,4

a) Duitsland voor hereniging; b) Duitsland na hereniging.
Bron: EUROSTAT, Agricultural Income 1995.

Tussen 1980 en 1985 verbeterde de productiviteit van de totale Europese Unie (EU-15) met gemiddeld bijna 1% per jaar (tabel 2.5). Alleen in Griekenland verminderde de productiviteit met iets meer dan 1% per jaar. In de tweede periode (1985-1990) veranderde de gemiddelde productiviteit in de 15 lidstaten nauwelijks. Vanaf 1990 was er eerst twee jaar achtereen sprake van een verbetering, daarna verslechterde de productiviteit weer. Het is opvallend dat er in Nederland sinds 1980 per eenheid input wel steeds meer is geproduceerd.

Netto toegevoegde waarde

De netto toegevoegde waarde van de landbouw vormt de vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal. Deze netto toegevoegde waarde wordt in grote mate bepaald door het quotiënt van de ruilvoet en de productiviteit. De ontwikkelingen in de hierboven beschreven ruilvoet en productiviteit kunnen elkaar dus zowel versterken als afzwakken. Daarnaast spelen ook de subsidies nog een belangrijke rol. Deze komen in paragraaf 2.4 uitvoerig aan de orde.

Tabel 2.6 Ontwikkeling netto toegevoegde waarde per arbeidseenheid (reëel), mutaties in procenten per jaar

	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1993	1994	1995
België	2,8	2,3	-1,7	-3,4	8,4	-8,5
Denemarken	8,1	-0,8	3,1	-1,9	16,2	12,2
Duitsland a)	1,1	4,6	.	.	.	.
Duitsland b)	.	.	5,2	-11,6	7,9	7,8
Finland	5,5	5,8	-4,6	3,1	-1,3	-4,6
Frankrijk	2,6	4,4	2,2	-1,2	12,8	4,5
Griekenland	1,9	0,8	3,4	-7,0	9,2	2,0
Ierland	3,5	5,5	4,1	0,9	6,8	5,6
Italië	-1,8	-2,2	2,6	1,2	1,0	5,4
Luxemburg	7,9	3,1	-1,8	-3,3	1,5	6,7
Nederland	4,9	1,5	-2,7	-16,5	20,8	-2,5
Oostenrijk	-0,5	6,6	2,3	-9,2	17,1	4,3
Portugal	0,4	3,3	-1,6	-9,8	23,0	3,4
Spanje	2,6	3,3	2,7	16,7	15,1	-0,3
Verenigd Koninkrijk	0,2	1,7	5,7	7,2	3,5	15,3
Zweden	-1,1	7,6	-6,4	15,0	-9,5	21,2
EU-12 a)	1,3	2,2	.	.	.	.
EU-12 b)	.	.	2,8	-0,1	8,9	4,3
EU-15 a)	1,3	2,4	.	.	.	.
EU-15 b)	.	.	2,5	0,0	8,7	4,3

a) Duitsland voor hereniging; b) Duitsland na hereniging.
Bron: EUROSTAT, Agricultural Income 1995.

Uit tabel 2.6 blijkt dat de reële netto toegevoegde waarde per arbeidseenheid in de totale Europese Unie in de perioden 1980-1985 en 1985-1990 is

gestegen met respectievelijk 1,3% en 2,4% per jaar. Ook de afzonderlijke jaren na 1990 laten, met uitzondering van 1992, een verbetering zien. Deze positieve ontwikkelingen zijn voornamelijk het gevolg van de sterke afname van het aantal arbeidseenheden werkzaam in de landbouw (tabel 2.3).

Tussen de lidstaten zijn er van jaar op jaar grote verschillen in de ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde per arbeidseenheid. In de jaren tachtig was er alleen in Italië sprake van een gemiddelde jaarlijkse afname van de toegevoegde waarde per arbeidseenheid. In de eerste helft van de jaren negentig kregen Finland en Zweden te maken met een forse daling van de netto toegevoegde waarde per arbeidseenheid van respectievelijk gemiddeld 4,6% en 6,4% per jaar. Ook in Nederland was er tussen 1990 en 1995, als gevolg van de zeer slechte jaren 1992 en 1993, sprake van een afname, met gemiddeld 2,7% per jaar. Nederland bleef daardoor ver achter bij de ontwikkeling in de rest van de Europese Unie, waar sprake was van een gemiddelde stijging met 2,5% per jaar. De belangrijkste verklaring daarvoor is dat de door de EU bij de hervorming van het landbouwbeleid vastgestelde prijsdalingen van marktordeningsproducten (zoals granen en rundvlees) gecompenseerd zijn door hectaretoeslagen en premies per dier. In landen als Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk hebben deze directe tegemoetkomingen een groter effect op de productiewaarde en netto toegevoegde waarde dan in België/Luxemburg, Nederland en Portugal. In de laatst genoemde landen is de daling van de opbrengstprijzen van andere producten, zoals aardappelen, groenten en varkens, van grotere invloed.

2.4 Subsidies 1)

De totale uitgaven van de afdeling Garantie van het Europese Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL) zijn tussen 1992 en 1994 nagenoeg gelijk gebleven (tabel 2.7). Tussen de verschillende uitgavenposten hebben zich wel grote verschuivingen voorgedaan. Zo namen de uitgaven voor opslag zeer sterk af. De extra uitgaven in 1994 die samenhangen met de hervorming van het Europese landbouwbeleid (12 miljard ecu) worden gedeeltelijk teniet gedaan door het volledig verdwijnen van de steun voor oliehoudende gewassen en -zaden (ruim 3 miljard ecu in 1993). Daarnaast verminderde de steun voor olijfolie en eiwithoudende gewassen ten opzichte van 1993 met respectievelijk 400 miljoen ecu en 600 miljoen ecu.

Het afschaffen van de steun voor oliehoudende gewassen en -zaden heeft de grootste gevolgen in Frankrijk (928 miljoen), gevolgd door Spanje (781 miljoen) en Duitsland (672 miljoen). Ook de verlaging van de steun voor eiwithoudende gewassen treft Frankrijk het hardst (350 miljoen). Het verlagen

---

1) De term subsidies wordt in dit rapport kortheidshalve gebruikt voor de bedragen die de landbouw ontvangt van de Europese Unie en de nationale overheid. Een belangrijk deel ervan betreft de tegemoetkomingen van de EU per hectare en per dier als compensatie van de in 1992 vastgestelde prijsdalingen.

Tabel 2.7 Uitgaven van de afdeling garantie van het EOGFL (miljoen ecu)

	1992	1993	1994
Totale uitgaven	31.276,8	34.433,9	32.208,5
Uitvoerrestituties	9.487,4	10.159,3	8.160,5
Interventies	21.789,4	24.274,6	24.048,0
w.v. opslag	6.066,8	5.386,1	1.069,6
uit de markt genomen	606,2	1.159,8	725,7
prijscompensatie	15.643,9	16.450,9	21.339,1
w.v. productiesteun	10.858,7	10.751,8	16.041,5
- klassiek	.	.	5.407,5
- hervorming	.	.	10.634,0
steun voor verwerking	4.785,2	5.014,9	3.484,9
steun voor verkoop	.	.	69,8
braaklegging	.	684,2	1.742,9
- klassiek	.	.	452,7
- hervorming	.	.	1.290,2
oriëntatiepremies	939,1	1.212,2	911,6
mvh-graan en bijdrage veehouders	-1.466,6	65,6	2,0

Bron: Verslag Europese Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw.

van de steun voor olijfolie is het sterkst merkbaar in Italië (bijna 200 miljoen) en Griekenland (100 miljoen). De prijscompenserende steun voor granen en de vergoeding voor braaklegging zorgen er echter voor dat in alle lidstaten, met uitzondering van Nederland, de bovenstaande afnames meer dan volledig gecompenseerd worden. In Denemarken, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd-Koninkrijk komen de totale subsidies voor de genoemde producten in 1994 zelfs meer dan 2,5 maal hoger uit dan in 1993.

Als gevolg van de hervormingen komen de totale subsidies voor rundvlees in EU-12 in 1994 meer dan tweemaal hoger uit dan in 1993. In Spanje en het Verenigd Koninkrijk worden zelfs driemaal hogere subsidies ontvangen. In Nederland nemen de subsidies voor rundvlees met ongeveer 78% toe.

Het bedrag aan subsidies en toeslagen uit de Landbouwrekeningen heeft vooral betrekking op de prijscompenserende steun; daarnaast behoren ook de nationale subsidies in deze rekening te worden opgenomen. De subsidies die verder in dit hoofdstuk beschreven worden, zijn ontleend aan de Landbouwrekeningen. Daarmee komt het totaal aan subsidies hoger uit dan de prijscompenserende steun volgens de uitgaven van het EOGFL. In Nederland bedroegen de nationale subsidies zo'n 13% van de totale subsidies.

De totale subsidies bedroegen in 1980 in de 15 lidstaten van de Europese Unie (EU-15) ruim 4 miljard ecu. In 1985 was dit bedrag al meer dan verdubbeld. In deze periode namen de subsidies in Portugal met meer dan 50% per jaar toe. In België, Luxemburg en Nederland was de toename van de subsidies met 5% à 6% per jaar relatief zeer laag (tabel 2.8). In 1990 waren de subsidies opgelopen tot ruim 14 miljard ecu. Door de hereniging van Duitsland namen deze in 1990 nog eens met zo'n 1,5 miljard ecu toe. Zweden en Spanje hadden tussen 1985 en 1990, met respectievelijk 64,4% en 37,5% per jaar, de hoogste

Tabel 2.8 Ontwikkeling subsidies (nominaal, mutaties in procenten per jaar) en subsidies (miljoen ecu) in 1995

	Ontwikkeling						Niveau
	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1993	1994	1995	1995
België	6,2	13,6	3,1	51,0	12,4	11,1	392,2
Denemarken	11,3	-8,8	62,6	354,5	25,7	19,1	762,2
Duitsland a)	22,7	8,6	.	.	.	.	.
Duitsland b)	.	.	3,4	8,5	6,3	-5,1	5.170,2
Finland	14,5	11,9	7,6	-22,5	1,7	76,9	1.654,0
Frankrijk	11,5	14,0	29,7	110,8	18,4	11,0	7.552,4
Griekenland	20,7	12,4	20,7	33,1	6,3	31,5	1.889,7
Ierland	26,6	14,5	13,1	-0,8	59,5	9,4	923,3
Italië	13,5	6,1	6,0	8,4	-8,9	11,5	3.946,0
Luxemburg	4,6	9,9	12,0	20,0	12,5	4,3	28,2
Nederland	4,8	7,2	12,6	9,9	26,9	-5,0	282,2
Oostenrijk	10,2	21,1	40,3	-7,2	28,3	144,5	1.775,1
Portugal	51,9	19,5	18,0	-16,2	61,1	4,5	540,3
Spanje	15,4	37,5	32,5	70,7	19,2	12,7	4.077,5
Verenigd Koninkrijk	13,9	1,7	25,5	99,9	2,9	11,6	3.005,4
Zweden	16,1	64,4	-5,9	-18,1	-31,8	81,9	522,1
EU-12 a)	15,8	9,9	.	.	.	.	.
EU-12 b)	.	.	16,4	42,7	10,7	9,0	28.577,6
EU-15 a)	15,6	11,2	.	.	.	.	.
EU-15 b)	.	.	15,9	35,3	10,0	15,6	32.558,7

a) Duitsland voor hereniging; b) Duitsland na hereniging
Bron: EUROSTAT, Economic Accounts for Agriculture and Forestry 1989-1994 en Agricultural Income 1995.

groeipercentages, terwijl in Denemarken de subsidies in deze periode met bijna 9% per jaar zijn gedaald.

Tussen 1990 en 1995 namen de subsidies in de Unie met gemiddeld zo'n 16% per jaar toe en kwamen daarmee uit op ruim 32,5 miljard ecu. Tussen de lidstaten kwamen grote verschillen voor. Onder invloed van de hervorming van het markt- en prijsbeleid namen de subsidies in 1993 in Denemarken (+354,5%), Frankrijk (+111%) en het Verenigd Koninkrijk (100%) zeer sterk toe. In alle andere lidstaten was de groei van de subsidies in 1993 gematigder, terwijl in de drie nieuwe lidstaten en in Portugal en Ierland zelfs nog sprake was van een daling. In 1994 namen de subsidies in Ierland en Portugal fors toe, terwijl in de overige lidstaten het groeitempo duidelijk was afgezwakt. Verschillen in uitbetalingsmoment van EU-compensaties kunnen hierop van invloed zijn. Voor de drie nieuwe lidstaten was er in 1995, als gevolg van diverse overgangsmaatregelen, sprake van een sterke stijging van de subsidies, variërend van bijna 145% in Oostenrijk tot ongeveer 80% in Finland en Zweden.

In EU-15 bedroeg de verhouding tussen de subsidies en de netto toegevoegde waarde in 1980 zo'n 6%. In 1995 was hetzelfde percentage opgelopen tot bijna 31%. Opnieuw waren er tussen de lidstaten grote verschillen. In Ne-

derland (4,6%) lag het verhoudingsgetal in 1995 als enige van alle lidstaten onder de 15%, terwijl in Oostenrijk (84,8%) en Finland (104,9%) de hoogste cijfers gevonden werden. In Finland werd in 1995 zelfs meer subsidie betaald dan dat er netto toegevoegde waarde werd gerealiseerd. Tussen 1980 en 1995 vond de grootste stijging (met gemiddeld 25% per jaar) van de subsidies als percentage van de netto toegevoegde waarde plaats in Spanje en Portugal.

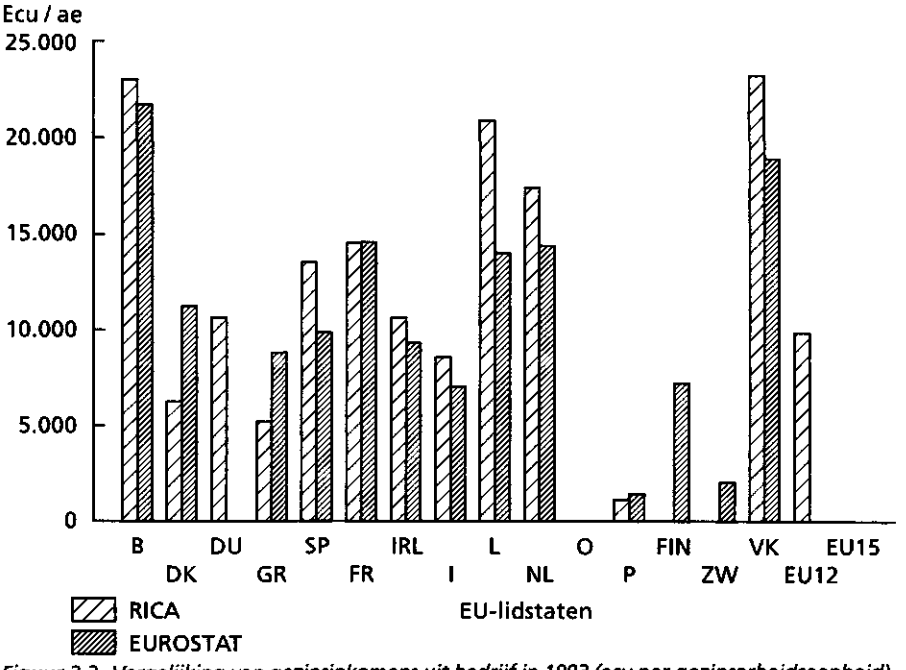
De gemiddelde subsidies zijn in EU-15 opgelopen van bijna 400 ecu per bedrijf in 1980 tot meer dan 3.300 ecu per bedrijf in 1993. Veruit de hoogste subsidies per bedrijf werden in 1993 betaald in het Verenigd Koninkrijk (10.747 ecu) en de laagste in Portugal (656 ecu). Ook Nederland bevond zich met 1.954 ecu per bedrijf in 1993 onder het gemiddelde van de Europese Unie.

2.5 Agrarisch inkomen en totaal inkomen gezinnen

Agrarisch inkomen

De gezinsinkomens uit bedrijf die in deze paragraaf worden beschreven, zijn berekend uit de deling van het netto-inkomen uit agrarische activiteit (Eurostat, 1996a) door het aantal gezinsarbeidskrachten (Eurostat, 1996b). Voor Oostenrijk en Duitsland na hereniging (en daardoor ook voor de hele Europese Unie) zijn geen gegevens beschikbaar. De in deze paragraaf berekende gezinsinkomens zijn niet vergelijkbaar met die uit de volgende hoofdstukken omdat de laatste zijn ontleent aan het EU-boekhoudnet (RICA). De verschillen tussen RICA en Eurostat worden in figuur 2.3 voor het jaar 1993 grafisch weergegeven. Uit de figuur blijkt dat alleen in Frankrijk en Portugal de beide inkomens redelijk goed met elkaar in overeenstemming zijn. In Denemarken en Griekenland liggen de inkomens berekend uit Eurostat gegevens hoger dan die volgens RICA. De verschillen worden voornamelijk veroorzaakt doordat RICA bij de keuze van de bedrijven een bepaalde ondergrens in de bedrijfsomvang gebruikt. Kleinere bedrijven hebben over het algemeen een lager agrarisch inkomen. De in RICA gehanteerde wegingsmethodiek kan een en ander nog verergeren (Dijk et al., 1995). Daarnaast spelen ook verschillen in de definities van agrarisch inkomen en arbeidseenheden een rol. Voor een meer gedetailleerde verklaring van de verschillen wordt verwezen naar een onderzoek van Berkeley Hill (CEG, 1993).

Het gemiddelde agrarische inkomen in de twaalf lidstaten van de EU is tussen 1980 en 1990 nominaal meer dan verdubbeld (tabel 2.9). Het agrarische inkomen in Nederland behoorde tot en met 1992, samen met dat in België, tot de hoogste in de Europese Unie. In 1992 en 1993 daalde het agrarische inkomens in Nederland fors, terwijl het inkomen in België zich op het hoge niveau kon handhaven. In 1994 en 1995 kwam het inkomen in Nederland, net als in België, Denemarken, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, uit op ongeveer 20.000 ecu per gezinsarbeidseenheid. Daarmee lijkt Nederland voor wat betreft het inkomen niet meer voorop te lopen. Het agrarische inkomen in Portugal behoorde in alle jaren tot de laagste van Europa. Ook Griekenland, Spanje, Ierland, Italië en de twee nieuwe lidstaten Finland en Zweden realiseer-

Figuur 2.3 Vergelijking van gezinsinkomens uit bedrijf in 1993 (ecu per gezinsarbeidseenheid)

Tabel 2.9 Gezinsinkomen per gezinsarbeidseenheid (nominaal; 1.000 ecu per arbeidseenheid)

	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
België	11,6	15,9	22,2	21,8	21,1	21,7	25,3	22,0
Denemarken	1,7	11,1	13,1	11,9	9,9	11,3	16,1	21,7
Duitsland a)	4,2	5,2	9,3	8,4	9,6	.	.	
Finland	3,6	7,6	12,6	11,1	8,1	7,2	7,8	7,2
Frankrijk	6,4	9,6	14,6	13,7	14,3	14,6	18,0	19,3
Griekenland	4,0	6,4	7,0	10,1	8,8	8,8	10,1	10,3
Ierland	2,6	5,9	8,1	7,3	9,2	9,3	10,7	11,4
Italië	4,7	6,0	6,3	8,3	7,5	7,1	7,7	8,4
Luxemburg	5,7	10,6	15,3	12,9	13,5	14,0	14,7	16,4
Nederland	9,9	19,3	22,1	22,0	18,8	14,4	21,8	20,2
Portugal	0,9	1,3	2,0	2,0	1,8	1,5	2,1	2,3
Spanje	3,7	5,6	9,6	10,1	8,2	9,9	12,4	12,4
Verenigd Koninkrijk	8,1	9,4	11,7	12,2	14,5	19,0	20,7	25,7
Zweden	3,8	3,0	7,5	0,8	0,2	2,1	1,7	4,9
EU-12 a)	4,5	6,7	9,2	9,8	9,4	.	.	.

a) Duitsland voor hereniging.
Bron: Economic Accounts for Agriculture and Forestry, 1989-1994 en Agricultural Income 1995.

den over de verschillende jaren lage inkomens. Opvallend is verder de sterke terugval van het inkomen per arbeidseenheid in Zweden in 1991 en 1992. Dit werd veroorzaakt doordat de totale opbrengsten onder invloed van sterke wijzigingen in het nationale landbouwbeleid veel sterker daalden dan de intermediaire kosten.

Totaal inkomen van agrarische huishoudens

Naast het agrarische inkomen hebben veel agrarische huishoudens ook inkomsten uit niet-agrarische activiteiten zoals bijvoorbeeld looninkomsten van (beide) echtgenoten, sociale uitkeringen (pensioenen) en overdrachten. Het totale inkomen van agrarische huishoudens zal over het algemeen dus hoger liggen dan het agrarische inkomen. Niet alle bedrijven met enige agrarische activiteit vallen onder de definitie van een agrarisch huishouden. Classificatie vindt plaats op grond van de grootste bron van inkomsten van de referentie persoon (meestal degene met de grootste financiële bijdrage in het familiebudget). Met de nodige mitsen en maren (zie Eurostat, 1995b: 21) is te stellen dat het aantal agrarische huishoudens in 1987 in EU-12 minder dan de helft bedroeg van het aantal bedrijven met agrarische activiteit. In Italië en Spanje ligt dit percentage zelfs onder de 30%. Ook de samenstelling van het totale inkomen van de agrarische huishoudens verschilt sterk van land tot land. Doordat er nog geen volledige harmonisatie van de methodologie heeft plaatsgevonden, moet de vergelijking tussen lidstaten beschouwd worden als indicatief en in sommige gevallen zelfs experimenteel (Eurostat, 1995b: 22). In Nederland, België, Luxemburg en Ierland was het aandeel van het agrarische inkomen in het totale inkomen meer dan 60%. In Duitsland, Griekenland en Finland kwam dat percentage niet boven de 40% uit. Het niet-agrarische inkomen fluctueerde van jaar op jaar minder dan het agrarische inkomen. Door het relatief grote aandeel van het niet-agrarische inkomen in het totale inkomen is hier dus een stabiliserende werking van uitgegaan.

2.6 Balans en vermogenspositie

In tabel 2.10 wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste balansposten voor het gemiddelde bedrijf in de 12 lidstaten van de Europese Unie (EU-12). De tabellen in deze paragraaf zijn in tegenstelling tot voorgaande tabellen ontleend aan het boekhoudnet van de EU (RICA). De meest recente cijfers hebben betrekking op 1993 en voor de nieuwe lidstaten Oostenrijk, Finland en Zweden zijn nog geen gegevens voorhanden.

In 1993 was op het gemiddelde bedrijf in EU-12 voor ruim 171.000 ecu in activa vastgelegd. Het gemiddelde bedrijf in Nederland had van alle lidstaten het hoogste bedrag aan activa (623.000 ecu), gevolgd door Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk. In alle zuidelijke lidstaten lagen de totale activa per bedrijf onder het gemiddelde van EU-12, waarbij de laagste waarden te vinden waren in Griekenland (55.000 ecu) en Portugal (45.000 ecu).

Tabel 2.10 Activa naar categorieën (1993, 1.000 ecu per bedrijf)

	Grond en gebouwen	Machines	Vee-stapel	Omlopend kapitaal	Totaal activa
België	146,2	27,4	77,1	14,1	264,9
Denemarken	206,7	45,8	38,7	45,9	337,1
Duitsland	183,4	56,1	38,5	41,5	319,5
Frankrijk	74,1	36,1	38,9	56,8	205,9
Griekenland	45,0	5,8	2,1	2,4	55,3
Ierland	151,6	10,9	36,0	10,8	209,3
Italië	103,6	13,8	5,7	7,4	130,5
Luxemburg	342,3	67,7	61,0	45,3	516,3
Nederland	444,1	66,9	53,8	57,9	622,8
Portugal	30,2	7,4	3,6	3,6	44,9
Spanje	89,9	4,3	5,6	33,0	132,8
Verenigd Koninkrijk	338,6	52,7	70,9	45,8	508,0
EU-12	110,5	20,3	17,9	22,5	171,2

Bron: RICA-CCE-DGVI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Van de totale activa op het gemiddelde bedrijf in EU-12 had 65% betrekking op grond en gebouwen (tabel 2.10). De machines en werktuigen, de veestapel en het omlopend kapitaal dragen gemiddeld ieder ruim 10% bij. In Nederland was iets meer dan het gemiddelde van EU-12 vastgelegd in grond en gebouwen en iets minder in omlopend vermogen. In België zat in 1993 bijna 30% van de totale activa in de veestapel. Frankrijk had, onder invloed van een hoog aandeel pacht en lage grondprijzen relatief weinig activa in grond en gebouwen (36%) en veel meer dan gemiddeld in EU-12 in omlopend vermogen (28%). Griekenland en Italië hebben daarentegen ongeveer 80% van de totale activa in gebouwen en grond.

Op het gemiddelde bedrijf in EU-12 vindt het grootste deel van de financiering plaats met behulp van eigen vermogen (83%), gevolgd door lang vreemd vermogen (12%) en kort vreemd vermogen (4%). In Griekenland, Italië, Spanje en Portugal speelt financiering met vreemd vermogen nauwelijks een rol en is er dus sprake van een zeer hoge solvabiliteit van bijna 100% (tabel 2.11). De lage rentabiliteit en het ontbreken van een adequate agrarisch georienteerde bankstructuur (Poppe, 1993) zijn mogelijke verklaringen voor de lage integratie in de kapitaalmarkt van Zuid-Europese boeren. In België (35%), Frankrijk (36%) en Nederland (35%) wordt iets meer dan gemiddeld in EU-12 gefinancierd met vreemd vermogen. De bedrijven in Denemarken hebben echter veruit het hoogste percentage vreemd vermogen (60%). Dit kan gedeeltelijk verklaard worden door het feit dat in Denemarken bij de overname van het bedrijf (ook binnen de familie) een reële marktprijs betaald wordt.

Tabel 2.11 Passiva naar categorieën, (x 1.000 ecu per bedrijf) en solvabiliteit (%), 1993

	Vreemd vermogen (lang)	Vreemd vermogen (kort)	Eigen vermogen	Totaal passiva	Solvabiliteit (%)
België	92,8	39,0	172,0	264,9	64,9
Denemarken	150,2	55,3	131,6	337,1	39,0
Duitsland	48,5	12,9	258,2	319,5	80,8
Frankrijk	49,2	25,3	131,3	205,9	63,8
Griekenland	1,0	0,4	54,0	55,3	97,6
Ierland	7,9	2,6	198,9	209,3	95,0
Italië	1,9	276,0	128,2	130,5	98,3
Luxemburg	58,7	9,3	448,3	516,3	86,8
Nederland	21,0	14,8	398,0	622,8	63,9
Portugal	0,9	0,5	43,6	44,9	97,1
Spanje	0,9	0,3	131,6	132,8	99,1
Verenigd Koninkrijk	29,2	42,0	436,8	508,0	86,0
EU-12	21,1	7,3	142,8	171,2	83,4

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

3. AKKERBOUW

3.1 Inleiding

Doel van dit hoofdstuk is een analyse te geven van de concurrentiepositie van de Nederlandse akkerbouw ten opzichte van de andere EU-landen. In Nederland bestaat bijna 30% van het areaal akkerbouwgewassen uit aardappelen en circa 20% uit suikerbieten en een kwart uit granen. Het aandeel van de aardappel- en suikerbietopbrengsten in het totaal is echter ongeveer 65%. Aangezien ook de bijdrage aan de totale toegevoegde waarde van deze twee producten groot is, wordt de analyse in dit hoofdstuk beperkt tot de aardappelen en de suikerbieten. Aan de hand van het aandeel aardappelen en/of suikerbieten in het bouwplan en de omvang van het areaal van deze producten zijn enkele concurrerende regio's gekozen. Hierbij is het uitgangspunt gehanteerd dat per land slechts 1 of 2 regio's zullen worden beschreven. Het betreft de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven (NEG-type 1 exclusief de graanbedrijven).

Allereerst wordt in paragraaf 3.2 de (ontwikkeling in de) structuur van de gekozen regio's besproken. Daarna komen achtereenvolgens de opbrengsten, saldi, kosten, subsidies, inkomens en financiële positie aan de orde. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotbeschouwing.

3.2 Structuur

Gewasarealen

In tabel 3.1 zijn in sommige lidstaten verschuivingen te zien in gewasarealen die fors afwijken van het Europees gemiddelde. Nederland is het enige land waar het areaal granen tussen 1985 en 1993 is gestegen, maar ons land heeft slechts een half procent van het totale graanareaal in Europa.

In Nederland blijft het areaal aardappelen vrijwel stabiel. In Denemarken is het areaal aardappelen met ruim de helft gestegen; daarentegen is in vele Zuid-Europese landen het areaal met een kwart tot een derde gedaald.

In Italië neemt het areaal suikerbieten met 18% toe terwijl deze in enkele andere Zuid-Europese lidstaten in mindere mate toeneemt. In Nederland is het suikerbietenareaal minder afgenomen dan in de ons omringende landen.

De ontwikkeling van het areaal oliehoudende zaden verloopt zeer grillig. In Spanje, waar bijna 40% van het Europese areaal aan deze zaden voorkomt, verdubbelde het areaal met name door de uitbreiding van de teelt van zonnebloemen. In Frankrijk dat het een na grootste areaal oliehoudende zaden binnen haar grenzen heeft, steeg het areaal met een kwart. Nederland speelt geen rol van betekenis bij deze teelt.

Tabel 3.1 Ontwikkeling arealen (x 1.000 ha) van enkele gewasgroepen naar lidstaat

Regio	Granen		Aardappelen		Suikerbieten		Oliehoudende zaden	
	1993	'93 in % van '85	1993	'93 in % van '85	1993	'93 in % van '85	1993	'93 in % van '85
België	312	90	53	108	99	84	14	700
Denemarken	1.438	89	47	157	66	90	165	75
Duitsland a)	6.224	127	312	142	522	130	1.127	424
Frankrijk	8.542	88	164	78	441	90	1.409	125
Griekenland	1.374	93	40	82	46	105	19	7
Ierland	274	69	22	67	32	97	0	0
Italië	4.073	86	93	76	276	118	316	249
Luxemburg	30	86	1	100	0	.	2	200
Nederland	187	102	166	98	117	89	3	27
Portugal	712	74	88	64	1	.	96	240
Spanje	6.426	86	208	64	180	101	2.187	203
Ver. Koninkrijk	3.031	75	170	89	169	82	537	181
EU-12 a)	32.623	91	1.364	89	1.949	102	5.875	171

a) 1993 inclusief Oost-Duitsland.
Bron Eurostat.

In de Europese Unie lopen de omvang en de intensiteit van de aardappelen en suikerbieten in het bouwplan sterk uiteen (tabel 3.2). Nederland is qua aandeel aardappelen in het bouwplan een echte uitschieter. Ruim een kwart van het areaal bestaat uit aardappelen. Op de tweede plaats staan België en Beieren met "slechts" 8% aardappelen in het bouwplan. De spreiding in het aandeel suikerbieten in het bouwplan is geringer dan die van aardappelen. In Denemarken en Oost-Engeland is het aandeel suikerbieten circa een derde van dat van Nederland. Alleen in België maken de suikerbieten een groter aandeel uit van het bouwplan dan in Nederland.

Zijn in Nederland de akkerbouwbedrijven circa 50 ha, in Picardië zijn de bedrijven ruim twee keer zo groot en in Oost-Engeland zijn de bedrijven ruim een factor drie groter. In Europese grootte eenheden gemeten zijn Picardië en Oost-Engeland minder extreem. Nederland heeft namelijk circa een kwart laagsalderende granen in het bouwplan tegenover bijna 50% in de eerder genoemde gebieden met grote bedrijven. Dit draagt ertoe bij dat in ege gemeten de omvang van de Nederlandse akkerbouwbedrijven tot de top drie behoort. Worden de ege uitgedrukt per hectare dan is Nederland veruit favoriet en hiermee twee keer zo intensief als het Europees gemiddelde. Het aantal v.a.k. per bedrijf ligt wel rond het Europees gemiddelde ondanks het feit dat het Nederlandse akkerbouwbedrijf, in ege gemeten, bijna drie keer zo groot is .

Tabel 3.2 Kenmerken akkerbouwbedrijven (type 1200) in diverse regio's en lidstaten in de EU, 1993

	Ha	V.a.k.	Ege	Ege/ha	Bouwplan (in %)		
					granen	aardappelen	bieten
België	49	1,3	55	1,12	42	8	21
Denemarken	56	1,0	42	0,75	51	4	6
West-Duitsland	52	1,5	43	0,83	48	5	12
w.v. Nedersaksen	64	1,5	63	0,98	45	7	15
Beieren	41	1,3	33	0,80	44	8	13
Frankrijk	84	1,6	58	0,69	47	2	5
w.v. Picardië	110	1,7	94	0,85	48	6	13
Griekenland	8	1,8	10	1,25	49	1	4
Ierland	52	1,6	34	0,65	42	7	9
Italië	13	1,4	16	1,23	38	1	8
w.v Emilia-Romagna	15	1,3	21	1,40	33	0	13
Nederland	50	1,5	78	1,56	26	28	17
Portugal	17	1,2	8	0,47	22	3	0
Spanje	42	1.0	18	0,44	35	2	3
w.v. Castilla en León	48	0,9	18	0,38	52	2	7
Ver. Koninkrijk	160	2,6	104	0,65	43	3	5
w.v. Oost-Engeland	164	2,5	106	0,65	45	2	6
EU-12	35	1,5	27	0,77	42	3	6

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Indeling naar grootteklasse

Voor de vergelijking tussen de lidstaten is het belangrijk om een indruk te hebben hoe de verdeling over de verschillende grootteklassen is en wat de bijbehorende structuurkenmerken zijn. In alle landen zijn het vooral de grotere bedrijven die aardappelen telen (tabel 3.3). Samen met Engeland en België scoort Nederland hoog met de kg-opbrengsten van de aardappelen, ondanks het feit dat het grote aandeel pootaardappelen in Nederland de gemiddelde kg-opbrengsten drukt. De suikerbieten leveren per hectare in Frankrijk en België meer tonnen op dan in Nederland, wat met gewasgroeimodellen op basis van verschillen in klimaat verklaarbaar is.

Tabel 3.3 Kenmerken van akkerbouwbedrijven (type 1200) per land naar grootteklasse, 1993

Land	Grootte klasse (ege)	Ha	V.a.k.	Bouwplan (%)		(Opbrengst ton/ha)	
				aard-appelen	suiker-bieten	aard-appelen	suiker-bieten
België	16 - 40	26	1,1	8	19	40	64
	40 - 100	57	1,3	8	22	45	64
	> 100	105	1,8	10	21	48	70
Denemarken	< 16	21	0,5	1	2	34	53
	16 - 40	38	0,8	2	4	26	50
	40 - 100	77	1,2	6	7	31	52
	> 100	217	2,8	4	7	28	53
West-Duitsland	< 16	24	1,0	1	7	25	56
	16 - 40	40	1,4	3	11	31	58
	40 - 100	71	1,8	5	15	37	60
	> 100	133	2,4	10	12	34	56
Frankrijk	< 16	21	1,5	0	0	13	68
	16 - 40	49	1,4	0	2	25	69
	40 - 100	97	1,5	1	4	34	71
	> 100	174	2,1	3	8	38	71
Italië	< 16	7	1,1	1	5	26	43
	16 - 40	19	1,8	1	9	34	48
	40 - 100	42	2,3	1	11	28	46
	> 100	108	4,2	1	9	31	42
Nederland	16 - 40	22	1,0	23	17	39	60
	40 - 100	43	1,3	26	18	44	63
	> 100	102	2,3	31	17	43	62
Ver. Koninkrijk	16 - 40	57	1,3	2	5	37	48
	40 - 100	111	1,9	2	5	40	49
	> 100	307	4,5	4	5	41	48

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

3.3 Opbrengsten

Ondanks het feit dat Nederland geen graanland is, zijn de fysieke opbrengsten samen met Picardië het hoogst van alle onderzochte regio's. Denemarken blijft daarbij bijna 25% achter. Dit wordt allereerst veroorzaakt door het relatief hogere gerstaandeel in het bouwplan. Dit gewas geeft over het algemeen lagere kg-opbrengsten. Daarnaast spelen de noordelijke ligging en dus gemiddeld lagere temperaturen een rol. Doordat in Italië vele hoogwaardige granen worden verbouwd met relatief veel korrelmaïs is de prijs er hoger dan in de andere regio's.

In Duitsland blijven de kg-opbrengsten van de aardappelen wat achter bij de andere ons omringende landen. In België en Oost-Engeland liggen de kg-opbrengsten slechts 1 à 2 ton per ha achter op die van Nederland. De prijs ligt in Oost-Engeland echter iets hoger (mede door areaalsbeheersing van het Potato Marketing Board) dan in Nederland terwijl deze in België en Picardië achterblijft. Overigens zijn deze gegevens moeilijk te beoordelen doordat in

Nederland de poot-en fabrieksaardappelteelt een veel groter belang heeft dan elders.

De fysieke-opbrengsten van suikerbieten liggen in Picardië het hoogst maar deze streek wordt op de voet gevolgd door Nederland en België. In sommige regio's (Oost-Engeland) blijven de kg-opbrengsten sterk achter, waarschijnlijk veroorzaakt door de slechtere structuur van de grond en de droogtegevoeligheid. Picardië realiseert door de hoge C-productie en slechte uitbetalingsprijzen echter een fors lagere bietenprijs dan België en Nederland zodat de hogere fysieke opbrengst meer dan tenietgedaan wordt.

Tabel 3.4 Opbrengsten (ton/ha) en prijzen (ecu per 100 of 1.000 kg) van enkele akkerbouwproducten naar regio (gemiddelde 1990-1994)

	Granen		Aardappelen		Suikerbieten	
	ton/ha	ecu/100kg	ton/ha	ecu/100kg	ton/ha	ecu/ton
Beieren	6,1	16,7	34,9	7,3	60,1	51,4
België	7,3	15,9	39,9	7,4	62,3	42,9
Denemarken	5,9	15,6	28,6	9,0	49,2	48,9
Emilia-Romagna	6,5	20,4	30,3	16,0	48,1	49,4
Nederland	7,7	16,1	41,1	9,5	64,9	43,7
Nedersaksen	7,1	16,0	30,8	7,8	53,3	47,3
Oost-Engeland	7,0	16,0	40,4	10,9	45,1	51,4
Picardië	7,7	14,5	36,1	6,7	66,7	36,6

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

3.4 Saldi

In tabel 3.5 is de ontwikkeling van de saldi van suikerbieten weergegeven. Nederland behaalt veruit het hoogste saldo. In Italië daalt het saldo voor

Tabel 3.5 Saldo per ha van suikerbieten in ecu

	Gemiddeld 1984-1986	Jaarlijkse mutatie "1985"-"1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	1.737	2,9	2.078	2.110	2.176
België	.	.	1.899	2.009	2.257
Denemarken	1.571	3,2	1.699	1.746	2.418
Emilia-Romagna	1.755	-2,2	1.318	1.844	1.352
Nederland	2.253	2,2	2.544	2.594	2.709
Nedersaksen	1.645	2,0	2.094	1.712	1.878
Oost-Engeland	1.560	3,3	1.811	2.200	1.869
Somme/Pas de calais	1.301	4,7	1.573	1.855	1.949

Bron: Agro-Industries.

suikerbieten tussen 1984 en 1993 met ruim 2% per jaar. In Frankrijk was het saldo in vergelijking met de andere regio's erg laag maar is de stijging van het saldo het grootst waardoor het in 1992 en 1993 boven het saldo van bijvoorbeeld Nedersaksen en Emilia-Romagna uitkomt.

In vele regio's zijn de aardappelen ondergeschikt aan andere gewassen, zodat de beschikbaarheid van de data Europees gezien erg gering is. Doordat de prijs en in mindere mate de fysieke opbrengsten sterk fluctueren, loopt het saldo in individuele jaren sterk uiteen. Daarom is in tabel 3.6 gebruik gemaakt van een gestandaardiseerd saldo (bss) waarvan echter slechts tot 1990 gegevens bekend zijn (zie bijlage 1 voor een uitgebreide beschrijving van de bss). De verschillen in bss kunnen grotendeels verklaard worden door de in tabel 3.4 weergegeven opbrengsten en prijzen. Ook hier behaalt Nederland een relatief goede klassering, wat mede veroorzaakt wordt door het voor aardappelen geschikte klimaat en de gunstige bodemgesteldheid in ons land. De extreem hoge bss in Emilia Romagna wordt grotendeels veroorzaakt door de hoge opbrengstprijzen in deze regio.

Tabel 3.6 Brutostandaardsaldo (bss) per ha van aardappelen in ecu

	Gemiddeld 1984-1986	Jaarlijkse mutatie 1984-1990 (%)	1990
Beieren	1.300	4,2	1.600
België	1.950	4,2	2.400
Denemarken	2.000	4,6	2.500
Emilia-Romagna	3.850	4,1	4.700
Nederland	2.500	2,3	2.800
Nedersaksen	1.650	5,4	2.150
Oost-Engeland	2.600	4,9	3.300
Picardië	2.050	4,0	2.500

Bron: Europese Commissie.

3.5 Kosten

De rentabiliteit in de diverse akkerbouwregio's loopt wat betreft ontwikkeling en niveau sterk uiteen (tabel 3.7). Wel daalde over een langere periode in alle regio's de rentabiliteit. In België was het niveau in de jaren tachtig het hoogst. Nederland ontwikkelde zich slechter dan gemiddeld maar het niveau in de begin jaren negentig lag iets boven het gemiddelde van de andere regio's. In 1994 heeft de rentabiliteit zich in Nederland in gunstige zin ontwikkeld door de sterk gestegen aardappelprijzen. Vermoedelijk is dit effect in Nederland groter geweest dan elders.

Tabel 3.7 Opbrengst per 100 ecu kosten op akkerbouwbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie "1984"-"1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	72	-1,6	65	63	62
België	110	-1,9	96	90	98
Denemarken	80	-2,7	70	61	63
Emilia-Romagna	66	-1,7	62	54	57
Nederland	95	-1,7	88	75	85
Nedersaksen	84	-1,0	82	79	71
Oost-Engeland	89	-0,6	92	85	76
Picardië	96	-0,4	100	95	86

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Doordat er een fors verschil is in de structuur van de verschillende akkerbouwbedrijven die mede wordt bepaald door klimaat, bodemgesteldheid, infrastructuur en kosten van kapitaal en arbeid, verschilt de kostenopbouw tussen de regio's fors (tabel 3.8). In Emilia-Romagna bestaan circa tweederde deel van de kosten uit berekende arbeid en rente. Dit wordt allereerst veroorzaakt doordat er weinig vreemde arbeid en kapitaal nodig is voor de bedrijfsvoering vanwege de geringe omvang van de bedrijven (circa 13 ha en 16 ege in 1993). Daarnaast is het hoge percentage eigen vermogen te verklaren doordat het, ook voor de grote bedrijven, ongebruikelijk is om vreemd vermogen aan te trekken. In Denemarken daarentegen is de post betaalde arbeid en rente relatief hoog ten opzichte van de andere regio's. De betaalde arbeids- en rentekosten zijn hier even groot als de ingerekende kosten voor arbeid en rente.

Tabel 3.8 Verdeling van de kosten naar enkele belangrijke kostenposten, 1993

	Toegerek. kosten	Algemeen	Afschrijving	Arbeid en rente	
				betaald	berekend
Beieren	16	19	15	8	41
België	28	14	9	13	36
Denemarken	21	16	10	27	27
Emilia-Romagna	11	9	8	4	67
Nederland	27	17	13	17	26
Nedersaksen	22	20	13	12	34
Oost-Engeland	24	18	11	18	29
Picardië	31	19	15	18	18

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Aandeel en kosten van pacht

De Nederlandse akkerbouwers betalen de hoogste pachtprijs per hectare (tabel 3.9). In Nederland wordt ook relatief veel gepacht; alleen in België en Picardië ligt het percentage aanzienlijk hoger. De hoge pachtprijs moet in samenhang gezien worden met het hoge saldo dat wordt behaald per hectare. Wordt de pachtprijs uitgedrukt als percentage van het gemiddelde saldo, dan is de hoge pachtprijs in Nederland verklaarbaar. In Denemarken is de verhouding zelfs ongunstiger. Daar wordt circa 46% van het saldo uitgegeven aan de pacht van de grond. Hierbij moet opgemerkt worden dat in Denemarken gemiddeld slechts een kwart van het bedrijf wordt gepacht.

Tabel 3.9 Enkele aspecten van pacht op akkerbouwbedrijven, gemiddeld 1990-1993

Regio	Totaal ha cult. grond	Ha pacht	Perc. pacht	Pachtpr. per ha	Opbr. per ha (ecu)	Saldo per ha (ecu)	Pacht in perc. saldo
Beieren	39,1	21,5	34	300	1.209	887	34
België	45,1	10,2	76	170	1.641	1.171	15
Denemarken	45,6	34,3	21	312	936	680	46
Emilia-Romagna	14,6	9,6	25	222	1.950	1.586	14
Nederland	48,4	20,3	53	399	2.389	1.635	24
Nedersaksen	61,4	32,8	39	277	1.244	919	30
Oost-Engeland	177,6	102,8	39	167	1.055	746	22
Picardië	91,1	13,9	85	135	1.323	895	15

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Kosten per hectare

In Nederland zijn de kosten per hectare van betaalde arbeid en enige directe kosten soorten hoog (tabel 3.10). Uitschieters zijn met name de gewas-

Tabel 3.10 Kosten (ecu) per ha op akkerbouwbedrijven, 1993

	Betaalde arbeid	Meststoffen	Gewasb. middelen	Loonwerk
Beieren	55	109	97	87
België	28	116	149	152
Denemarken	75	95	61	59
Emilia-Romagna	58	82	104	107
Nederland	125	116	249	186
Nedersaksen	76	86	97	62
Oost-Engeland	135	69	105	47
Picardië	67	114	162	66

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

beschermingsmiddelen (zie ook Brouwer et al.,1994) en in mindere mate loonwerk. In Engeland zijn de bedrijven zeer groot. Hierdoor wordt veel vreemde arbeid aangetrokken en zijn de betaalde arbeidskosten per hectare iets hoger dan in Nederland.

3.6 Subsidies

Begin jaren tachtig maakten de subsidies en toeslagen geen groot aandeel uit van het inkomen op het bedrijf (vaak minder dan 10%). Begin jaren negentig was het beeld geheel anders (tabel 3.11). Door de vrijwillige braakregeling vanaf 1988 in regio's met veel granen gevolgd door de Mac Sharry-regeling vanaf 1993, nam de ontvangen subsidie sterk toe. In Oost-Engeland, Denemarken en Picardië, waar zich grote graanarealen bevinden, wordt bijna en soms meer dan het gehele inkomen van 1993 bepaald door de subsidies. In Nederland bleef dit in 1993 beperkt tot circa 20%. De vooral in België niet onbelangrijke rentesubsidies (1.700 ecu in 1993) vallen overigens niet onder de in tabel 3.11 gehanteerde subsidiedefinitie (zie ook de begrippenlijst in bijlage 2).

Tabel 3.11 Ontvangen subsidie (ecu) per akkerbouwbedrijf

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie "1984"-"1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	1.100	22,3	2.100	4.000	10.400
België	400	25,3	500	800	5.900
Denemarken	800	26,5	1.300	3.700	10.700
Emilia-Romagna	20	40,5	100	100	600
Nederland	500	22,6	1.600	1.700	4.400
Nedersaksen	1.400	20,2	2.200	3.300	12.800
Oost-Engeland	2.800	28,2	6.100	16.700	38.600
Picardië	700	38,9	700	3.300	25.100

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

3.7 Inkomens

De netto toegevoegde waarde geeft weer in hoeverre er een beloning overblijft voor de inzet van arbeid en kapitaal. Uit tabel 3.12 blijkt dat deze waarde in Nederland tussen 1984 en 1992 niet veel veranderd is. Dit in tegenstelling tot de meeste andere regio's in de tabel die een jaarlijkse stijging doormaakten van ruim 1 tot bijna 6%. Alleen in Denemarken heeft een lichte daling van de netto toegevoegde waarde per volwaardige arbeidskracht (v.a.k.) plaatsgevonden. Deze daling ten opzichte van Nederland wordt allereerst veroorzaakt doordat in Denemarken het percentage vreemd vermogen en dus

de financieringslasten behoorlijk gestegen zijn. Daarnaast spelen de veel lagere opbrengsten per hectare (zie tabel 3.4), veroorzaakt door onder andere het klimaat, in Denemarken een rol. In Beieren was de stijging het grootst; mede tegen de achtergrond dat deze Duitse regio samen met Emilia-Romagna tussen 1983 en 1985 een waarde had die circa de helft bedroeg van die in de meeste andere akkerbouwregio's. België heeft zowel tussen 1983 en 1985 als tussen 1991 en 1993 de hoogste toegevoegde waarde per v.a.k. De ontwikkeling zou in Nederland beduidend beter zijn geweest als ook het goede aardappeljaar 1994 in beschouwing zou zijn genomen.

Tabel 3.12 Netto toegevoegde waarde (x 1.000 ecu) per volwaardige arbeidskracht op akkerbouwbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie "1984-1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	10,3	4,9	13,4	14,0	17,8
België	32,3	1,3	32,4	31,8	43,4
Denemarken	23,6	-1,2	21,4	16,7	26,1
Emilia-Romagna	8,6	3,4	12,8	10,8	10,3
Nederland	29,9	-0,4	30,9	20,9	35,0
Nedersaksen	18,4	4,3	27,0	25,0	25,1
Oost-Engeland	21,9	5,6	32,3	33,0	36,3
Picardië	20,4	5,2	28,8	28,5	34,6

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Gezinsinkomen uit bedrijf

Het gezinsinkomen uit bedrijf per gezinsarbeidskracht (g.a.k.) geeft aan welke beloning voor de gezinsleden resteert voor de eigen arbeid en het eigen vermogen. Nederland en Denemarken zijn de enige landen waar het (nominale) gezinsinkomen per g.a.k. is gedaald met respectievelijk 8.000 en 14.000 ecu (tabel 3.13). In de gebieden waar het inkomen stijgt, blijft deze stijging van het inkomen (tussen het driejaarlijkse gemiddelde 1983-85 en 1991-93) meestal beperkt tot maximaal 5.000 ecu. In Engeland bedroeg de stijging echter 11.000 ecu.

Europees gezien ligt gedurende de periode 1991-1993 op ruim de helft van de akkerbouwbedrijven het gezinsinkomen per volwaardige gezinsarbeidskracht (g.a.k.) tussen de 0 en 20.000 ecu. In Emilia-Romagna ligt het aandeel op bijna 90% maar in Denemarken en Oost-Engeland op slechts 35%. Maar liefst 55% van de Deense bedrijven behaalde een negatief inkomen gedurende deze periode. In Oost-Engeland heeft ruim 20% van de bedrijven een gezinsinkomen per g.a.k. boven de 50.000 ecu. Voor het gemiddelde Europese akkerbouwbedrijf is dit slechts 6%. In België behaalt bijna 40% van de bedrijven een inkomen dat meer dan 30.000 ecu bedraagt.

Tabel 3.13 Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht op akkerbouwbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie "1984"-"1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	7,9	2,7	8,4	8,6	12,1
België	29,6	-0,2	27,2	24,8	35,3
Denemarken	8,4	.	-5,0	-9,0	-1,8
Emilia-Romagna	8,2	2,6	11,5	9,6	9,2
Nederland	22,0	-5,6	18,9	4,3	18,3
Nedersaksen	15,2	2,7	21,9	18,6	15,6
Oost-Engeland	27,0	4,3	32,8	37,2	43,2
Picardië	13,3	4,3	17,6	16,5	21,9

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

3.8 Financiële positie

De investeringen (exclusief grond en vee) (tabel 3.14) hebben zich in Nederland in positieve zin ontwikkeld (+8% per jaar). Wel namen de investeringen in 1993 onder invloed van de slechtere resultaten fors af ten opzichte van de jaren ervoor. Ook Nedersaksen en Beieren noteren een duidelijke stijging van de investeringen, hoewel deze procentueel gezien slechts de helft bedraagt van die in Nederland. In Denemarken en België dalen de investeringen fors. In Oost-Engeland zijn de investeringen in 1991 en 1992 vergelijkbaar met Nederland ondanks het feit dat deze bedrijven in ege gemeten circa 40% groter zijn.

Tabel 3.14 Bruto-investeringen (x 1.000 ecu) per akkerbouwbedrijf

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie "1984"-"1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	8,3	3,9	13,6	9,8	10,3
België	6,5	-4,2	5,0	4,1	4,8
Denemarken	8,2	-5,3	5,9	4,3	5,8
Emilia-Romagna	1,3	0,2	1,8	1,1	1,1
Nederland	9,9	8,0	24,0	19,4	11,6
Nedersaksen	9,3	3,9	13,8	11,4	13,0
Oost-Engeland	27,2	-2,1	23,4	23,7	22,1
Picardië	11,6	-1,0	13,6	9,7	8,8

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Solvabiliteit

Mede door het verschil in eigendomspositie van de diverse activa (pacht, eigendom) is er een grote spreiding in de solvabiliteit tussen de diverse regio's (tabel 3.15). Met uitzondering van Duitsland is de ontwikkeling van de solvabiliteit in alle landen negatief. Met name Denemarken waar het niveau in 1984 al onder de 60% lag, daalt de solvabiliteit sterk (ruim 4% per jaar). Mede als gevolg van de slechte rentabiliteitsontwikkeling is de solvabiliteit van de Deense bedrijven naar een niveau van rond de 40% gezakt. In Italië ligt de solvabiliteit net onder de 100% en is daarmee het hoogst van de belangrijkste akkerbouwregio's.

Tabel 3.15 Solvabiliteit op akkerbouwbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie "1984"-"1992" (%)	1991	1992	1993
Beieren	86	0,5	88	90	90
België	76	-0,9	72	71	70
Denemarken	56	-4,2	37	43	39
Emilia-Romagna	99	-0,2	97	97	96
Nederland	76	-0,5	74	72	74
Nedersaksen	83	0,4	86	87	85
Oost-Engeland	89	-0,4	86	87	85
Picardië	65	-2,7	55	50	52

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

3.9 Slotbeschouwing

De Nederlandse akkerbouwbedrijven onderscheiden zich op een groot aantal punten van akkerbouwbedrijven in de andere EU-lidstaten. Zo zijn de Nederlandse bedrijven zeer intensief (ruim 1,5 ege per ha cultuurgrond). Dit wordt veroorzaakt door het relatief grote aandeel van hoogsalderende hakvruchten (aardappelen en suikerbieten). In de overige landen is het aandeel granen in het bouwplan 50 tot 100% hoger dan op de Nederlandse bedrijven. In Nederland zijn de grond- en pachtprijzen beduidend hoger. Samen met de gemiddeld relatief kleine oppervlakte per bedrijf is de Nederlandse akkerbouw meer dan elders in de EU genoodzaakt om op een arbeids- en/of kapitaalintensieve wijze producten te telen om te komen tot een acceptabele vergoeding voor de ingezette productiefactoren. De intensiteit waarmee op de Nederlandse bedrijven geboerd wordt, brengt ook een hoge inzet van meststoffen en gewasbeschermingmiddelen met zich mee om de hoge fysieke opbrengsten in combinatie met een goede kwaliteit te bewerkstelligen. Dit heeft er toe geleid dat er vanuit de Nederlandse overheid een sterke betrokkenheid is om de nadelige gevolgen voor het milieu zo veel mogelijk te beperken en de continuiteit op langere termijn te waarborgen. Dit gebeurt door middel van het Meer

Jaren Plan Gewasbescherming en het mineralenbeleid. Te meer daar de consument (niet alleen in Nederland) een steeds sterkere rol krijgt in het bepalen van de kwaliteit van het eindproduct.

De Nederlandse akkerbouw ontvangt ten opzichte van de andere lidstaten relatief weinig subsidie in het kader van de Mac Sharry-regeling door de geringe omvang van de arealen granen en oliehoudende zaden. Hoewel het hoge absolute niveau van de Nederlandse saldi per hectare hoog is, ontwikkelen de saldi zich ten opzichte van de andere EU-landen ongunstig. Mede doordat de afschrijvingen per bedrijf fors zijn gestegen (+ 8% per jaar), valt er ook nauwelijks nog een stijging waar te nemen in de ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde per v.a.k. Door onder andere relatief hoge betaalde arbeidskosten per hectare daalde het gezinsinkomen uit bedrijf per g.a.k. zelfs met ruim 5% per jaar tussen 1983 en 1993. Hierdoor zijn er relatief veel bedrijven (25%) met een negatief gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht gemeten over de jaren 1991 tot en met 1993. In 1994/95 is deze ongunstige ontwikkeling (tijdelijk) omgebogen. Deze verbetering kwam tot stand door een zeer gunstige prijsontwikkeling van producten die met name in het bouwplan van de Nederlandse akkerbouwer voorkomen.

In België is het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht op peil gebleven; wel is het gemiddelde saldo 30% lager dan in Nederland. De bedrijfsgrootte is vergelijkbaar met Nederland. De 55% lagere grond- en pachtprijzen en de geringere uitbetaalde arbeidskosten leveren België echter een belangrijk concurrentievoordeel op.

In met name Oost-Engeland is de bedrijfsomvang fors hoger dan in Nederland (ruim drie keer zo groot in hectare gemeten). Dit levert de bedrijven daar een schaalgroottevoordeel op. Ondanks hogere betaalde arbeidskosten en een vergelijkbare pachtprijs in verhouding tot het gemiddelde bedrijfssaldo, slagen de bedrijven in Oost-Engeland erin een twee tot drie keer zo hoog inkomen te generen. De grote omvang gecombineerd met een groot aandeel granen, betekenen echter ook dat een graanprijsdaling, gecombineerd met een geringere inkomenscompensatie, de inkomens van de Engelse akkerbouwers onder druk kan zetten.

In Duitsland is het beeld wat divers. Dit wordt voor een belangrijk deel verklaard door het verschil in bedrijfsgrootte. In Nedersaksen zijn de bedrijven 50% groter dan in Beieren. Ondanks het feit dat in Nedersaksen het gemiddelde saldo vergelijkbaar is met dat in Beieren, wordt door de schaalgroottevoordelen, dus efficiëntere benutting van de productiemiddelen, een hoger inkomen behaald dan in Nederland. In Beieren is het inkomen onder andere door de geringere bedrijfsoppervlakte en het groter aandeel van de laagsalderende granen in het bouwplan lager dan in Nederland. Door de afhankelijkheid van de granen schuilt eenzelfde gevaar als voor Engeland.

In Noord-Frankrijk is het gemiddeld saldo weliswaar 45% lager dan in Nederland maar door 65% lagere grond- en pachtprijzen, fors hogere subsidies in het kader van Mac Sharry (factor 4 à 5) en een gemiddelde bedrijfsgrootte die circa twee keer zo groot is als in Nederland, wijken de inkomens uiteindelijk niet veel af van die op de Nederlandse akkerbouwbedrijven. Indien betere fysieke opbrengsten en/of prijzen van de consumptieaardappelen kunnen wor-

den behaald gecombineerd met een groter aandeel hiervan in het bouwplan, kan Noord-Frankrijk een nog belangrijkere concurrent worden dan ze al is.

Concluderend kan opgemerkt worden dat de Nederlandse akkerbouw zich minder gunstig heeft ontwikkeld dan andere belangrijke akkerbouwgebieden in de Europese Unie. Wel ligt het niveau begin jaren negentig hoger dan in bijvoorbeeld Beieren en Denemarken. België en Noord-Frankrijk lijken de belangrijkste concurrenten.

4. TUINBOUW

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft met name een beeld van de bedrijfseconomische resultaten van de Nederlandse tuinbouw in EU-verband. Het doel hiervan is het zicht op de concurrentiepositie te vergroten. De tuinbouw betreft gespecialiseerde (beschermde) sierteeltbedrijven, beschermde groenteteeltbedrijven, de opengrondsgroentebedrijven en de fruitbedrijven. Deze bedrijfstypen komen achtereenvolgens in de paragrafen 4.3 tot en met 4.6 aan de orde. Voor elk bedrijfstype worden de structuur, rentabiliteit, inkomens en financiële positie besproken. In paragraaf 4.2 wordt eerst een algemene schets gegeven van de positie van de tuinbouw.

De tuinbouw is overigens een sector met veel verschillende producten en productiesystemen, met eenjarige en meerjarige gewassen. De groenteteelt is in het algemeen eenjarig, fruitteelt en boomkwekerij zijn voorbeelden van meerjarige teelten. Binnen de tuinbouw zijn er grote verschillen in de mate waarin de productieomstandigheden gestuurd worden: er zijn opengrondsteelten en "beschermde" (of bedekte) teelten (in Nederland glasteelten).

In de statistieken van de Europese Unie worden twee hoofdbedrijfstypen onderscheiden namelijk tuinbouwbedrijven en blijvende teeltbedrijven, die vervolgens in een groot aantal bedrijfstypen zijn onderverdeeld. Vanuit Nederlands oogpunt zijn hiervan vooral van belang: de gespecialiseerde beschermde snijbloemen- en potplantenbedrijven (type 2022, hierna sierteelt genoemd), gespecialiseerde beschermde groenteteeltbedrijven (type 2012), opengrondsgroentebedrijven (type 2011) en de fruitbedrijven (type 3211). Van deze vier bedrijfstypen zijn in RICA voldoende gegevens beschikbaar voor een nadere analyse. Dit geldt niet voor de in Nederland eveneens belangrijke bedrijfstypen bloembollen, boomkwekerij en de champignonbedrijven; deze komen in de Europese statistieken niet expliciet aan de orde. De wijnbouw en de olijventeelt worden ook niet besproken in deze publicatie.

4.2 Positionering van de tuinbouw in de EU

In de EU wordt 3% van de cultuurgrond gebruikt door de tuinbouw (beschermde sier- en groenteteelt, opengrondsgroente en fruitteelt) en 8% van het aantal bedrijven zijn tuinbouwbedrijven (zie tabel 4.1). Het verschilt van land tot land. Zo zijn in België en Nederland de aandelen ofwel het belang van de tuinbouw relatief groot. Het areaal tuinbouw is in Spanje en Frankrijk naar verhouding klein, terwijl het aantal bedrijven wel behoorlijk groot is.

Tabel 4.1 Aandeel (%) van de tuinbouwbedrijven (1990) en areaal cultuurgrond in de tuinbouw (1993) in de totale agrarische sector

	Aandeel bedrijven		Aandeel areaal	
	groente/ sierteelt	fruit a)	groente/ sierteelt	fruit a)
België/Luxemburg	8,4	2,1	4,2	1,8
Denemarken	2,1	0,5	0,3	0,3
Duitsland	2,1	1,4	0,5	0,4
Frankrijk	3,3	2,0	1,0	0,7
Griekenland	2,0	5,4	2,2	4,6
Ierland	0,4	0,1	0,2	0,0
Italië	1,7	7,1	2,8	3,7
Nederland	14,4	2,2	3,5	1,2
Portugal	2,5	4,5	2,3	4,5
Spanje	4,7	8,1	1,1	2,2
Verenigd Koninkrijk	3,4	0,9	1,1	0,2
EU-12	2,9	5,3	1,3	1,6

a) Inclusief citrus.
Bron: Eurostat Farm structure en Agriculture Statistical yearbook.

Binnen agrarisch Nederland neemt de tuinbouw economisch gezien een belangrijke plaats in. De tuinbouw vertegenwoordigt zo'n 37% van de exportwaarde en 31% van de netto toegevoegde waarde (Stolwijk et al., 1995). De netto toegevoegde waarde van de Nederlandse glastuinbouw ligt rond de 2,5 miljard per jaar. Binnen de EU heeft de tuinbouw een klein aandeel in de agrarische export en de netto toegevoegde waarde van de land- en tuinbouw.

In Nederland is economisch gezien binnen de tuinbouw de glastuinbouw dominerend. Circa 70% van de productiewaarde wordt onder glas geteeld. Het areaal glas is 10.000 ha. De overige 30% komt van circa 120.000 ha, waar tuinbouwproducten in de open grond worden geteeld.

4.3 Sierteelt

Structuur

In Europees verband zijn er aanzienlijke verschillen wat betreft de structuur van de sierteelt in de afzonderlijke lidstaten (zie tabel 4.2).

Een eerste verschil tussen de landen uit zich in de verhouding tussen de oppervlakten sierteelt onder glas en in de opengrond. In Nederland omvat de laatste circa 30% van de oppervlaktes opengrondsteelt. Spanje en Denemarken volgen daarna met respectievelijk 40% en 50%. In Nederland worden 2.100 ha snijbloemen in de opengrond geteeld. Rijnsburg en omstreken staan bekend om deze vorm van bloementeelt. Het Verenigd Koninkrijk heeft met nog geen 10% sierteelt onder glas relatief een groot areaal opengrondsierteelt.

Tabel 4.2 Oppervlakte sierteelt (totaal snijbloemen en pot- en perkplanten respectievelijk snijbloemen) in hectares en de productiewaarde in miljoenen ecu in 1990

Land	Totale oppervlakte sierteelt	Areaal glas		Areaal opengrond		Productiewaarde sierteelt
		totaal	w.v. snijbl.	totaal	w.v. snijbl.	
België	1.572	639	151	933	68	260
Denemarken	687 a)	344	38	362 a)	198 a)	350
Duitsland	6.621	2.713	886	3.908	2.117	920
Frankrijk	3.795	1.747	790	2.048	790	840
Italië	8.555	4.236	4.153	4.319	3.908	1.680
Nederland	7.243	5.140	3.594	2.103	2.103	2.300
Spanje b)	5.193	3.085	2.535	2.108	1.572	350
Verenigd Koninkrijk	6.472	849	337	5.623	4.255	330

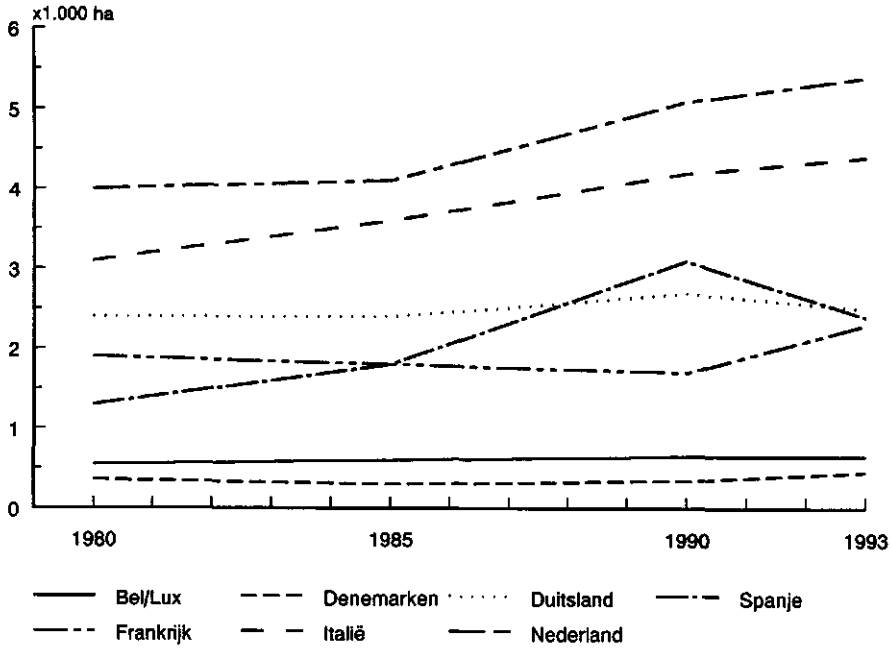
a) 1985; b) 1989.
Bron: Yearbook of the international horticultural statistics (A.I.P.H.).

Een tweede verschil betreft het aandeel van snijbloemen in het totale areaal. In Italië, Nederland en Spanje nemen snijbloemen bijna 80% van het areaal sierteelt in beslag. Ook het Verenigd Koninkrijk heeft met 70% een hoog percentage. België gebruikt nog geen 15% van het sierteeltareaal voor snijbloemen. De teelt van azalea's rond Gent is internationaal een bekend centrum van "potplantenteelt". Ook Denemarken is bekend om de teelt en export van potplanten.

Een derde verschil heeft betrekking op de productiewaarde per hectare. Uiteraard hangt dat samen met de teelt en het percentage opengrond. Het Verenigd Koninkrijk heeft een productiewaarde van ongeveer 55.000 ecu per hectare. De productiewaarde is in Denemarken met een waarde van 430.000 ecu per hectare bijna 8 en in Nederland met 340.000 ecu per hectare zesmaal zo hoog. Een deel van de verschillen kan, zoals aangegeven, worden verklaard uit de verschillende teelten. In Nederland is de productiewaarde per hectare glas van pot- en perkplanten 0,5 miljoen ecu, voor snijbloemen onder glas ruim 0,4 miljoen ecu en voor snijbloemen in de opengrond circa 25.000 ecu. In het vervolg van deze paragraaf worden uitsluitend de teelten onder glas of plastic meegenomen, de zogenaamde beschermde sierteelt (EG-type 2022).

De ontwikkeling van het areaal beschermde sierteelt is aangegeven in figuur 4.1. Dit is in landen met een relatief groot areaal in het afgelopen decennium verder gegroeid. In landen met een klein areaal is het redelijk stabiel gebleven 1). Italië is momenteel geen concurrent van Nederland. Mocht het er in slagen de productie en vermarkting export gericht te maken, dan is het een

1) In arealen gemeten hebben de Verenigde Staten maar ook Japan met ongeveer 14.000 ha tweemaal zoveel areaal als Nederland. De productiewaarde van snijbloemen in Japan en Italië is vergelijkbaar met die van Nederland (Hack et al., 1992). De productiewaarde van potplanten van de VS is groter dan die van Nederland.

Figuur 4.1 Areaal beschermde sierteelt in enkele EU-landen
Bron: AIPH (1996)

potentiële concurrent. De Spaanse export van tomaten is wellicht een les. Een groei van het areaal sierteelt past in de economische ontwikkeling. Stijgende inkomens maken het mogelijk meer relatief luxe producten als bloemen en potplanten te kopen.

Nederland is een belangrijke exporteur van snijbloemen en potplanten. In 1993 werd voor circa 2,5 miljard ecu geëxporteerd. Hiervan ging meer dan 50% naar Duitsland: een buitenlandse markt die zeer dichtbij ligt. Belangrijke concurrenten voor de Nederlandse telers liggen met name in landen buiten de EU; Ecuador, Kenia, Israël en Thailand zijn nu al van belang of sterk in opkomst.

In de meeste landen in de EU heeft meer dan twee derde van de bedrijven met sierteeltgewassen hun hoofdactiviteiten in deze teelt: de gespecialiseerde bedrijven. Weinig specialisatie is te vinden in Portugal en Griekenland. Het gemiddelde sierteeltbedrijf in de Europese Unie heeft een omvang van 106 ege. Het gemiddelde Deense en Nederlandse bedrijf is met rond de 200 ege bijna tweemaal zo groot. De verschillen in de grootte verdeling van de sierteeltbedrijven zijn tussen de diverse landen zeer groot. In Nederland was in 1993 86% groter dan 100 ege; in Italië 13%. Voor de bedrijven kleiner dan 40 ege zijn deze percentages 2 respectievelijk 32%.

De verschillen in productieomvang kunnen ook vergeleken worden aan de hand van de gemiddelde productiewaarde van de bedrijven. Italië heeft een productiewaarde per bedrijf die slechts 15% bedraagt van een gemiddeld Nederlands bedrijf. In Nederland en Denemarken zijn de productiewaarden per bedrijf hoog in vergelijking met andere landen.

In het Verenigd Koninkrijk is het grootste aantal v.a.k. per bedrijf aanwezig, gevolgd door respectievelijk Denemarken en Nederland. In veel landen vindt een groot gedeelte van het werk plaats door vreemde arbeid. In Nederland wordt circa een derde van de arbeid door het gezin verricht terwijl dit in het Verenigd Koninkrijk minder dan een vijfde is. In Italië wordt 90% van de arbeid door gezinsleden verricht. De opbrengsten per hectare sierteelt geven ook een indicatie van de intensiteit in de verschillende landen. De teelt van potplanten in Denemarken draagt bij aan de hoge opbrengsten per hectare.

Tabel 4.3 Aantal gespecialiseerde bedrijven beschermde sierteelt en enkele kenmerken van deze bedrijven (1993)

	Aantal bedrijven	Gespecialiseerd (%) a)	Gespecialiseerde bedrijven				
			ege	ha cult. grond	ha sierteelt	opbr./ha sierteelt (x 1.000 ecu)	v.a.k.
België	1.250	71	75	1,03	0,44	334	2,6
Denemarken	800	79	187	3,06	0,47	730	6,1
Duitsland	4.750	82	107	1,36	0,57	265	3,9
Frankrijk	2.500	79	95	1,41	0,62	200	3,1
Griekenland	400	9	.	.	.	.	.
Italië	7.300	66	62	1,55	0,47	129	2,3
Nederland	5.500	87	196	2,42	1,09	427	5,5
Portugal	150	8	15	2,65	0,28	51	2,1
Spanje	1.350	100	.	.	.	.	.
Verenigd Koninkrijk	1.150	64	75	4,35	0,55	446	7,3
EU-12	25.100	73	106	1,84	0,68	289	3,8

a) Percentage bedrijven dat gespecialiseerd is van het totaal aantal bedrijven met beschermde sierteelt.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Rentabiliteit

Tabel 4.4 geeft inzicht in de rentabiliteit. De verschillen in rentabiliteit tussen de verschillende landen zijn niet extreem groot vergeleken met de andere bedrijfstypen in de tuinbouw. Nederland scoort relatief gunstig met een - in deze periode - vrijwel kostendekkende exploitatie. De ontwikkeling over de genoemde 10 jaar geeft een daling van de rentabiliteit in België, Duitsland, Italië en Nederland aan. In Frankrijk en Denemarken is er sprake van een stijging.

Tabel 4.4 Rentabiliteit (opbrengsten per 100 ecu kosten) voor alle gespecialiseerde beschermde sierteeltbedrijven en de bedrijven in de grootteklasse 40-100 ege

Land	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993	1993 40-100 ege
België	101	-0,9	96	93	93	88
Denemarken	87	0,9	93	92	95	76
Duitsland	92	-0,2	91	89	90	89
Frankrijk	83	0,9	93	88	87	80
Italië	87	-0,8	82	83	80	77
Nederland	103	-0,5	101	96	99	96

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Uit gegevens van het Nederlands Bedrijven-Informatienet is bekend dat grotere bedrijven een aanzienlijk betere rentabiliteit hebben (zie bijvoorbeeld Boers, 1994). In de laatste kolom van tabel 4.4 is een correctie gemaakt voor de verschillen in gemiddelde omvang tussen de landen door bedrijven van gelijke omvang met elkaar te vergelijken. Ook binnen de grootteklasse 40-100 ege - dit zijn relatief kleine bedrijven - blijken de Nederlandse bedrijven goed te scoren.

Inkomens

In Nederland en Denemarken is de netto toegevoegde waarde per v.a.k. het hoogst (tabel 4.5). De Belgische bedrijven behalen ondanks hun geringe omvang door hun specialisatie toch een redelijk resultaat. In Frankrijk en Italië is de netto toegevoegde waarde lager door minder intensieve teelten en kleinere bedrijven. In de afgelopen tien jaar zijn de verschillen tussen de lidstaten kleiner geworden: in België en Nederland bleef de ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde achter.

Tabel 4.5 Ontwikkeling van netto toegevoegde waarde per volwaardige arbeidskracht (x 1.000 ecu) voor de beschermde sierteeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	19,8	2,5	24,1	24,1	24,4
Denemarken	16,9	4,2	22,1	23,3	25,0
Duitsland	11,0	6,9	17,9	18,3	20,0
Frankrijk	10,4	5,1	16,4	14,9	15,1
Italië	11,0	4,5	15,6	17,3	14,2
Nederland	20,4	3,6	27,1	25,2	28,7

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Het gezinsinkomen per g.a.k. (tabel 4.6) ligt op een iets lager niveau dan de netto toegevoegde waarde per v.a.k. maar de verschillen tussen de landen zijn vergelijkbaar. De stijging van het inkomen in het afgelopen decennium is in Nederland en België het kleinst. Desondanks is Nederland koploper gebleven. Het wordt in de meeste jaren, op behoorlijk grote afstand gevolgd door België, Duitsland enzovoort.

Tabel 4.6 Ontwikkeling van gezinsinkomen uit bedrijf per gezinsarbeidskracht (x 1.000 ecu) voor de beschermde sierteeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	21,9	0,0	23,5	21,4	20,8
Denemarken	6,5	8,6	10,2	11,1	16,2
Duitsland	9,8	6,8	17,7	14,5	17,5
Frankrijk	8,2	3,9	13,8	11,1	8,7
Italië	11,2	4,3	15,4	17,6	13,9
Nederland	22,2	1,9	30,4	19,7	27,2

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Financiële positie

Wat betreft de solvabiliteit in de sierteelt zijn sedert het midden van de jaren tachtig enkele landen naar elkaar toe gegroeid. In de meeste landen ligt de solvabiliteit in 1993 rond de 40%. De solvabiliteit is in Denemarken tot een laag niveau gedaald. Vooral de grotere bedrijven hebben zeer weinig eigen vermogen. Ook in België en Frankrijk is het percentage eigen vermogen behoorlijk gedaald. Gedurende de hele periode is de solvabiliteit op de Italiaanse bedrijven voor Nederlandse begrippen zeer hoog.

Tabel 4.7 Ontwikkeling van de solvabiliteit van de beschermde sierteeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	52	-3,7	38	38	39
Denemarken	53	-13,4	21	17	13
Duitsland	45	-0,1	49	42	44
Frankrijk	62	-3,9	48	47	41
Italië	94	0,4	96	98	96
Nederland	31	4,6	47	43	44

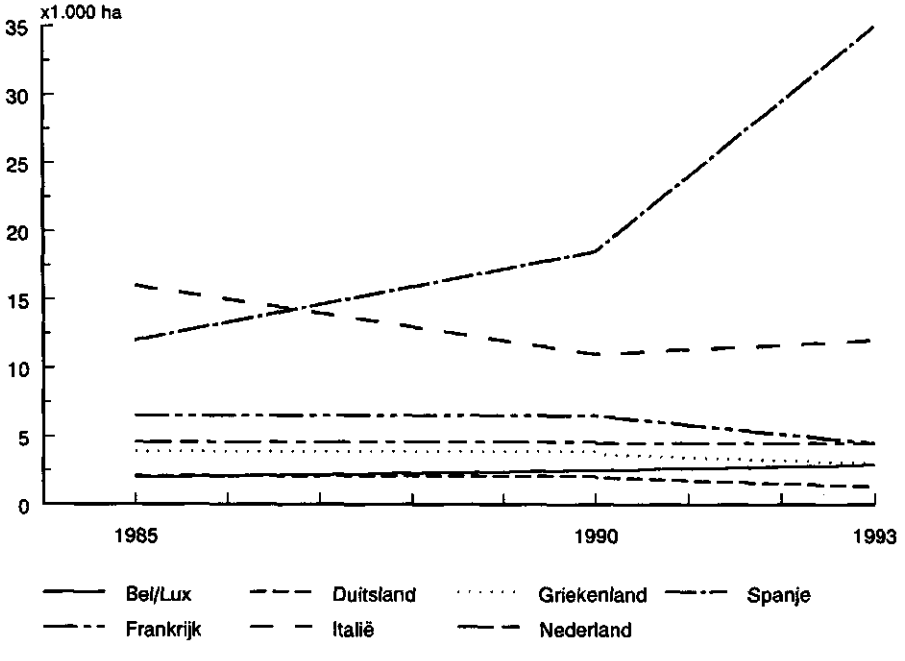
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

4.4 Beschermde groenteteelt

Structuur

Een indruk van de beschermde groenteteelt in de EU en de verschillen tussen lidstaten geeft tabel 4.8. Hierbij geldt overigens dat in Nederland, Denemarken en Duitsland het areaal glasgroente kleiner is dan het areaal beschermde sierteelt (vergelijk tabel 4.2 en 4.8). In Frankrijk, Italië, Spanje, en het Verenigd Koninkrijk zijn de arealen beschermde groente daarentegen fors hoger dan de arealen beschermde sierteelt.

Het areaal glasgroente is in Nederland vrij stabiel gebleven. In Spanje heeft een behoorlijke groei van het areaal beschermde groenteteelt plaatsgevonden (veelal plastic kassen). De toegenomen export uit Spanje valt daarmee voor een deel te verklaren. In Italië en Frankrijk zijn de arealen gedaald.

Figuur 4.2 Areaal beschermde groenteteelt in enkele EU-landen
Bron: PGF, Jacobs (1993), De Groot et al. (1990) en De Klein (1992).

De Nederlandse bedrijven hebben (ook) in de glasgroenteteelt gemiddeld de grootste bedrijfsomvang (ege): vijfmaal zo groot als het EU-gemiddelde. Op grotere afstand dan bij de sierteelt volgen Denemarken en Duitsland met drie keer het gemiddelde. België en Frankrijk zitten in de middenmoot met twee keer het gemiddelde.

Ook het aantal arbeidskrachten is op de Nederlandse bedrijven het grootst. De Denen en Britten volgen op enige afstand. De Britse bedrijven zijn overigens gemiddeld groter dan wat op basis van het gemiddeld aantal ege verwacht zou worden. Wanneer de omvang gemeten zou worden aan de hand van de in 1993 werkelijk behaalde productiewaarde per bedrijf, staat Engeland na Nederland en Denemarken op de derde plaats. Duidelijk zichtbaar is ook dat in deze landen, evenals België, de productiewaarde per hectare beduidend hoger is dan elders. Dit wijst op een aanzienlijk intensieve wijze van productie in het Noordwesten van de EU, met verwarmde jaarrondteelten en dergelijke.

Tabel 4.8 Areaal beschermde groenteteelt (1990), aantal gespecialiseerde bedrijven beschermde groenteteelt en enkele kenmerken van deze bedrijven (1993)

	Areaal	Aantal bedrijven	Gespecialiseerd (%) a)	Gespecialiseerde bedrijven				
				ege	ha cultuurgrond	hectare groente	opbr./ha groente (x 1.000 ecu)	v.a.k.
België	2.535	1.250	77	78	1,82	0,64	206	2,4
Denemarken	140	200	59	132	3,35	0,79	345	5,4
Duitsland	1.985	600	34	130	2,37	0,97	94	2,7
Frankrijk	6.450	3.800	60	96	5,02	1,37	79	2,9
Griekenland	3.700	6.100	58	16	2,49	0,38	45	1,7
Ierland	55	.	.	.	.	.	.	.
Italië	11.000	7.100	48	43	2,72	1,16	40	2,1
Nederland	4.455	3.450	93	206	3,19	1,34	254	5,9
Portugal	1.250	1.150	20	32	3,13	0,86	17	2,1
Spanje	18.500	20.850	96	13	1,32	0,99	32	1,5
Verenigd Koninkrijk	2.430	1.750	78	37	2,70	0,88	259	4,6
EU-12	45.200	46.350	67	44	2,27	0,97	75	2,3

a) Percentage bedrijven, dat gespecialiseerd is van het totaal aantal bedrijven met beschermde groenteteelt.
Bron: Areaal: Kleijn et al.; Overige: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Het grootste areaal beschermde groenteteelt ligt in Spanje. De laatste jaren is Spanje een belangrijke concurrent voor de Nederlandse glasgroente. De meeste andere landen produceren voornamelijk voor hun eigen markt/binnenland. In 1990 exporteerde Nederland bijna de helft van de EU-export van verse groente. Spanje stond met een aandeel van meer dan 15% op de tweede plaats. In de jaren negentig is het belang van Spanje toegenomen. De introductie van nieuwe rassen, geschikt voor het Middellandse-zeeklimaat, en betere teelttechnieken hebben ertoe geleid dat de kwaliteit voor export naar West-Europese markten geschikt wordt. Vroeger kwamen bijvoorbeeld de Spaanse tomaten met name op de markt gedurende het seizoen dat in Nederland nau-

welijks productie plaatsvond. De concurrentie vanuit de zuidelijke landen op de tomaten markt vindt vooral plaats in het begin van het seizoen (maart tot mei) en op het eind van seizoen (na oktober). Door de introductie van nieuwe rassen is het teeltseizoen in Spanje verlengd en zijn ze ook op de markt in de zogenaamde "Primeurperiode". De hoge prijzen in deze periode zijn voor de Nederlandse tomatentelers van groot belang. Niettemin zijn de verschillen in productie per vierkante meter groot. In Almería (Spanje) is de gemiddelde productie rond de 12 kg tomaten per vierkante meter. In Nederland is die ruim 45 kilo. De verschillen in bedrijfssystemen zijn groot. Ook in Nederland spelen bijvoorbeeld klimaatsfactoren een rol. Licht intensiteit, wind en temperatuur vormen enkele criteria in de discussie over verplaatsing van glastuinbouwbedrijven. Dergelijke verschillen spelen ook tussen Nederland en Spanje. In Nederland worden tomaten in december en januari geplant. In de eerste maanden van het jaar vindt er geen productie plaats. In België kent men in het gebied rond Antwerpen een vergelijkbaar systeem, zwaar gestookte tomatenteelt. In West-Vlaanderen zijn lichtgestookte teelten gangbaar, met enkele slateelten en zomertomaten. Het zijn veelal minder intensieve bedrijven met relatief veel gezinsarbeid. De ontwikkeling in België zal grotendeels parallel lopen met die van Nederland.

Bretagne in Frankrijk is een relatief jong tuinbouwgebied. De ondernemers zijn gemiddeld jong: minder dan 40% is ouder dan 55. Hier komen lichtgestookte plastic kassen voor. Het productieseizoen is daardoor iets korter dan in Nederland. Het is een gebied met een aanzienlijke potentie en mogelijk op termijn een concurrent van Nederland.

Tabel 4.9 Fysieke productie van groente (zowel beschermde als opengrondsteelten) in miljoen kg van de landen van de EU in 1993

	Fysieke productie
België	1.550
Denemarken	250
Duitsland	2.100
Frankrijk	5.000
Griekenland	3.300 a)
Ierland	250
Italië	12.000
Nederland	3.750
Portugal	2.000 a)
Spanje	7.000
Verenigd Koninkrijk	4.300
EU totaal	40.780

a) = 1992.
Bron: PGF, MAPA, LEI-DLO.

In Spanje komen vrijwel alleen plastic kassen voor. Het klimaat maakt zomerteelt van tomaten momenteel niet mogelijk; de temperaturen zijn te hoog. Water is in dit land een belangrijke productiefactor.

Rentabiliteit

De verdeling van de kosten over de diverse kostensoorten verschilt sterk per land. In Spanje zijn de kosten voor water 2% van de totale kosten en voor energie is dit ook 2%. In België en Nederland zijn de kosten voor water 0,7%, maar de energiekosten bedragen 21% (zie verder Verhaegh, 1996).

De rentabiliteit voor het bedrijfstype beschermde groenteteelt (met andere woorden groente onder glas of plastic) is sinds het midden van de jaren tachtig vooral in Nederland en België behoorlijk gedaald. De grote verschillen in de periode 83-85 zijn begin jaren negentig kleiner geworden. Zoals eerder is vermeld, is Spanje een concurrent geworden waarmee rekening dient te worden gehouden. Maar de resultaten zijn in Spanje niet in iedere regio gelijk. De gegevens van RICA wijzen er op dat met name Murcia nu minder goed scoort. De indruk is dat vele kleine bedrijven met oudere bedrijfshoofden stoppen. De zeer grote bedrijven presteren behoorlijk. Daarentegen heeft Andalucía een stijgende opbrengst mede doordat dit momenteel de meest gemoderniseerde tuinbouwregio van Spanje is. In Spanje is de gemiddelde opbrengst per bedrijf circa 35.000 ecu, terwijl dit in Nederland tienmaal zo groot is (zie ook Taragola en Van Lierde, 1996).

Tabel 4.10 Ontwikkeling van de rentabiliteit (opbrengsten per 100 ecu kosten) van de beschermde groente teeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	105	-1,7	100	85	90
Duitsland	87	0,9	97	98	84
Frankrijk	84	0,7	94	86	87
Griekenland	96	-2,6	81	73	80
Italië	60	2,8	71	72	83
Nederland	100	-1,0	106	87	84
Portugal	.	.	74	52	61
Spanje	.	.	75	82	79
Verenigd Koninkrijk	86	0,5	87	90	91

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Inkomens

De netto toegevoegde waarde per v.a.k. ligt in de beschermde groenteteelt (tabel 4.11) iets lager dan in de sierteelt (tabel 4.5). De hogere inkomens

Tabel 4.11 Ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde (x 1.000 ecu) per volwaardige arbeidskracht van de beschermde groente teeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	20,6	0,3	24,8	17,7	21,0
Duitsland	10,7	8,1	18,8	23,0	18,3
Frankrijk	11,4	3,3	16,4	12,9	14,9
Griekenland	7,1	-0,8	6,9	5,9	7,3
Italië	6,8	9,0	13,0	12,9	14,9
Nederland	18,9	1,4	28,3	18,3	16,6
Portugal	.	.	3,2	0,5	1,6
Spanje	.	.	13,3	12,1	11,2
Verenigd Koninkrijk	10,7	5,6	15,3	15,8	18,5

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

op de sierteeltbedrijven vormen mede een verklaring waarom in Nederland de omschakeling van groente naar sierteelt in de jaren zeventig en begin tachtig heeft plaatsgevonden. De bedrijven in Griekenland en Portugal hebben een zeer lage netto toegevoegde waarde per v.a.k. Wel hier dient opgemerkt te worden dat de absolute verschillen in de inkomens meer zeggenskracht krijgen indien ze gerelateerd worden aan de het algemene inkomensniveau in de verschillende landen. Hoewel de netto toegevoegde waarde per v.a.k. in Nederland en België nog wel tot de hoogste behoren, is de stijging van dit kengetal in de andere landen sterker dan in de Benelux. Bij het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht wordt dit beeld nog duidelijker (tabel 4.12): dalende inkomens in België en Nederland en stijgende inkomsten in de overige landen (met uitzondering van Griekenland). Vooral 1992 en 1993 waren zeer slecht voor de

Tabel 4.12 Ontwikkeling van gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht van beschermde groenteteeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	24,3	-2,3	27,3	14,7	18,5
Duitsland	11,4	10,1	26,9	29,5	17,6
Frankrijk	10,0	1,6	15,3	7,0	11,6
Griekenland	7,2	-0,7	7,0	6,0	7,5
Italië	6,9	8,9	13,1	12,8	15,4
Nederland	18,3	-6,3	37,3	1,1	-5,9
Portugal	.	.	3,6	-1,0	-0,2
Spanje	.	.	17,4	14,6	12,3
Verenigd Koninkrijk	11,0	4,9	14,9	15,2	18,2

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Nederlandse (beschermde) groentetelers, mede door de concurrentie uit het Middellandse-Zeegebied. Het relatief lage gezinsinkomen in Nederland (ten opzichte van de netto toegevoegde waarde) wordt enerzijds veroorzaakt door de hoge rentelasten (zie ook tabel 4.13) en anderzijds door het hoge aantal personeelsleden op de Nederlandse bedrijven. Deze zorgen vooral in jaren met lage prijzen (gedurende welke het personeel wel door betaald moet worden) voor een relatief laag gezinsinkomen. In het "goede" jaar 1991 is het inkomen per g.a.k. in Nederland hoger dan de netto toegevoegde waarde per volwaardige arbeidskracht. In de "slechte" jaren 1992 en 1993 ligt het omgekeerd.

Financiële positie

De solvabiliteit in de beschermde groenteteelt ligt voor de meeste landen in het noorden van de EU tussen de 30 en 50% terwijl in de zuidelijke lidstaten Spanje, Portugal, Griekenland en Italië de bedrijven, evenals in andere sectoren van de land- en tuinbouw, nagenoeg volledig gefinancierd worden met eigen vermogen (tabel 4.13). In die landen is er ook weinig verschil tussen de regio's. In Pays de la Loire ligt de solvabiliteit de laatste jaren op ongeveer gelijk niveau als in Nederland en België. Maar in de rest van Frankrijk ligt deze aanmerkelijk lager. Waar het percentage eigen vermogen in Frankrijk begin jaren tachtig nog zo'n 25 procentpunten hoger lag dan in Nederland, is deze nu iets lager dan in ons land.

Tabel 4.13 Ontwikkeling van de solvabiliteit van de beschermde groenteteeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	61	-2,8	51	47	47
Duitsland	31	9,4	59	62	73
Frankrijk	62	-7,7	39	33	26
Griekenland	86	1,1	94	93	94
Italië	99	-0,2	99	98	98
Nederland	36	0,7	44	38	33
Portugal	.	.	99	99	99
Spanje	.	.	100	100	90
Verenigd Koninkrijk	79	-0,2	81	74	78

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Het hoge investeringsniveau in Nederland (tabel 4.14) hangt onder andere samen met de bedrijfsomvang in Nederland. Vergeleken met de omvang van het gemiddelde bedrijf scoren ook Frankrijk en Duitsland niet laag. België investeert verhoudingsgewijs weinig en bovendien steeds minder. Het dalend rentabiliteitsniveau heeft in Nederland mede de daling in investeringen veroorzaakt.

Tabel 4.14 Ontwikkeling van de bruto-investeringen (in 1.000 ecu) van de beschermde groente teeltbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	13,6	-3,9	14,7	9,2	5,6
Duitsland	4,6	18,9	17,9	18,3	19,0
Frankrijk	12,0	7,6	19,4	20,1	25,0
Griekenland	0,6	6,7	0,6	1,4	1,0
Italië	1,6	-16,3	0,3	0,4	0,4
Nederland	24,7	7,9	56,6	45,3	34,1
Portugal	.	.	3,6	7,2	3,9
Spanje	.	.	0,0	1,5	1,9
Verenigd Koninkrijk	3,5	13,8	14,3	7,0	8,5

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

4.5 Opengrondsgroente

Het areaal opengrondsgroente in de EU is groot in vergelijking met het areaal beschermde groenteteelt: 1,6 miljoen hectare ten opzichte van 45.000 ha. De productie per hectare is echter veel minder groot dan bij de beschermde groenteteelt. In de zuidelijke lidstaten is het areaal enorm, maar de productie is vooral afgestemd op de binnenlandse markten en op industriële verwerking (onder andere tomaten).

Bij de groente in de opengrond vindt er maar een fractie van de productie op de gespecialiseerde opengrondsgroentebedrijven plaats. De rest wordt vooral op de akkerbouwbedrijven en "gemengde/combi-teelten" bedrijven geteeld. Daarnaast vindt nog een aanzienlijke productie plaats op kleine (deeltijd/parttime) bedrijven, die niet vertegenwoordigd zijn in RICA. Slechts 7% van de bedrijven met opengrondsgroente in de EU is een gespecialiseerde opengrondsgroentebedrijf (zie tabel 4.15). In Spanje ligt dit op 23%, maar in Italië slechts op 2%. Ook Nederland is op dit punt nauwelijks gespecialiseerd: slechts 15% van de bedrijven met opengrondsgroente behoort tot de categorie gespecialiseerd.

De omvang van de gespecialiseerde opengrondsbedrijven is gemiddeld de helft tot een kwart van de bedrijven met beschermde teelten. In Spanje en het Verenigd Koninkrijk hebben de opengrondsgroentebedrijven meer ege dan de beschermde groenteteeltbedrijven.

Het aantal arbeidskrachten is het hoogst in het Verenigd Koninkrijk (5,4 v.a.k.). Dit hoge gemiddelde wordt voor een groot deel veroorzaakt door een klein aantal bedrijven (circa 13%) met gemiddeld 20 v.a.k. Het aantal v.a.k. per bedrijf in Nederland, ligt rond de 3, evenals in België, Duitsland en Frankrijk. In al deze landen vormen de betaalde arbeidskrachten ongeveer één derde van het totaal aantal arbeidskrachten.

De opbrengsten per bedrijf lopen sterk uiteen van land tot land. In het Verenigd Koninkrijk en Nederland liggen deze op circa 150.000 ecu per bedrijf. In de zuidelijke landen van de EU ligt het niveau aanzienlijk lager. In Italië en Spanje liggen de opbrengsten tussen de 20.000-30.000 ecu en in Portugal zijn ze slechts 10.000 ecu per bedrijf. Het vergelijken van het bedrijfstype groente in de opengrond tussen de verschillende landen moet met enige voorzichtigheid worden gedaan: de gewassen en teeltwijzen lopen veelal sterk uiteen.

Voor de opengrondsgroente zijn in het vervolg van deze paragraaf de voor Nederland niet onbelangrijke landen Duitsland en België op statistische gronden niet meegenomen; er zitten te weinig bedrijven in de steekproef.

Tabel 4.15 Areaal opengrondsgroenteteelt, aantal gespecialiseerde bedrijven opengrondsgroenteteelt en enkele kenmerken van deze bedrijven (1993)

	Areaal (ha)	Aantal bedrijven	Gespecialiseerd (%) b)	Gespecialiseerde bedrijven				
				ege	ha cultuurgrond	hectare groente	opbr./ha groente (x 1.000 ecu)	v.a.k.
België	53.500	850	11	62	13,0	6,2	15	3,1
Denemarken	7.000	350	15	54	21,3	8,9	7	2,1
Duitsland	76.000	900	6	72	10,8	7,9	16	2,9
Frankrijk	292.000	3.000	6	49	11,1	5,9	14	2,7
Griekenland	110.000 a)	350	1	.	.	.	.	.
Ierland	7.500	.	.	.	.	.	.	.
Italië	450.000	2.850	2	19	2,9	1,4	14	1,6
Nederland	60.000	1.700	16	67	12,8	10,0	13	3,3
Portugal	90.000 a)	6.800	10	13	6,1	1,5	5	1,7
Spanje	300.000	11.000	23	20	4,8	3,1	9	1,3
Verenigd Koninkrijk	181.000	700	12	63	21,8	15,0	9	5,4
EU-12	1.627.000	28.500	7	28	7,1	3,8	11	1,9

a) = 1992; b) Percentage bedrijven dat gespecialiseerd is van het totaal aantal bedrijven met groente opengrond.
Bron: areaal: PGF, MAPA; overige: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Rentabiliteit

De kostenopbouw is verschillend per land. In Spanje wordt 4% van de kosten uitgegeven voor gietwater, terwijl dat in Nederland op 1% uitkomt. In Italië heeft 70% van de kosten, betrekking op arbeid. Hierdoor kan de rentabiliteit laag zijn in vergelijking met de andere landen (tabel 4.16). Overigens zijn de berekende kosten voor arbeid verricht door ondernemer(s) en gezinsleden fors hoger dan de betaalde arbeidskosten. Er lijkt dus sprake van onderschatting van de rentabiliteit. De rentabiliteit van de Nederlandse bedrijven die in

de periode 1983-1985 duidelijk de hoogste was, is nu op een gemiddeld niveau beland. De Spaanse bedrijven behaalden met name in 1993 de hoogste opbrengsten-kostenverhouding.

Tabel 4.16 Ontwikkeling van de rentabiliteit (opbrengsten per 100 ecu kosten) van de opengrondsgroentebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
Denemarken	85	-1,4	82	75	72
Frankrijk	76	1,4	87	83	84
Italië	59	1,9	72	74	60
Nederland	93	-1,4	87	83	79
Portugal	.	.	59	48	55
Spanje	.	.	87	84	93

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Inkomens

Het niveau van de netto toegevoegde waarde ligt gemiddeld in de opengrondsgroenteteelt iets lager dan bij de beschermde sier- en groenteteelt. Dit heeft te maken met de aard van het bedrijf: meer eigen arbeid, een grotere betekenis van grond en een kleinere omvang van "slijtende" activa. Waar de netto toegevoegde waarde per v.a.k. in Denemarken en Nederland sinds 1983 ongeveer gelijk is gebleven, is in Italië en Frankrijk bijna sprake van een verdubbeling. De aanzienlijke hogere rentabiliteit in de laatste jaren geeft dit in feite al aan. De netto toegevoegde waarde per v.a.k. is in Nederland nog het hoogst, maar de verschillen zijn klein geworden.

Tabel 4.17 Ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde per volwaardige arbeidskracht (x 1.000 ecu) van de opengrondsgroentebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
Denemarken	16,7	0,8	18,4	17,3	17,5
Frankrijk	8,6	6,6	14,1	14,3	15,0
Italië	6,8	7,6	13,1	14,5	9,2
Nederland	15,1	1,4	14,2	18,3	18,1
Portugal	.	.	2,6	1,2	2,1
Spanje	.	.	8,5	11,1	15,1

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Bij het gezinsinkomen per g.a.k. komt Spanje relatief beter naar voren dan bij de netto toegevoegde waarde per v.a.k. Een reden hiervoor is de geringere inzet van betaalde arbeid. De ontwikkeling gedurende de tijd is echter in grote lijnen dezelfde: Denemarken blijft duidelijk achter bij Frankrijk, Italië en Spanje. De Denen behalen de laatste jaren als gevolg van onder andere de hoge rentelasten nog maar nauwelijks een positief inkomen. Gedurende de periode 1991-1993 heeft (gemiddeld) jaarlijks 30% van de Deense bedrijven een negatief inkomen. In Nederland bedroeg dit percentage 22%.

Tabel 4.18 Ontwikkeling van het gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht van de opengrondsgroentebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
Denemarken	10,3	-8,6	8,1	2,5	4,5
Frankrijk	6,2	7,8	11,4	11,1	11,4
Italië	6,5	7,8	12,7	14,1	8,8
Nederland	15,6	-1,8	12,6	16,2	11,7
Portugal	.	.	2,9	0,7	2,2
Spanje	.	.	8,8	12,9	16,6

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Financiële positie

Bij de opengrondsgroentebedrijven ligt de solvabiliteit hoger dan bij de beschermde teelten (tabel 4.19). Redenen hiervoor zijn het grotere aandeel van grond in het balanstotaal en de geringere omvang van investeringen in andere activa. Denemarken scoort ook hier veruit het laagst. De gemiddelde solvabiliteit van de Deense bedrijven groter dan 100 ege had in 1993 de waarde 9. Ook in Nederland hebben de grootste bedrijven de laagste solvabiliteit.

Tabel 4.19 Ontwikkeling van de solvabiliteit van de opengrondsgroentebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
Denemarken	36	-2,5	30	28	31
Frankrijk	65	-2,4	54	53	53
Italië	100	-0,0	100	99	100
Nederland	63	-1,1	61	59	52
Portugal	.	.	92	98	99
Spanje	.	.	100	100	100

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

In de zuidelijke landen gaat een hoge solvabiliteit gepaard met geringe investeringen (tabel 4.20). Het niveau van investeringen is lager dan bij de beschermde groenteteelt. Alleen in Denemarken is de laatste jaren gemiddeld minder geïnvesteerd dan een decennium eerder. Ondanks het feit dat de investeringen van de Nederlandse bedrijven sinds 1990 bijna gehalveerd zijn, zijn deze nog steeds het hoogst.

Tabel 4.20 Ontwikkeling van de investeringen per bedrijf (in 1.000 ecu) van de opengronds-groentebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
Denemarken	8,9	-1,5	10,8	4,9	7,8
Frankrijk	8,3	1,1	12,5	7,3	7,5
Italië	0,3	12,1	0,7	1,2	0,3
Nederland	9,4	7,2	21,2	14,7	13,3
Portugal	.	.	2,5	1,4	1,6
Spanje	.	.	0,1	0,0	0,6

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

4.6 Fruit

Structuur

Waar Nederland bij de sierteelt en groenteteelt een belangrijke aanbieder is, neemt Nederland bij de fruitteelt circa 1% van het totale fruit areaal voor zijn rekening. Op dit areaal wordt circa 2% van de EU productie voortgebracht. De intensiteit in Nederland maar ook in België is hoog in vergelijking met alle andere Europese landen. De zuidelijke lidstaten, evenals Frankrijk en Duitsland produceren veel fruit; deze landen hebben ook grote eigen afzetmarkten.

Ook is Nederland niet leidend met betrekking tot de bedrijfsomvang: de gemiddelde bedrijfsomvang (ege) is in het Verenigd Koninkrijk ongeveer 1,5 maal zo groot en ook in de ons omringende landen is de bedrijfsoppervlakte enkele hectare groter. De Britse bedrijven hebben bijna 3 keer zoveel v.a.k. per bedrijf als in ons land. Het gemiddeld hoge aantal v.a.k. in het Verenigd Koninkrijk wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door één derde van de bedrijven die gemiddeld bijna 15 v.a.k. per bedrijf hebben. Nederland en België hebben de hoogste opbrengsten per hectare. De opbrengsten zijn hoger dan de andere Noord-Europese landen en het dubbele tot het drievoudige van de Zuid-Europese landen. België heeft een goed assortiment, onder andere Jonagold en van een goede kwaliteit. Het iets gunstigere klimaat draagt hieraan bij. In Italië en Frankrijk neemt Golden Delicious rond 50% van de productie voor zijn rekening. Dit is een ras waar een daling van het areaal wordt ver-

wacht. De verschillen in appelproductie per hectare tussen de verschillende landen is groot. De natuurlijke productieomstandigheden zijn in de zuidelijke landen gunstiger dan in de noordelijke EU-landen. Door een hogere stand van het teeltmanagement en een hogere gemiddelde plantdichtheid behalen Nederland en België hoge opbrengsten per hectare. Potentieel kunnen Italië, Spanje en Portugal 20 tot 40% meer productie halen dan Nederland.

Ook bij de fruitteelt vindt een groot deel van de productie plaats op de niet-gespecialiseerde bedrijven. Twintig procent van de bedrijven met fruit zijn gespecialiseerde fruitbedrijven. In België en Nederland is dit circa 60%, terwijl de specialisatiegraad in Spanje, Griekenland en Portugal, maar ook in Duitsland 13 à 14% is. De opbrengsten per bedrijf bedragen in Italië 25.000 ecu, terwijl dit in Duitsland, Frankrijk, België en Nederland rond de 100.000 ecu ligt.

Tabel 4.21 Areaal fruit, fysieke productie en aantal gespecialiseerde fruitbedrijven en enkele kenmerken van deze bedrijven (1993)

	Areaal (x 1.000 ha)	Prod. (milj. ton)	Aantal bedrijven	Gespecialiseerd (%) c)	Gespecialiseerde bedrijven				
					ege	ha cultuurgrond	ha fruit	opbr. /ha (x 1.000 ecu)	v.a.k.
België/Luxemburg	24	700	1.000	60	79	12,7	10,6	10	3,1
Denemarken	8	100	350	41	32	13,2	10,9	4	1,7
Duitsland	64	2.750	1.700	13	35	13,6	12,1	7	3,3
Frankrijk	205 b)	3.600	8.300	23	72	25,3	13,2	6	3,3
Griekenland	240 a,b)	4.600	26.450	26	10	3,8	2,0	5	1,7
Ierland	2	10	.	.	.	.	.	.	.
Italië	620 b)	12.000	42.850	20	21	6,2	3,6	5	1,5
Nederland	24	800	2.150	62	84	11,6	9,7	9	2,8
Portugal	179 a,b)	900	12.950	14	11	10,5	3,0	2	1,4
Spanje	660 b)	10.700	11.100	14	16	4,8	4,0	3	1,1
Verenigd Koninkrijk	43	450	950	45	124	48,9	31,9	7	7,8
EU-12	2.073	36.600	108.000	20	24	8,2	4,5	5	1,8

a) = 1992; b) Inclusief citrus; c) Percentage bedrijven dat gespecialiseerd is van het totaal aantal bedrijven met fruit.
Bron: areaal en fysieke productie: PGF, MAPA; overige: RICA.

Rentabiliteit

In het algemeen wisselt de rentabiliteit voor de fruitteelt sterk (tabel 4.22). Een belangrijke oorzaak van de fluctuaties is de invloed van het weer (onder meer nachtvorst, hagel, storm als risicofactoren) op het aanbod en dus op de prijzen van het fruit. Evenals bij de andere tuinbouwtakken zijn er grote verschillen tussen de landen en regio's. Italië scoort in totaliteit slecht. De ap-

Tabel 4.22 Ontwikkeling van de rentabiliteit (opbrengsten per 100 ecu kosten) van de fruitbedrijven

	Gemiddeld 1983, 1986 1987	Jaarlijkse mutatie (%) "1986"-"1992" a)	1991	1992	1993
België	113	-3,0	106	85	90
Bolzano-Bozen	94	-0,4	112	106	58
Duitsland	77	0,2	97	69	65
Frankrijk	86	0,9	110	84	78
Languedoc-Rousl.	87	2,8	128	92	87
Nederland	91	-4,9	.	62	73
Trento	68	-2,3	87	52	37

a) "1986" = gemiddelde van de jaren 1983, 1986 en 1987.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

peltelers in Zuid-Tirol (Bolzano-Bozen) behalen ten opzichte van de andere regio's in Italië relatief goede resultaten. In België gaat het ondanks een daling ten opzichte van de jaren tachtig relatief goed met de fruittelers, mede dankzij het eerder genoemde goede assortiment en de kwaliteit. In Languedoc-Roussillon (Frankrijk) en in een vergelijkbare streek als Provence-Alpes-Cote d'Azur zijn de resultaten veel gunstiger dan in Duitsland en Nederland.

Inkomens

De netto toegevoegde waarde per v.a.k. is in Nederland relatief laag. De gemiddelde netto toegevoegde waarde per v.a.k. over de jaren 1992 en 1993 is in Nederland de laagste van alle regio's. Ook vormt Nederland de enige regio waar dit kengetal het afgelopen decennium behoorlijk gedaald is, hetgeen uiteraard ook terug te vinden is bij de inkomens per gezinsarbeidskracht.

Tabel 4.23 Ontwikkeling van netto toegevoegde waarde (in 1.000 ecu) per volwaardige arbeidskracht op de fruitbedrijven

	Gemiddeld 1983, 1986 1987	Jaarlijkse mutatie (%) "1986"-"1992" a)	1991	1992	1993
België	20,3	1,6	26,9	18,7	21,5
Bolzano-Bozen	16,1	6,3	30,1	30,2	9,4
Duitsland	12,1	5,3	25,9	11,3	11,9
Frankrijk	12,6	6,0	24,3	16,0	13,6
Languedoc-Roussillon	12,4	10,0	31,9	18,0	16,0
Nederland	16,2	-11,9	-	4,2	10,9
Trento	11,0	1,8	21,1	8,5	7,2

a) "1986" = gemiddelde van de jaren 1983, 1986 en 1987.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Tabel 4.24 Ontwikkeling van gezinsinkomen uit bedrijf (in 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht van de fruitbedrijven (in 1.000 ecu)

	Gemiddeld 1983, 1986 1987	Jaarlijkse mutatie (%) "1986"-"1992" a)	1991	1992	1993
België	27,5	-0,3	36,4	19,9	24,7
Bolzano-Bozen	16,4	7,4	33,7	34,2	7,6
Duitsland	12,9	2,9	31,8	7,0	7,3
Frankrijk	11,2	6,1	30,8	11,8	5,2
Languedoc-Roussillon	11,3	13,0	42,3	17,0	11,3
Nederland	16,4	.	.	-7,0	2,9
Trento	10,3	2,1	22,1	6,7	6,2

a) "1986" = gemiddelde van de jaren 1983, 1986 en 1987.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De inkomens in de fruitteelt fluctueren van jaar tot jaar sterk. In België verdienen de fruittelers in 1993 veruit het meest (tabel 4.24). De jaren daarvoor werden in Bolzano-Bozen ook hoge inkomens behaald. De Nederlandse bedrijven groter dan 100 ege (ongeveer één derde van het totaal aantal bedrijven in Nederland) behaalden in 1993 gemiddeld een negatief gezinsinkomen. De appeltelers in Zuid-Tirol (Bolzano-Bozen) en Trento hebben hogere inkomens dan het gemiddelde van Italië, in de rest van Italië worden overigens minder appels geteeld.

Financiële positie

De fruitteelt is een tuinbouwtak met een relatief lage en bovendien sterk wisselende rentabiliteit. Hierdoor wordt de mogelijkheid tot financiering met vreemd kapitaal beperkt (meer risico, hogere interest). Met andere woorden:

Tabel 4.25 Ontwikkeling van de solvabiliteit van de fruitbedrijven

	Gemiddeld 1983, 1986 1987	Jaarlijkse mutatie (%) "1986"-"1992" a)	1991	1992	1993
België	77	-1,7	70	69	70
Duitsland	83	0,2	79	86	89
Frankrijk	76	-5,5	60	55	47
Languedoc-Roussillon	72	-1,0	71	70	63
Bolzano-Bozen	85	0,6	88	87	88
Trento	95	-0,2	93	91	98
Nederland	71	-1,0	.	69	65

a) "1986" = gemiddelde van de jaren 1983, 1986 en 1987.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

veel moet uit eigen middelen gefinancierd worden. Evenals in de opengronds-groenteteelt is ook het grotere aandeel van grond in het balanstotaal hierbij een belangrijke factor. Het gevolg hiervan is een relatief hoge solvabiliteit (zie tabel 4.25), zeker als we dit vergelijken met de beschermde teelten. De bedrijven in Frankrijk hebben veruit de laagste solvabiliteit. De grootste Franse bedrijven (groter dan 100 ege) hebben in 1993 een relatief lage solvabiliteit van 38. De verschillen in ontwikkeling tussen de diverse regio's is niet zo groot. In de meeste landen is de solvabiliteit de laatste jaren gedaald door de matige bedrijfsresultaten.

4.7 Slotbeschouwing

Het vergelijken van financiële en economische gegevens over de tuinbouw in de verschillende landen of regio's van de EU is niet gemakkelijk. De tuinbouw is erg divers. Daarnaast zijn er weinig gegevens beschikbaar en soms laat de betrouwbaarheid te wensen over. Meer onderzoek zal meer inzicht geven in de positie van Nederland in de Unie. Aanvullende verzameling van gegevens, al of niet via het RICA, is daarvoor echter een noodzaak.

De Nederlandse glastuinbouwbedrijven zijn gemiddeld groter dan in de andere landen van de Unie en hebben te maken met hogere kosten. De arbeids-, rente- en de energiekosten zijn in Nederland naar verhouding hoog. Daar tegenover staat dat de kilogramopbrengsten ook hoog zijn. Zolang de prijzen redelijk blijven, geeft dit werken met smalle marges weinig problemen. Bij een prijsdaling is de buffer echter gering en kunnen rentabiliteit en inkomen snel verslechteren. De situatie in de glasgroente in de eerste helft van de jaren negentig is hiervan een duidelijk voorbeeld.

Beschermde sierteelt

Binnen de EU vindt de sierteelt hoofdzakelijk plaats in de Noordwest-Europese landen. Nederland blijft het belangrijkste land. In de zuidelijke lidstaten is de ontwikkeling van de sierteelt (nog) niet echt van de grond gekomen. Voor Nederlandse snijbloemen komt de concurrentie vooral van buiten de EU. De rentabiliteit en inkomens zijn bij de sierteeltbedrijven iets hoger dan bij de andere tuinbouw bedrijfstypen. De Nederlandse bedrijven zijn groter dan de concurrenten in de EU en behalen over het algemeen hogere inkomens. Hoewel de inkomens in ons land de afgelopen tien jaar minder zijn gestegen dan in de meeste andere landen, hebben de Nederlandse sierteeltbedrijven hun voorsprong weten te behouden.

Beschermde groenteteelt

De productie van groente (zowel beschermde als opengrond) vindt vooral in de zuidelijke landen plaats. De Nederlandse glasgroente ondervindt concurrentie van de Spaanse export. Het imago van zongerijpte tomaten heeft de Zuid-Europese tomaten een betere marktpositie gegeven op de Duitse markt,

met als gevolg een betere rentabiliteit en inkomens. Het relatief hoge gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in Zuid-Europa heeft (nog) weinig invloed gehad op de marktpositionering. Als gevolg van de hogere export vanuit Zuid-Europa zijn met name de tomatenprijzen de laatste jaren fors gedaald. Circa een derde van de omzet van glasgroente in Nederland zijn de tomaten. Omdat de prijzen van andere groente ook zijn gedaald (weliswaar in mindere mate), zijn de rentabiliteit en de inkomens in de beschermde groenteteelt in Nederland gedaald en is solvabiliteit onder druk te komen staan. Aangetekend zij hierbij dat 1992 en 1993 zeer slechte jaren waren voor de Nederlandse beschermde groenteteelt. In 1994 zijn de resultaten sterk verbeterd. Met name de grote Nederlandse bedrijven behalen in jaren met lage prijzen relatief slechte resultaten. Door een aanpassing van het assortiment producten, kwaliteitsverbetering en dergelijke kan evenwel in latere jaren van een herstel sprake zijn.

Opengrondsgroenteteelt

De concurrentie voor de Nederlandse opengrondsgroente komt uit de nabijgelegen landen België, Frankrijk en Duitsland (eigen afzet binnenland) alsmede uit Spanje. De rentabiliteit is bij de opengrondsgroenteteelt in alle landen lager dan bij beschermde teelten. Waar Nederland in de jaren tachtig de hoogste inkomens behaalde, is het nu in de subtop beland. Vooral in de zuidelijke landen, waaronder het concurrerende land Spanje, is het inkomen gestegen. De bedrijfsopzet is daar veelal gebaseerd op een hoge arbeidsinput (voornamelijk van ondernemers en gezinsleden), een lage kapitaalsintensiteit en weinig vreemd vermogen. Een groot deel van deze groenteproductie vindt plaats op niet gespecialiseerde bedrijven: niet duidelijk is vooralsnog of in deze situatie snel verandering optreedt.

Fruitteelt

De Nederlandse fruitteeltsector is klein vergeleken met de zuidelijke lidstaten. In het algemeen wordt in de fruitteelt minder goed verdiend dan in andere takken van de tuinbouw. Dit geldt binnen heel Europa. Alleen de Belgische fruitteelt draait naar verhouding goed. De Nederlandse bedrijven hebben de afgelopen tien jaar te maken gekregen met een duidelijke teruggang van de rentabiliteit en bereikten gemiddeld de laagste inkomens. Overigens is in 1994 de situatie iets verbeterd. De solvabiliteit is overigens nog redelijk hoog. Niettemin zijn er geen aanwijzingen voor dat de fruitteelt in Nederland de komende jaren kan ontkomen aan een verdere inkrimping.

5. MELKVEEHOUDERIJ

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de structuur van de melkveehouderij in de Europese Unie beschreven, evenals de bedrijfsresultaten van melkveebedrijven in verschillende belangrijke regio's. Bij de beschrijving van de structuur wordt ingegaan op de individuele landen en daarbinnen op enkele belangrijke regio's. De bedrijfsresultaten worden op regioniveau weergegeven en slechts voor één bedrijfstype. Om invloeden van andere activiteiten die op bedrijven voor kunnen komen zoals akkerbouw en varkenshouderij zoveel mogelijk te beperken, is alleen gebruik gemaakt van de sterk gespecialiseerde melkveebedrijven (EG-type 411). Bij de selectie van de regio's is gelet op de totale melkproductie in die regio, het aandeel van de sterk gespecialiseerde bedrijven in de totale melkproductie, de gemiddelde bedrijfsgrootte en de rentabiliteit van de productie (tabel B5.1). Als uitgangspunt is genomen dat per land slechts één of twee regio's worden beschreven. De selectie van de regio's is gebaseerd op gegevens uit het EU-boekhoudnet van 1993. Op basis van die gegevens zijn voor Duitsland Nedersaksen, voor Frankrijk Bretagne, voor Italië Lombardije en voor het Verenigd Koninkrijk West-Engeland geselecteerd als regio's. Voor Nederland, België, Denemarken en Ierland geldt geen onderverdeling in regio's.

Doel van dit hoofdstuk is een analyse te geven van de concurrentiepositie van de Nederlandse melkveehouderij ten opzichte van die in andere EU-landen respectievelijk EU-regio's. Daartoe wordt in paragraaf 5.2 eerst de structuur en de ontwikkeling van deze sector in de verschillende landen beschreven. In de daaropvolgende paragrafen wordt een gedetailleerde analyse van de opbrengsten, de kosten, de saldi, de rentabiliteit en de inkomens- en financiële positie gegeven. Tenslotte wordt in paragraaf 5.9 een oordeel gegeven over de Nederlandse concurrentiepositie.

5.2 Structuur

Structuur van de productie

In de Europese Unie (EU) zijn in 1993 ruim 21,5 miljoen melkkoeien geteld. Het aantal melkkoeien per land varieerde van ruim 50.000 in Luxemburg tot 5,3 miljoen in Duitsland (tabel 5.1). Duitsland zorgde daarmee voor bijna een kwart van het totaal aantal melkkoeien in de Europese Unie. Ook Frankrijk leverde met 4,6 miljoen koeien een belangrijk aandeel in het totaal. Andere landen waar veel koeien voorkomen zijn het Verenigd Koninkrijk, Italië en Nederland met aandelen van respectievelijk circa 13, 11 en 9%.

Tabel 5.1 Ontwikkeling aantal bedrijven met melkkoeien en het totaal aantal melkkoeien (x 1.000)

	1981	1983	1985	1987	1989	1991	1993
Aantal bedrijven met melkkoeien							
België	53	49	45	38	34	29	25
Denemarken	39	35	32	27	23	21	18
Duitsland	431	397	369	337	308	275	236
Frankrijk	458	427	329	291	241	199	169
Griekenland	94	77	73	61	55	47	39
Ierland	92	86	77	69	57	57	47
Italië	468	424	338	310	242	197	147
Luxemburg	3	3	2	2	2	2	2
Nederland	67	64	61	58	55	48	43
Portugal	.	.	.	108	103	100	99
Spanje	.	.	.	251	232	185	148
Verenigd Koninkrijk	59	58	53	48	45	42	40
Totaal EU-12	.	.	.	1.600	1.397	1.202	1.013
Aantal melkkoeien							
België	969	984	973	922	872	806	702
Denemarken	1.016	1.003	896	811	759	742	714
Duitsland	5.469	5.529	5.581	5.390	5.023	4.769	5.363
Frankrijk	7.053	7.195	6.506	5.841	5.494	4.968	4.613
Griekenland	242	237	219	232	233	214	219
Ierland	1.458	1.535	1.528	1.444	1.400	1.400	1.274
Italië	3.016	3.068	3.075	3.024	2.930	2.536	2.287
Luxemburg	67	69	70	64	60	52	51
Nederland	2.419	2.557	2.412	2.166	1.996	1.911	1.804
Portugal	.	.	.	388	398	394	375
Spanje	.	.	.	1.783	1.822	1.516	1.371
Verenigd Koninkrijk	3.293	3.334	3.257	3.052	2.932	2.779	2.786
Totaal EU-12	.	.	.	25.116	23.921	22.086	21.559

Bron: Eurostat.

De koeien werden gehouden op ruim 1 miljoen bedrijven, wat betekent dat de gemiddelde veebezetting ongeveer 21 koeien per bedrijf bedroeg. Vooral in Portugal, Griekenland, Spanje en Italië kwamen veel bedrijven voor met maar enkele koeien. In de grootteklasse van 1 tot 9 melkkoeien vielen daar respectievelijk 93, 87, 70 en 60% van de bedrijven. In de totale EU lag 43% van de bedrijven in die grootteklasse en nog eens 19% in de klasse van 10 tot 19 koeien, waarin Duitsland een belangrijk aandeel had. De bedrijven in deze twee grootteklassen hielden gezamenlijk evenwel nog geen vijfde deel van het totaal aantal melkkoeien. De melkveebezetting per bedrijf was gemiddeld in de vier al genoemde zuidelijke lidstaten het laagst, met Italië als opvallendste land; hier kwamen naast veel bedrijven met heel weinig koeien ook relatief veel bedrijven met heel veel koeien (meer dan 100) voor, waardoor de

gemiddelde veebezetting toch boven de tien koeien uitkwam. In Duitsland kwam de gemiddelde veebezetting met 23 koeien per bedrijf maar net boven het gemiddelde van 21 koeien in de Europese Unie. Ierland, Frankrijk en België behoorden tot de middenklassers met 25 tot 30 koeien per bedrijf. De veebezetting in Denemarken was met 40 koeien enigszins vergelijkbaar met de 42 koeien in Nederland. Het Verenigd Koninkrijk spande de kroon met gemiddeld 69 koeien per bedrijf. Daar had bijna een kwart van de bedrijven meer dan 100 melkkoeien (tabel 5.2). Op deze bedrijven werd bijna de helft van alle melkkoeien gehouden.

Tabel 5.2 Aandeel (%) van bedrijven per grootteklasse (1993)

Aantal melkkoeien	1-9	10-19	20-29	30-49	50-99	>100
België	15	24	21	25	14	1
Denemarken	11	14	18	35	21	2
Duitsland	32	28	19	15	5	1
Frankrijk	13	22	24	30	11	1
Griekenland	87	8	2	2	1	0
Ierland	20	24	19	22	13	2
Italië	60	19	7	7	5	2
Luxemburg	5	12	24	48	10	0
Nederland	12	12	13	29	30	4
Portugal	93	5	1	1	0	0
Spanje	70	18	6	4	1	1
Verenigd Koninkrijk	8	6	8	20	35	23
Totaal EU-12	43	19	13	15	8	2
Aandeel melkkoeien (%)	7	13	15	25	24	16

Bron: Eurostat.

Naast verschillen in bedrijfsgrootte waren er ook verschillen in specialisatiegraad van de bedrijven met melkproductie. Uit het EU-boekhoudnet blijkt dat van de gerepresenteerde hoeveelheid melk in boekjaar 1993 (krap 107 miljoen ton) het grootste deel (58%) geproduceerd werd op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven (EG-type 411). Vooral in het Verenigd Koninkrijk, Nederland, Spanje en Ierland was de specialisatiegraad hoog. In die landen werd 75 tot 80% van alle melk geproduceerd op sterk gespecialiseerde bedrijven (tabel B4.1). Ook Duitsland en Denemarken zaten boven het EU-gemiddelde, terwijl in Frankrijk relatief weinig (een derde van het totaal) op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven werd geproduceerd. Daar vond een groot deel van de productie plaats op melkveebedrijven met een hogere jong- en mestveebezetting en op gecombineerde (akkerbouw-/melkvee)bedrijven. In Griekenland vond de productie voor bijna 75% plaats op die gecombineerde bedrijven. De sterk gespecialiseerde bedrijven zijn in alle landen wat betreft het

aantal melkkoeien gemiddeld beduidend groter dan de totale groep bedrijven met melkkoeien.
In de grotere landen zijn de verschillen binnen het land erg groot. Daarom zijn deze landen verder opgesplitst in afzonderlijke regio's. Van de regio's in Duitsland was Beieren de grootste melkproducent, met een aandeel van meer dan 35% in de totale Duitse productie. De bedrijven zijn daar evenwel gemiddeld vrij klein. De volgende regio's met grote aandelen in de Duitse melkproductie waren Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein met respectievelijk 23 en 10%. De specialisatiegraad in die regio's was hoger dan het Duitse gemiddelde en de bedrijfsgroottestructuur beduidend gunstiger. In Frankrijk vond een belangrijk deel van de productie plaats in de regio's langs de atlantische kust: Basse-Normandie, Pays de la Loire en Bretagne zorgden voor 11, 14 en 21% van de Franse productie. De specialisatiegraad lag daarbij wel laag, maar nog iets boven het Franse gemiddelde. Ook de gemiddelde bedrijfsgrootte, gemeten in kilogram melk per bedrijf, lag in die regio's iets boven het Franse gemiddelde. In Italië waren Lombardije, Emilia-Romana en Veneto de belangrijkste melkproducerende regio's met respectievelijk 36, 16 en 12% van de totale Italiaanse productie. De bedrijven in deze regio's hadden ook een niet echt hoge specialisatiegraad, maar er was (vooral in Lombardije) wel sprake van een redelijke bedrijfsomvang. In het Verenigd Koninkrijk werd een groot deel van de melk geproduceerd in West-Engeland. De productie vond in alle regio's behalve in het oosten voor 80 tot 90% plaats op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven, waardoor de bedrijfsgrootte op die bedrijven niet veel afweek van het gemiddelde. De Griekse melkproductie kwam voor meer dan de helft uit Macedonië. De specialisatiegraad was laag, terwijl de gespecialiseerde bedrijven met gemiddeld 32 koeien per bedrijf wel een redelijke omvang hadden. In Spanje vond de productie voor 45% plaats in Galicië. De specialisatiegraad was daar vergelijkbaar met de Nederlandse, maar de bedrijfsomvang met 14 melkkoeien op sterk gespecialiseerde bedrijven erg laag. In Portugal tenslotte werd meer dan 60% geproduceerd in Entre Douro e Minho e da Beira, een gebied langs de Atlantische kust met weinig gespecialiseerde bedrijven en een beperkte bedrijfsomvang.

Bedrijfsopzet sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

De gemiddelde productieomvang van de Nederlandse melkveebedrijven is groter dan in de meeste andere regio's (tabel 5.3). Het Nederlandse melkveebedrijf produceerde in 1993 gemiddeld 372.000 kg melk. Alleen in West-Engeland is dat meer. In Bretagne en Nedersaksen is de gemiddelde melkproductie per bedrijf minder dan de helft van die in Nederland.

Gemiddeld genomen is het Nederlandse melkveebedrijf het meest intensief. Het aantal melkkoeien per hectare voedergewassen is, samen met Lombardije, verreweg het hoogst. Met name in Ierland, Bretagne en Nedersaksen worden per hectare relatief weinig melkkoeien gehouden. De melkproductie per koe ligt in Nederland op een hoog niveau. De gemiddelde melkproductie per hectare voederoppervlakte is bijna 12.000 kg. Ook in Denemarken en Lombardije wordt gemiddeld bijna 10.000 kg melk per hectare geproduceerd. Aan-

gezien de Deense bedrijven gemiddeld naast de voedergewassen nog 11 hectare cultuurgrond hebben, ligt voor de totale bedrijfsoppervlakte de melkproductie op minder dan 7.000 kg per hectare. In Ierland is de melkproductie per hectare het laagst: slechts 4.300 kg.

Opvallend is dat in Nederland op de sterk gespecialiseerde bedrijven naast melkvee nog veel schapen en varkens worden gehouden. De historisch ontstane intensieve bedrijfsvoering vormt een knelpunt voor de Nederlandse melkveehouderij. Bij een intensieve bedrijfsvoering is het risico voor onaanvaardbare milieuverontreiniging door bijvoorbeeld uitstoot van ammoniak, uitspoeling van nitraten en fosfaatverontreiniging van grond- en oppervlaktewater groot. De ruimte voor extensivering in ons land is gering. Technische verbeteringen in de bedrijfsvoering kunnen in beginsel de intensieve productie binnen een aanvaardbare situatie ten opzichte van het milieu brengen. De in dit verband noodzakelijke investeringen leiden tot een verhoging van de kostprijs.

Tabel 5.3 Bedrijfsopzet van sterk gespecialiseerde melkveebedrijven in enkele relevante EU-regio's (1993)

	Nederland	België	Denemarken	Ierland	Bretagne	Nedersaksen	West-England	Lombardije
Cultuurgrond (ha)	32	34	44	35	33	46	66	24
Voederopp. (ha)	31	32	31	34	28	42	59	23
Melkproductie (ton)	372	239	302	148	182	222	435	225
Melkkoeien	54	45	48	33	30	37	77	40
Overig rundvee	52	44	69	47	24	64	68	21
Schapen	10	1	1	5	0	0	19	1
Varkens	32	1	8	0	1	3	3	0
Melk per koe	6.869	5.376	6.287	4.508	6.095	6.063	5.617	5.643
Vetgehalte a)	4,46	.	4,40	3,61	4,07	4,25	4,08	3,62
Eiwitgehalte a)	3,48	.	3,40	3,21	3,12	3,39	3,27	2,73
Melkkoeien per ha voederopp.	1,73	1,39	1,56	0,95	1,07	0,87	1,31	1,70
Melkproductie (kg) per ha voederopp.	11.892	7.484	9.816	4.280	6.532	5.303	7.266	9.611

a) Gemiddelde gehaltes per lidstaat, gebaseerd op gegevens van Eurostat.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

5.3 Opbrengsten

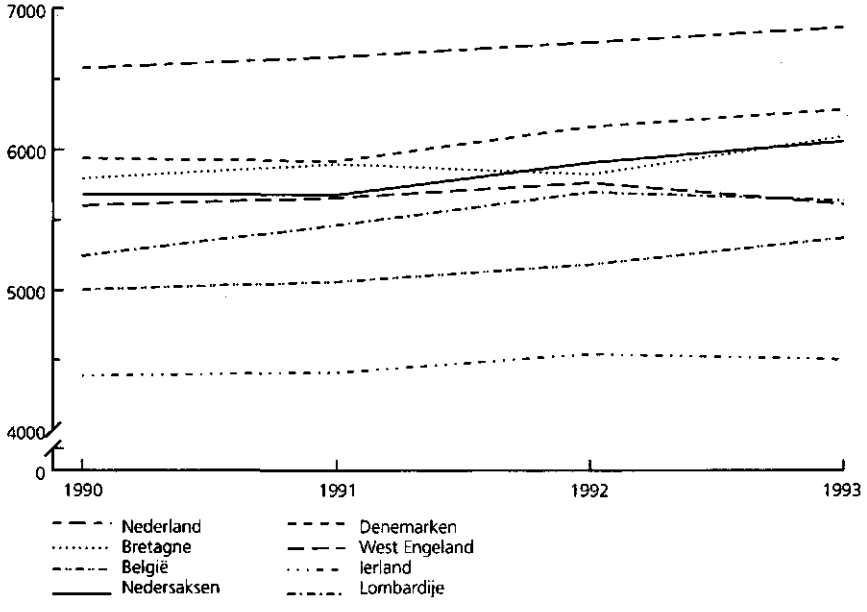
Nederlandse koeien zijn zeer melkrijk. Gemiddeld produceren zij 6.869 kg melk met een hoog vet- en eiwitgehalte (respectievelijk 4,46% en 3,48%). Nederland wordt op afstand gevolgd door Denemarken (6.287 kg melk met 4,40% vet en 3,40% eiwit). Ook in Bretagne en Nedersaksen produceren de koeien gemiddeld meer dan 6.000 kg melk per jaar. In Ierland is de melkproductie per koe het laagst (4.508 kg met 3,61% vet en 3,21% eiwit).

Tabel 5.4 Melkopbrengsten in kg/koe op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	5.005	5.062	5.184	5.376
Bretagne	5.798	5.898	5.827	6.095
Denemarken	5.940	5.920	6.164	6.287
Ierland	4.389	4.414	4.544	4.508
Lombardije	5.246	5.465	5.699	5.643
Nederland	6.577	6.658	6.761	6.869
Nedersaksen	5.686	5.680	5.910	6.063
West-Engeland	5.605	5.659	5.768	5.617

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De afgelopen jaren nam de melkproductie per koe in vrijwel elke regio toe. In Lombardije was die toename het hoogst; 130 kg per jaar. In Nederland was de stijging gemiddeld 100 kg per jaar. In Ierland en West-Engeland viel de productie in 1993 tegen. Daardoor was daar de toename het kleinst.

Figuur 5.1 Melkopbrengsten in kg/koe
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

In 1993/94 bedroeg de gemiddelde melkprijs in Nederland 33,91 ecu per 100 kg melk. Dat is hoger dan in de meeste andere regio's. Alleen in Lombardije en Denemarken werd een hogere melkprijs gerealiseerd. Deze cijfers zijn echter vertekend door de sterk verschillende gehaltes in de melk. Indien de melkprijs wordt vergeleken bij gelijk vetgehalte blijkt dat de verschillen weliswaar kleiner worden, maar dat Nederland zijn relatief goede positie behoudt. Achterliggende oorzaak is de relatief sterke positie van de Nederlandse zuivelindustrie. De hoge prijs in Italië wordt onder andere beïnvloed door de lokale schaarste (netto-importerend) en de verwerking tot hoogwaardige zuivelprodukten.

Tabel 5.5 Melkprijs in ecu per 100 kg melk op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	28,39	28,16	30,70	31,18
Bretagne	28,45	27,71	29,00	30,18
Denemarken	33,99	33,92	34,63	34,66
Ierland	26,08	24,83	27,10	27,67
Lombardije	45,28	42,81	40,05	37,66
Nederland	30,77	31,76	33,27	33,91
Nedersaksen	30,40	30,78	32,18	31,73
West-Engeland	26,10	26,88	26,61	27,75

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Tabel 5.6 Melkprijs in ecu per 100 kg melk bij 3,7% vet

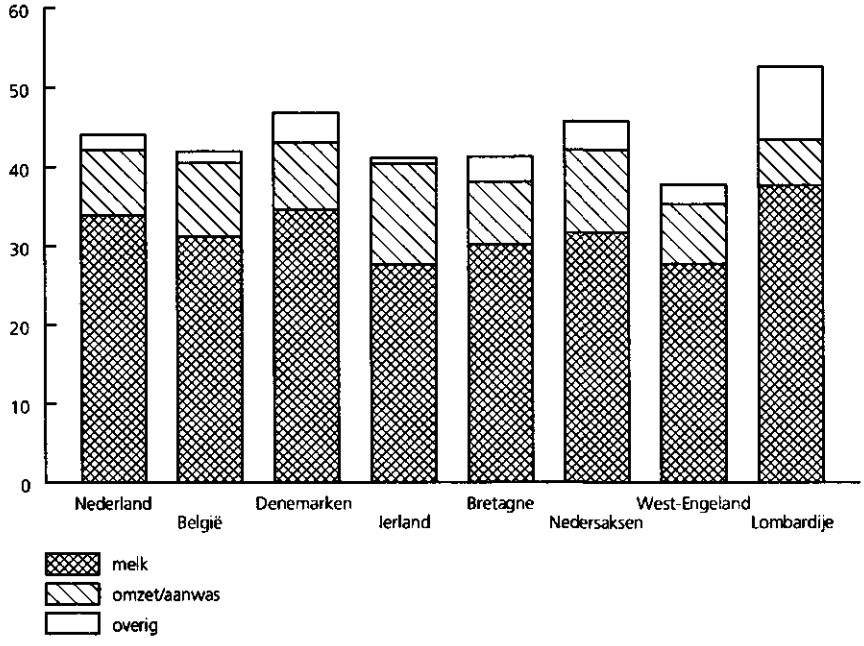
	1990	1991	1992	1993
België	25,95	25,01	25,99	27,06
Bretagne	26,82	25,96	26,90	28,09
Denemarken	34,11	31,42	31,62	31,34
Ierland	25,05	23,99	26,13	27,84
Lombardije	39,42	38,80	37,63	33,46
Nederland	28,39	29,17	29,99	30,91
Nedersaksen	29,86	29,23	30,01	30,43
West-Engeland	24,26	26,52	26,48	26,27

Bron: Eurostat.

Vergelijking van de melkprijs in 1993 met die in de jaren daarvoor laat zien dat de Nederlandse melkprijs aanmerkelijk sneller is gestegen dan die in andere landen. In de beschouwde periode steeg de Nederlandse melkprijs met ruim 1 ecu per 100 kg per jaar. De Deense melkprijs steeg slechts met 0,20 ecu per jaar (volgens Eurostat daalde de melkprijs bij gelijk vet) en de melkprijs in Lombardije daalde scherp met 2,50 ecu per jaar. Door de monetaire verschuivingen in de betrokken jaren kan de uitkomst in nationale munten evenwel

duidelijk anders liggen; de Nederlandse melkprijs steeg in guldens beduidend minder (zie PR13-94/95), terwijl de Italiaanse prijs in lires mogelijk niet is gedaald doordat de EU-steunprijzen in lire in 1993/94 met ruim 20% stegen (LEB 1994: 50).

In de figuur 5.2 zijn de opbrengsten over 1993 grafisch weergegeven. In Nederland bestaat 75% van de totale opbrengsten op gespecialiseerde melkveebedrijven uit melkopbrengsten; de rest komt uit omzet en aanwas rundvee (20%) en overige opbrengsten (5%). Die laatste post bestaat uit onder andere opbrengsten van ander vee, marktbare gewassen, werk voor derden en dergelijke. In enkele andere regio's is de post omzet en aanwas groter. Dat komt vooral omdat daar naast het melkvee meer vleesvee wordt gehouden. Opvallend is de grote post overige opbrengsten in Lombardije. Dat is echter een administratieve kwestie: In het Italiaanse boekhoudnet worden ook de opbrengsten van de voedergewassen gewaardeerd en zowel aan de opbrengstenkant als aan de kostenkant opgevoerd.

Figuur 5.2 Verdeling van de opbrengsten (ecu per 100 kg melk, 1993)
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

5.4 Saldi

Door de gunstige opbrengsten per kilogram melk in combinatie met de hoge melkproductie per koe liggen de brutostandaardsaldi (bss) per koe in Nederland over de volledige periode tussen 1980 en 1990 boven (soms zelfs *ver* boven) die in de andere regio's. In Bretagne, Lombardije en Ierland lagen de saldi in 1990 zelfs maar op ongeveer de helft van die in Nederland. De Ierse saldi lagen ook in 1980 op ongeveer de helft van de Nederlandse. Daarna hebben ze een deel ingelopen, om na 1986 weer achter te blijven. De groei in bss per koe is tussen 1980 en 1990 relatief het sterkst geweest in Denemarken en Ierland. Daar zijn de saldi in tien jaar tijd meer dan verdubbeld. Ook in Nederland en België was een sterke groei; de saldi per koe zijn daar bijna verdubbeld. In Bretagne en Lombardije zijn de bss het minst toegenomen. Verschillen in ontwikkeling van het saldo zijn beïnvloed door de wijze waarop de ondernemers op de melkquotering hebben gereageerd. In sommige regio's (zoals Nederland) lag de nadruk op een kleinere veebezetting en hogere producties per dier, terwijl in andere regio's (onder andere Frankrijk) de nadruk meer lag op minder gebruik van krachtvoer onder invloed van lokale prijsverhogingen en bedrijfsopzet.

Tabel 5.7 Brutostandaardsaldo per melkkoe (in ecu)

	1980	1982	1984	1986	1988	1990
België	582	650	710	883	1.096	1.096
Bretagne	605	680	740	750	821	841
Denemarken	634	831	987	1.094	1.319	1.438
Ierland	395	526	649	727	878	880
Lombardije	618	693	743	717	754	788
Nederland	825	900	990	1.090	1.370	1.630
Nedersaksen	744	854	897	1.051	1.316	1.343
West-Engeland	606	763	771	826	1.012	1.073

Bron: Europese Commissie.

5.5 Kosten

In tabel 5.8 zijn de opbrengsten uitgedrukt in een percentage van de kosten. Het voordeel van deze uitdrukkingswijze is dat eventuele andere opbrengsten dan melk, zoals vlees of marktbare gewassen, de vergelijking tussen de verschillende landen minder verstoren. Bovendien wordt automatisch gecorrigeerd voor verschillen in vet- en eiwitgehalte. Nadeel is dat geen inzicht wordt gegeven in de absolute kostprijs van melk (zie daarvoor: Poppe, 1993).

Tabel 5.8 Ontwikkeling opbrengsten per 100 ecu kosten en kostenopbouw op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	Opbrengsten in % van de kosten				Kostenopbouw (%) in 1993				
	1990	1991	1992	1993	toegerekende kosten	algemene kosten	afschrijvingen	arbeid en rente	
								betaald	berekend
België	83	76	83	88	22	11	11	10	46
Bretagne	85	83	88	91	27	23	9	7	34
Denemarken	83	83	80	84	31	14	8	19	28
Ierland	70	66	71	73	24	13	5	6	52
Lombardije	90	83	87	95	41	7	5	3	44
Nederland	85	87	89	89	25	14	14	15	32
Nedersaksen	74	72	76	74	24	17	11	10	38
West-Engeland	88	84	85	86	29	15	8	13	35

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Figuur 5.3 geeft een beeld van de spreiding in opbrengsten-kostenverhouding tussen en binnen de belangrijke regio's.

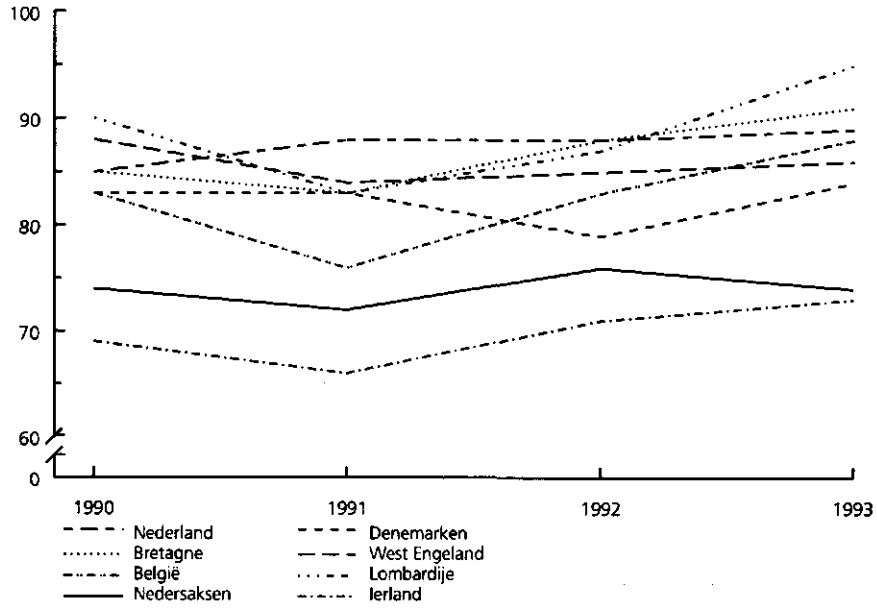
De rentabiliteit van de Nederlandse melkveehouderij was in vergelijking tot de meeste andere regio's relatief gunstig. Op de regio's Ierland en Nedersaksen na ontloopt de rentabiliteit elkaar overigens niet veel. Interessant is de verdeling van de kosten in de verschillende landen. De toegerekende kosten zijn in Nederland vrij laag. Dat is te danken aan onder andere een gunstige voerprijs, een hoge melkproductie per koe en een hoge intensiteit, waardoor de kosten van de voederoppervlakte relatief minder hoog uitkomen dan in andere landen. Ook de overige veekosten zijn relatief vrij laag.

De algemene kosten, waarin ook de kosten van loonwerk zijn begrepen, zijn ongeveer even hoog als die in de meeste andere landen. In Bretagne en Nedersaksen zijn de algemene kosten hoger dan in Nederland, in Lombardije veel lager. Vooral de onderhoudskosten en de kosten van loonwerk vallen daar mee. Daarnaast wordt het beeld enigszins vertekend door de hoge opbrengstprijs van de melk. Uitgedrukt per kilogram melk verschillen de algemene kosten minder met die in Nederland.

De afschrijvingskosten zijn in Nederland het hoogst. De oorzaak van de hogere afschrijvingskosten op de Nederlandse bedrijven moet vooral gezocht worden in de afschrijving van het melkquotum 1). Deze kosten worden zowel beïnvloed door de waarde van de aangekochte quota als de afschrijvingsmethoden, die van lidstaat tot lidstaat sterk verschillen. Verschillende afschrijvingsmethoden van werktuigen en gebouwen in de diverse lidstaten hebben waarschijnlijk weinig invloed op de uitkomsten.

1) De afschrijvingskosten van het quotum zijn overigens door de EU in 1991 en 1992 niet als kosten opgenomen voor de Nederlandse bedrijven. De opbrengsten-kostenverhouding is voor die jaren dus iets te hoog weergegeven.

De betaalde kosten voor arbeid, pacht en rente over geleend vermogen zijn in Nederland vrij hoog. Dit bestaat vooral uit hoge uitgaven voor rente. Door hoge grond- en quotumprijzen, de hoge mechanisatiegraad en de vaak dure gebouwen is de melkveehouderij in Nederland zeer kapitaalintensief. Alleen in Denemarken, waar de solvabiliteit lager en de rentestand hoger is dan in Nederland, zijn de rentekosten nog hoger. In Lombardije daarentegen zijn de rente-uitgaven vrijwel nihil.

Figuur 5.3 Opbrengsten in procenten van de kosten, 1993
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De berekende kosten bestaan uit fictieve rentekosten over het eigen vermogen en fictieve arbeidskosten over de onbetaalde arbeid van de ondernemers en zijn gezinsleden. Vooral door een relatief lage rentestand en een hoge arbeidsproductiviteit slaagt de Nederlandse melkveehouder er in deze kosten laag te houden. In regio's met relatief veel kleine bedrijven en een lage productie per man, zoals Ierland, Nedersaksen, België en Lombardije zijn de berekende kosten hoog.

5.6 Subsidies

In tabel 5.9 wordt informatie gegeven over de ontvangen subsidies op de bedrijven. Het bedrag bestaat uit subsidies op gemaakte kosten, op aankopen, houden of verkopen van vee, op producten en op investeringen. Ook de Mac Sharry-premies zijn in de subsidies opgenomen. In de subsidies is alleen directe inkomenssteun opgenomen en bijvoorbeeld niet de kosten van het EU-beleid ten aanzien van melk, zoals interventie, tijdelijke opslag en exportrestituties.

Nederlandse melkveebedrijven ontvingen in 1993 gemiddeld 1.500 ecu subsidies. De toename ten opzichte van de voorgaande jaren heeft vooral te maken met de invoering van het Mac Sharry-beleid, waardoor een aantal bedrijven kon profiteren van graanpremies (onder andere voor de verbouwde snijmaïs) en de verhoogde stierenpremie. Uitgedrukt per kilogram melk blijven de subsidies sterk achter bij die in de meeste andere regio's. Vaak wordt daar meer graan verbouwd, zodat meer premie kan worden ontvangen. Daarnaast kunnen bedrijven soms profiteren van nationale of regionale steunmaatregelen. De voor landen als België en Denemarken niet onbelangrijke rentesubsidies (respectievelijk 2.500 en 1.700 ecu in 1993) zijn niet in tabel 5.9 opgenomen.

Tabel 5.9 Subsidies in ecu op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarl. mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	900	12,3	2.300	2.000	2.500
Bretagne	600	17,3	1.900	1.600	3.000
Denemarken	400	31,9	2.000	2.500	6.400
Ierland	800	12,2	2.200	2.600	1.300
Lombardije	400	3,4	200	500	900
Nederland	200	24,1	900	900	1.500
Nedersaksen	800	23,0	3.400	3.200	6.000
West-Engeland	1.500	15,5	4.200	4.400	5.700

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

5.7 Inkomens

Tabel 5.10 bevat de netto toegevoegde waarde per volwaardige arbeidskracht (v.a.k.). De netto toegevoegde waarde is gedefinieerd als het verschil tussen de opbrengsten en de non-factorkosten (de kosten exclusief de arbeids- en rentekosten) en vormt dus de vergoeding voor de primaire productiemiddelen arbeid en kapitaal, ongeacht of die door de ondernemer, zijn gezinsleden of door derden wordt verschaft. Om de vergelijkbaarheid te vergroten, is de netto toegevoegde waarde uitgedrukt per volwaardige arbeidskracht. Dit is nodig omdat de bedrijfsomvang en de arbeidsinzet tussen de onderscheiden regio's nogal verschilt.

Tabel 5.10 Netto toegevoegde waarde (x 1.000 ecu) per volwaardige arbeidskracht op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarl. mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	17,8	6,5	23,5	29,9	35,0
Bretagne	10,5	7,1	14,7	18,6	20,9
Denemarken	21,1	4,3	27,5	27,7	33,9
Ierland	10,9	5,3	14,2	17,8	17,4
Lombardije	14,2	5,3	18,7	22,6	23,4
Nederland	24,9	6,0	35,8	39,6	43,3
Nedersaksen	15,1	4,2	18,6	21,9	22,5
West-Engeland	14,3	8,7	24,9	27,9	30,7

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Op de Nederlandse melkveebedrijven is in 1993 een netto toegevoegde waarde van gemiddeld 43.400 ecu per v.a.k. gerealiseerd; dat is hoog ten opzichte van de andere regio's. Dat heeft enerzijds te maken met de hoge (arbeids)productiviteit en anderzijds met de relatief goede melkprijs. In Nedersaksen, Bretagne en Ierland bedraagt de netto toegevoegde waarde slechts de helft van die in Nederland. Ook in Lombardije blijft de netto toegevoegde waarde per v.a.k. achter ondanks de hoge melkprijs. Dat komt vooral door de lage arbeidsproductiviteit.

De netto toegevoegde waarde komt slechts gedeeltelijk aan de ondernemer en zijn gezin ten goede. Een deel daarvan moet namelijk worden afgestaan in de vorm van betaalde rente aan kredietverleners en loon aan de betaalde arbeidskrachten. In tabel 5.11, waarin het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht is opgenomen, wordt duidelijk dat Nederland een groot deel van zijn voorsprong ten goede laat komen aan de vreemd vermogenverschaffers. Een aanzienlijk deel van de factorkosten op de Nederlandse bedrijven moet daadwerkelijk worden betaald. Dat betreft vooral rentekosten over het vreemde vermogen. Zoals eerder vermeld is de Nederlandse melkveehouderij zeer kapitaalintensief. Het balanstotaal van de Nederlandse bedrijven bedraagt bijna 800.000 ecu (1993), waarvan 263.000 ecu met vreemd vermogen is gefinancierd. De rentekosten bedroegen bijna 19.000 ecu. Ook in Denemarken zijn de rentebetalingen over het algemeen hoog (21.000 ecu). Dat komt niet door een hoog totaalkapitaal (363.000 ecu), maar door een lage solvabiliteit. Deense bedrijven worden voor een groot deel extern gefinancierd (226.000 ecu vreemd vermogen); bovendien is de rentestand hoog. In de andere regio's varieert het vreemd vermogen van 28.000 ecu in Lombardije tot 118.000 ecu in België. De rentelasten zijn in die landen dan ook een stuk lager dan in Nederland.

Over het algemeen wordt de arbeid op melkveebedrijven vooral verricht door de ondernemer en zijn gezin. De betaalde arbeidskosten (exclusief loonwerk) zijn in Nederland gemiddeld nog geen 2.000 ecu. Alleen in Denemarken (bijna 8.000 ecu) en West-Engeland (12.500 ecu) wordt aanzienlijk meer vreemde arbeid ingezet dan in Nederland.

Tabel 5.11 Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarl. mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	15,5	5,2	18,7	24,2	27,1
Bretagne	7,8	8,0	11,4	14,7	17,1
Denemarken	11,2	4,7	14,7	13,3	20,3
Ierland	9,5	5,6	12,2	15,9	16,3
Lombardije	13,5	5,4	17,6	21,5	22,6
Nederland	18,0	4,5	23,5	26,4	27,0
Nedersaksen	11,3	3,3	12,7	15,8	15,3
West-Engeland	10,8	12,0	21,2	27,2	31,9

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Het gezinsinkomen uit bedrijf per gezinsarbeidskracht was in 1993 het hoogst in West-Engeland (32.000 ecu), gevolgd door België (27.100 ecu), Nederland (27.000 ecu) en Lombardije (22.600 ecu). In begin van de tachtiger jaren stond Nederland qua gezinsinkomen per arbeidskracht nog verreweg bovenaan. Sindsdien is het inkomen nominaal met ongeveer 4,5% per jaar gestegen. Die stijging is minder dan in de meeste andere regio's. Vooral West-Engeland kende een zeer gunstige inkomensontwikkeling (12% per jaar).

Een klein deel (3%) van de gezinsarbeidskrachten op melkveebedrijven in de besproken regio's heeft in de periode tussen 1991 en 1993 een negatief inkomen behaald (tabel B5.1). Vooral in Nedersaksen en Denemarken lagen die percentages iets hoger dan gemiddeld. In Ierland behaalde 45% van de gezinsarbeidskrachten een inkomen tussen de 0 en de 10.000 ecu. Ondanks de gemiddeld hoge inkomens in België, Nederland en West-Engeland kwam daar toch 15 tot 20% van de gezinsarbeidskrachten niet boven een inkomen van 10.000 ecu. Daar stond wel tegenover dat 25 tot 35% meer dan 30.000 ecu aan inkomen behaalde. In West-Engeland scoorde 14% zelfs meer dan 50.000 ecu. Ook in Lombardije is de verdeling scheef, met relatief veel gezinsarbeidskrachten die meer dan 30.000 ecu aan inkomen behalen.

5.8 Financiële positie

Over de gebouwen, grondinvesteringen, installaties, machines en werktuigen wordt jaarlijks afschrijving in rekening gebracht. Deze kosten liggen op bedrijfsniveau historisch gezien in Nedersaksen en in West-Engeland op een relatief hoog niveau. Het gaat daarbij dan vooral om kosten voor werktuigen en installaties. Wat betreft de gebouwen zijn Nederland en België de meest afschrijvende landen, wat sterk gerelateerd is met de balanswaarden van de gebouwen. Vooral in Ierland, Lombardije en Bretagne zijn de afschrijvingskosten erg laag. In Lombardije en Ierland zijn daarbij zowel de afschrijvingen van machines als van gebouwen laag, terwijl in Bretagne onder invloed van het

klimaat en het pachtstelsel vooral die van gebouwen laag zijn. Over een langere periode bezien nemen in alle beschreven regio's de afschrijvingskosten per bedrijf toe. Vooral in België en Nederland is die toename groot, met meer dan 10% per jaar. In Bretagne blijft de toename beperkt tot krap 3% per jaar. In de ontwikkelingen spelen zowel prijs- als bedrijfsgrootte-effecten een rol.

Tabel 5.12 Bruto-investeringen (1.000 ecu) op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarl. mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993	
België	3,2	19,8	9,4	14,7	16,5	
Bretagne	5,5	3,1	5,7	6,1	9,1	
Denemarken	8,7	2,8	9,4	9,4	13,8	
Ierland	1,6	14,5	5,2	3,8	5,0	
Lombardije	3,3	0,8	3,5	3,2	3,9	
Nederland	8,4	15,8	21,5	24,6	34,7	a)
Nedersaksen	7,4	5,1	9,4	10,4	13,0	
West-Engeland	7,0	10,9	15,1	15,5	17,3	

a) In 1993 zijn de investeringen in quota (± 17.000 ecu) wel meegenomen. Dit was in 1991 en 1992 niet het geval.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De bruto-investeringen op de melkveebedrijven in Nederland bedroegen in 1993 bijna 35.000 ecu. Ze waren daarmee twee keer zo hoog als in West-Engeland en België. In Nedersaksen en Denemarken werd ongeveer 13.000 ecu geïnvesteerd, terwijl de bruto-investeringen in Lombardije en Ierland onder de 5.000 ecu per bedrijf bleven. In het laatst beschreven jaar lagen de bruto-investeringen steeds hoger dan in de voorliggende jaren. De jaarlijkse groei in bruto-investeringen was over een periode van acht jaar gemeten relatief het grootst in België (+20%). In Lombardije zijn de bruto-investeringen in deze periode nagenoeg constant gebleven. De bruto-investeringen in West-Engeland liggen de laatste drie jaren gemiddeld op een iets hoger niveau dan de afschrijvingen. Ook in België en Nederland was dat het geval. In de meeste landen werd echter meer afschrijving in rekening gebracht dan er geïnvesteerd werd. In de jaren 1983 tot en met 1985 werd in alle besproken gebieden meer afgeschreven dan geïnvesteerd.

De spreiding in investeringen is groot en mede veroorzaakt door het feit dat niet elk bedrijf elk jaar een grote investering doet. In tabel 5.13 is de spreiding van de investeringen (uitgedrukt in een percentage van de afschrijvingen) in 1993 weergegeven. Het betreft daarbij alleen investeringen in produktiemiddelen waarover daadwerkelijk afschrijving wordt berekend; die in grond en vee zijn dus buiten beschouwing gelaten. In de onderzochte regio's heeft 20% van de bedrijven niet geïnvesteerd, waarbij Lombardije een zeer hoog percentage heeft met niet-investerende bedrijven. In het gros van de gevallen werd minder geïnvesteerd dan afgeschreven. Op ongeveer eenderde deel van

Tabel 5.13 Percentage bedrijven naar investeringen in procenten van de afschrijvingen, 1993/94

	Investeringen in procenten van de afschrijvingen							Totaal
	< 0	0	<50	<100	<150	<200	>200	
België	3	25	29	12	5	7	20	100
Bretagne	1	13	37	12	6	5	25	100
Denemarken	2	16	33	19	11	6	12	100
Ierland	1	31	23	11	8	9	18	100
Lombardije	1	69	13	4	3	2	8	100
Nederland	1	9	38	19	7	6	20	100
Nedersaksen	0	15	39	16	11	7	12	100
West-Engeland	1	6	28	15	23	14	12	100
EU-totaal	1	20	31	14	9	7	17	100

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

alle bedrijven lagen de investeringen hoger dan de afschijvingen. Hierbij springt vooral West-Engeland in het oog, waarbij bijna de helft van de bedrijven meer investeerde dan afschreef. In Bretagne waren de investeringen op een kwart van de bedrijven meer dan twee keer zo hoog als de afschrijvingen. In die regio heeft dus in 1993 een forse vernieuwing plaatsgevonden.

De solvabiliteit varieerde in 1993 van nog geen 40% in Denemarken tot bijna 100% in Lombardije (tabel 5.14). De lage solvabiliteit in Denemarken is mede een gevolg van de (lage) waardering van grond en de wijze van bedrijfsovername (Ten Pas en Van der Ploeg, 1990). Ook in Ierland wordt met relatief weinig vreemd vermogen gewerkt. In Nederland en Bretagne bestaat het totaal vermogen ongeveer voor twee derde uit eigen vermogen. In Bretagne gaat het daarbij echter om een totaal vermogen van 145.000 ecu en in Nederland om bijna 680.000 ecu per bedrijf. Nederland is daarmee samen met West-

Tabel 5.14 Solvabiliteit (%) en totaal vermogen (ecu) op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarl. mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993	Totaal vermogen 1991-1993
België	81	-2,9	67	63	62	243.200
Bretagne	70	-0,4	68	71	66	144.500
Denemarken	52	-3,8	37	40	37	316.700
Ierland	94	-0,3	92	93	93	257.000
Lombardije	97	0,1	99	98	98	262.900
Nederland	68	-0,2	67	67	67	678.000
Nedersaksen	71	1,2	78	79	78	334.900
West-Engeland	83	0,4	86	86	85	630.800

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Engeland (630.000 ecu) het meest kapitaalintensief. In vergelijking met het gemiddelde van de jaren 1983 tot en met 1985 is de solvabiliteit in Denemarken en België enkele procenten per jaar teruggelopen. Alleen in Nedersaksen is de solvabiliteit duidelijk verbeterd.

5.9 Slotbeschouwing

Nederland

Over het algemeen is de positie van de Nederlandse melkveehouderij sterk. Mede dankzij een hecht netwerk van onderzoek en kennisdoorstroming en een open instelling ten opzichte van nieuwe technische ontwikkelingen heeft de Nederlandse melkveehouder een hoge mate van vakmanschap opgebouwd. De gunstige bedrijfsgroottestructuur, de infrastructuur en de goede positie van de Nederlandse zuivelindustrie bewerkstelligen gunstige randvoorwaarden voor een goede rentabiliteit.

De Nederlandse melkveehouderij kent ook een aantal zwakkere punten. De zeer intensieve bedrijfsvoering loopt tegen grenzen op. Overheidsmaatregelen teneinde de belasting van milieu te beperken, vormen een beperking voor de verdere ontwikkeling van de bedrijven en dreigen de rentabiliteit van met name intensieve bedrijven aan te tasten. De ruimte voor extensievering is beperkt. De hoge bevolkingsdichtheid met een hoog welvaartspeil, de grote economische bedrijvigheid en de toenemende aandacht voor natuurontwikkeling claimen ruimte ten koste van de landbouw.

Opvallend zijn de hoge quotumkosten. Dat heeft te maken met het hoge marginale saldo van melk, de expansiedrift van de bedrijven en de verleende ruimte voor melkquotumhandel. De quotumprijzen zijn hierdoor een veelvoud van die in andere lidstaten. Het is de vraag wat per saldo de invloed is op de concurrentiekracht. Aan de ene kant zijn de afschrijvings- en rentekosten aanzienlijk, aan de andere kant maakt het systeem in principe onbeperkte bedrijfsontwikkeling mogelijk op de sterkste bedrijven.

Ierland

De kostprijs in Ierland ligt gemiddeld vrij hoog. Dat komt vooral door de slechte bedrijfsgroottestructuur. Een groot deel van de kosten zijn berekende kosten. Dankzij het gunstige klimaat kan op de grote bedrijven tegen een zeer lage kostprijs melk worden geproduceerd. Nadeel is de sterk seizoensgebonden productie, waardoor het moeilijk is een hoge toegevoegde waarde aan het product te geven. De Ierse zuivelexport binnen de EU is voornamelijk gericht op het V.K., mede als gevolg van transportkosten naar het continent.

West-Engeland

West-Engeland is een sterke concurrent. De bedrijfsvoering is grootschalig en vrij extensief, waardoor toekomstige milieumaatregelen minder ingrijpend behoeven te zijn dan in Nederland. Uit de cijfers tot 1993 blijkt dat West-Engeland een vrije lage melkprijs kent. In Engeland is hieraan inmiddels hard gewerkt. De zuivelsector is overgegaan van een weinig flexibele naar een meer

marktgerichte organisatie, die zich evenwel (vrijwel) uitsluitend richt op de binnenlandse afzetmarkt. Het V.K. heeft tot dusverre geen exportpositie voor zuivelproducten ontwikkeld.

Recentelijk heeft de Britse rundveehouderij te maken met een enorm probleem: BSE. De volledige omvang van de consequenties voor de Engelse melkveehouderij is nog niet te overzien, maar vast staat dat de "gekke -koeienziekte" een crisis-situatie heeft veroorzaakt, die zich uitstrekt tot ver over de Britse grenzen. Ook in de melkveehouderij zijn de gevolgen groot en het is onduidelijk hoeveel tijd Engeland nodig heeft om de problemen te boven te komen.

Nedersaksen

De primaire sector is vrij zwak door de overwegend kleine, vaak gemengde bedrijven. De arbeidsproductiviteit is laag en de kostprijs van melk navenant hoog. Ook de zuivelindustrie staat momenteel niet sterk. Het is onzeker of zij de huidige positie op de op zich sterke en groeiende thuismarkt vast kan houden. Binnen Duitsland kan Nedersaksen toenemende concurrentie ondervinden vanuit de nieuwe oostelijke deelstaten. Mogelijk kan de herstructurering van de zuivelindustrie in dit aan Nedersaksen grenzende gebied ook positief uitwerken voor de melkveehouders in Nedersaksen. Binnen de bedrijven is er nog ruimte om het aantal melkkoeien (per hectare en per bedrijf) aanzienlijk te verhogen.

Denemarken

De Deense melkveehouderij staat op een hoog peil. De bedrijfsstructuur is goed, evenals de infrastructuur en de structuur en flexibiliteit van de zuivelindustrie. Denemarken is een sterke concurrent van Nederland, die gedeeltelijk met een soortgelijk productenpakket op dezelfde afzetmarkt opereert.

Ondanks een hoge melkprijs is de rentabiliteit slecht. De kostprijs van melk is hoog door een aantal oorzaken. Een daarvan is de lage solvabiliteit, gecombineerd met een hoge rentestand. De hoge voerkosten worden veroorzaakt door een hoge veebezetting en hoge voerprijzen. Een groot deel van de arbeid is betaalde arbeid. Daardoor wordt de bufferwerking van het gezinsbedrijf kleiner.

Denemarken loopt voor op het gebied van milieumaatregelen. Daarmee heeft het een zekere voorsprong opgebouwd. De veebezetting lijkt hoger dan hij in werkelijkheid is omdat veel bedrijven naast grasland nogal wat bouwland hebben. Indien de lage rentabiliteit zou leiden tot vermindering van het aantal bedrijven zou ruimte vrijkomen voor ontwikkeling van de blijvers.

Bretagne

De primaire sector is niet sterk, maar er zijn talrijke ontwikkelingsmogelijkheden. De melkveehouderij is bezig met een saneringsslag, waarbij de bedrijfsontwikkeling een impuls kan krijgen. Van overheidswege wordt plattelandsontwikkeling gestimuleerd en de grond is goedkoop. De milieuregels zullen ook in Frankrijk worden aangetrokken, maar door de extensieve bedrijfsvoering zullen zij minder invloed op de bedrijfsvoering hoeven te hebben

dan in Nederland. De op dit moment lage arbeidsproductiviteit kan door bedrijfsontwikkeling sterk verbeteren.

De primaire melkveehouderij kan daarbij flinke steun ondervinden van de sterke ontwikkeling van de Franse zuivelindustrie. Dit geldt niet alleen in Bretagne maar ook in andere kustgebieden zoals Normandië. De Franse zuivelindustrie richt zijn afzet sterk op de binnenlandse markt, maar is ook bezig om in andere landen voor specifieke producten terrein te veroveren. Dit kan voor de toekomst een toenemende concurrentie voor onder meer de Nederlandse melk- en zuivelsector inhouden.

Lombardije

Voor melk en de meeste zuivelproducten is Italië een netto-importerend land. De zuivelindustrie is gericht op de vele lokale specialiteiten van de thuismarkt. De consument is bereid hiervoor een hoge prijs te betalen. De melkprijs is hoog. Daarvan profiteren in het bijzonder de grote, moderne bedrijven en kunnen kleinere bedrijven relatief lang voortgezet worden. Dit geldt temeer omdat nauwelijks vreemd vermogen is aangewend.

De kostprijs van melk is hoger dan in Nederland, maar vooral op de grotere bedrijven is het rendement goed. De productiekosten bestaan bovendien voor een relatief groot deel uit berekende kosten voor arbeid en kapitaal; aan betaalde lonen en rente wordt relatief erg weinig uitgegeven.

6. RUNDVLEES

6.1 Inleiding

Onder rundvlees wordt vlees verstaan, dat afkomstig is van runderen die hoofdzakelijk met ruw- en krachtvoeder zijn gevoerd. De productie van kalfsvlees, geproduceerd met hoofdzakelijk kunstmelkproducten, komt in dit hoofdstuk niet aan de orde.

Rundvleesproductie is een activiteit die op heel uiteenlopende wijze plaatsvindt. In Nederland wordt het merendeel van het rundvlees (60%) geproduceerd door melkkoeien en het bijbehorende jongvee. De overige 40% is afkomstig van dieren, die weliswaar speciaal voor het vlees worden gehouden - zoals vleesstieren, vleesvaarzen, zoogkoeien en mest- en weidekoeien -, maar die eveneens nauw verwant zijn aan de melkveehouderij. De vleesstieren en vleesvaarzen bijvoorbeeld zijn grotendeels nakomelingen van melkkoeien, al dan niet gekruist met raszuivere vleesrasstieren. De mest- en weidekoeien zijn grotendeels afgemolken melkkoeien. Daar komt nog bij dat veel vleesvee wordt gehouden op melkveebedrijven. Het is daarom moeilijk de rundvleesproductie in Nederland los te zien van de melkveehouderij.

In vele andere regio's staat de rundvleesproductie losser van de melkveehouderij. Als illustratie hiervoor: in Nederland valt 95% van het aantal volwassen koeien in de categorie melkkoeien; in Frankrijk bijvoorbeeld is dat percentage slechts 54%. De rest is weide-, mest- of zoogkoe. In Frankrijk staat de rundvleesproductie dus veel losser van de melkveehouderij.

Omdat de vleesveehouderij in Nederland zo sterk verweven is met de melkveehouderij is het moeilijk op basis van steekproefbedrijven een vergelijking te maken van de concurrentiekracht van de Nederlandse rundvleesproductie. Om enigszins een idee te krijgen van de kosten, zijn uit het RICA-databestand bedrijven geselecteerd waarvan een aanzienlijk deel (33%) van de totale opbrengsten bestaat uit omzet en aanwas van rundvee. In de databank voldoen ongeveer 20 Nederlandse bedrijven aan dit criterium. De uitkomsten van deze bedrijven, vleesveebedrijven genoemd, worden in dit hoofdstuk besproken. Het betreft zowel bedrijven, die vooral vleesstieren houden, als bedrijven die meer gespecialiseerd zijn in het houden van zoogkoeien. Vanwege een te gering aantal steekproefbedrijven is afzonderlijke analyse van gegevens van gespecialiseerde vleesstierenbedrijven niet mogelijk. Een voordeel van gezamenlijke analyse van alle vleesveebedrijven is dat een groter deel van de keten in de beschouwingen wordt meegenomen. Bovendien zal over langere termijn de rentabiliteitsontwikkeling van de zoogkoeienhouderij en de vleesstierenhouderij min of meer parallel lopen omdat er in de consumentenmarkt een hoge mate van substitutie plaatsvindt.

Mede op basis van de in bijlage 6 weergegeven analyse is er voor gekozen om de Nederlandse vleesveebedrijven te vergelijken met bedrijven uit de volgende regio's: Limousin (Frankrijk), België, Ierland, Noord-Ierland (Verenigd Koninkrijk) en Spanje. De analyse zal voorzover het Rica gegevens betreft, beperkt blijven tot de jaren negentig.

6.2 Structuur

De Europese Unie (EU-12) huisvestte in 1995 in totaal ruim 79 miljoen runderen, waarvan 3,6 miljoen slachtkalveren. Ongeveer de helft van de rundveestapel kan gerekend worden tot de melkkoeien en het bijbehorend jongvee; de rest bestaat uit vleesstieren, vleesossen, vleeskoeien en vleesvaarzen. De vleesvaarzen worden in de Eurostat-statistieken niet onderscheiden, maar de mannelijke runderen (in grote meerderheid voor het vlees gehouden) en andere koeien (niet-melkkoeien) wel.

In 1985 telde de EU nog ruim 84 miljoen runderen; rekening houdend met het effect van de Duitse hereniging daalde de rundveestapel in de periode 1985-1995 met 7 à 8 miljoen dieren, ofwel ongeveer 10%. De daling was in de verschillende categorieen rundvee niet even sterk: Het aantal melkkoeien nam af met circa 6 miljoen dieren (-23%), het aantal stieren met 2,5 miljoen (-14%) en het aantal vleeskalveren met 1 miljoen (-22%) en het vrouwelijk jongvee met 1,5 miljoen (-6%). Een forse toename vond plaats in de categorie "andere koeien" (3,5 miljoen dieren, ofwel +49%).

Tabel 6.1 Ontwikkeling totaal aantal mannelijke runderen (exclusief slachtkalveren, x 1.000 stuks)

	1985	1987	1989	1991	1993	1995
België	436	451	465	475	496	519
Denemarken	564	481	484	484	423	405
Duitsland a)	4.279	4.064	±3.900	4.653	4.103	3.899
Frankrijk	3.772	3.825	3.715	3.578	3.498	3.584
Griekenland	134	117	104	97	93	104
Ierland	2.233	2.186	2.279	2.296	2.296	2.380
Italië	1.897	1.851	1.992	1.984	1.847	1.692
Luxemburg	36	33	34	35	36	37
Nederland	358	446	507	566	493	418
Portugal	.	301	329	337	310	287
Spanje	456	527	483	277	273	303
Verenigd Koninkrijk	3.504	3.247	3.191	3.024	2.971	2.929
EU-12	±18.000	17.529	±17.483	17.846	16.841	16.556

a) Vanaf 1991 inclusief voormalig Oost-Duitsland.
Bron: Eurostat.

Tabel 6.2 Ontwikkeling totaal aantal andere koeien (> 2 jaar; niet-melkkoeien, x 1.000 stuks)

	1985	1987	1989	1991	1993	1995
België	182	224	293	370	479	485
Denemarken	59	63	75	103	117	118
Duitsland a)	173	199	238	379	553	687
Frankrijk	3.257	3.196	3.587	3.772	3.951	4.109
Griekenland	126	131	108	93	87	96
Ierland	415	456	659	783	928	989
Italië	428	698	684	666	711	723
Luxemburg	16	17	22	26	28	30
Nederland	-	-	40	60	95	79
Portugal	-	201	202	232	258	279
Spanje	790	1.015	1.048	1.213	1.358	1.622
Verenigd Koninkrijk	1.323	1.366	1.547	1.662	1.760	1.814
EU-12	±7.000	7.566	8.503	9.358	10.324	11.031

a) Vanaf 1991 inclusief voormalig Oost-Duitsland.
Bron: Eurostat.

De melkquotering moet als belangrijkste oorzaak van de verschuivingen worden gezien. Een toenemende melkgift per melkkoe en een dalende totale melkproductie veroorzaakte de sterke daling van de melkveestapel. Op melkveebedrijven ontstond daardoor ruimte in de vorm van voederoppervlakte, huisvesting en arbeid. Veel bedrijven gingen daarom extra vleesvee houden, waarbij het houden van zoogkoeien goed in de bedrijfsvoering inpasbaar bleek.

Het gemiddelde aantal stuks rundvee op de Nederlandse vleesveebedrijven was in 1993 93 stuks. Dat is vergelijkbaar met de bedrijfsomvang in Limousin (88 stuks), Noord-Ierland (81 stuks) en België (114 stuks). Duidelijk lager is het aantal runderen per bedrijf in Ierland (55 stuks) en Castilla en León (28 stuks). De rundveestapel bestaat niet alleen uit vleesvee: in alle onderscheiden regio's komt op een aantal vleesveebedrijven ook melkvee en het bijbehorende jongvee voor. Het vleesvee is een sterk gemêleerde groep: zij bestaat uit mest-, weide- en zoogkoeien, jongvee-opfok voor de zoogkoeien, vleesvaarzen en vleesstieren. In Nederland is in verhouding de vleesstierenhouderij sterk vertegenwoordigd. Naast rundvee komen op de Nederlandse vleesveebedrijven relatief veel schapen en varkens voor.

De veebezetting is in Nederland hoog. Vooral op vleesstierenbedrijven worden veel dieren per hectare gehouden. Het gemiddeld aantal graasdieren (in gve) per hectare cultuurgrond is in Nederland 2,81. In België ligt dat op 1,89 en in de andere regio's op ongeveer 1.

Mede in verband met de hervormingen van Mac Sharry is de hoge veebezetting in Nederland geenszins een voordeel. Het toekennen van de stieren- en zoogkoeienpremie is met ingang van 1993 namelijk afhankelijk gesteld van de veebezetting. Voor stieren en zoogkoeien die boven een bepaalde veebezetting worden gehouden, wordt geen premie meer verstrekt. Met ingang van 1996 ligt die grens op 2 gve per ha voedergewassen. Bovendien is, evenals in

Tabel 6.3 Bedrijfsopzet van vleesveebedrijven in enkele relevante EU-regio's (1993)

	Neder-land	Limousin	België	Ierland	Noord-Ierland	Castilla en León
Cultuurgrond (ha)	22	65	38	36	57	17
Voederopp. (ha)	20	58	29	35	55	6
Runderen	93	88	114	55	83	28
- melkkoeien	6	2	14	6	4	1
- bijbehorend jongvee a)	6	2	18	3	3	1
- vleeskoeien	19	40	28	9	21	14
- overig vleesvee	62	44	54	37	55	12
Schapen	32	26	0	30	69	2
Varkens	43	4	9	0	4	1
Veebezetting (gve) per ha voederopp.	2,99	1,05	2,49	1,18	1,08	3,27
Veebezetting (gve) per ha cultuurgrond	2,81	0,93	1,89	1,14	1,04	1,12

a) Schatting.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3, bewerking LEI-DLO.

de melkveehouderij, de kans op verlies van ongewenste mineralen naar het milieu bij een intensieve bedrijfsvoering groter. In verband met de Nederlandse milieuwetgeving heeft men bij een hoge veebezetting te maken met verplichte (dure) afvoer van dierlijke mest.

6.3 Opbrengsten

De belangrijkste opbrengstenpost op vleesveebedrijven is uiteraard de omzet en aanwas van rundvee. In tabel 6.4 is de omzet en aanwas uitgedrukt per stuks rundvee per jaar. Uit de tabel blijkt dat Nederlandse vleesveebedrijven hoge opbrengsten per dier kennen. Dat hangt samen met de hoge groeisnelheden van de intensief gevoerde vleesstieren. Zoogkoeienbedrijven hebben over het algemeen een lagere omzet en aanwas per gemiddeld aanwezig

Tabel 6.4 Omzet en aanwas in ecu per stuks rundvee per jaar van vleesveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	489	403	438	470
Castilla en León	485	555	464	481
Ierland	247	256	262	287
Limousin	409	392	411	436
Nederland	420	446	606	575
Noord-Ierland	297	296	283	320

Bron: Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3, bewerking LEI-DLO.

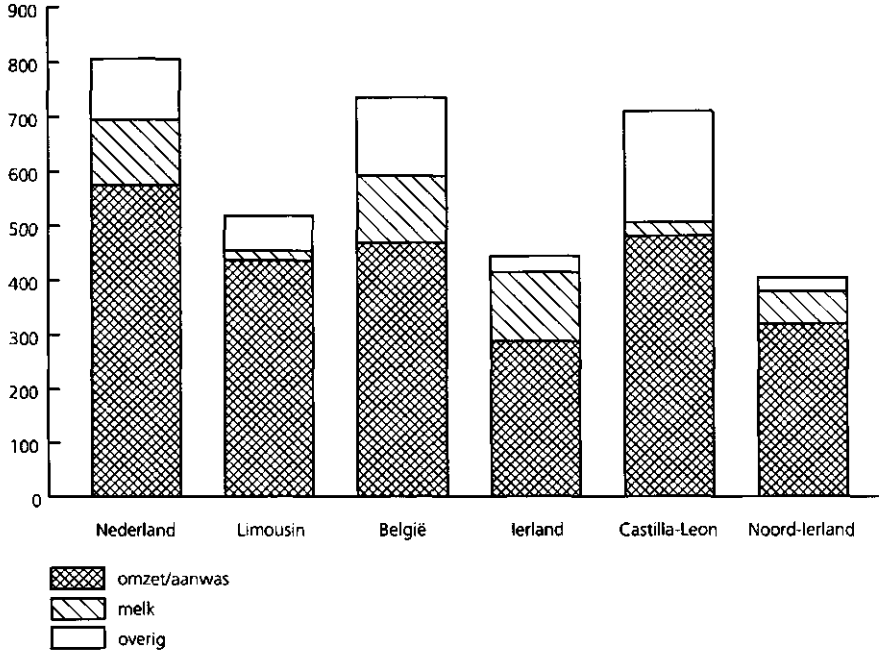
Tabel 6.5 Prijs van jonge stieren in ecu per 100 kg geslacht gewicht (R3-kwaliteit, exclusief BTW)

	1990	1991	1992	1993	1994
België	305	297	304	309	308
Frankrijk	318	306	309	316	317
Ierland a)	294	287	287	286	292
Nederland	314	300	311	328	319
Spanje	339	337	309	338	324
Verenigd Koninkrijk	281	288	276	307	292

a) Ossen, R3-kwaliteit.
Bron: Eurostat.

dier. In gebieden, waar een meer extensieve houderij gebruikelijk is, zoals de extensieve ossenhouderij in Ierland en Noord-Ierland, is de omzet en aanwas per dier kleiner.

De opbrengstprijzen in tabel 6.5 zijn afkomstig van Eurostat. Daaruit blijkt dat in Spanje de hoogste prijzen voor rundvlees worden gerealiseerd. In Nederland en Frankrijk is de opbrengstprijs gemiddeld 2% lager, in België 5% lager en in Ierland ontvangt men voor ossenvlees bij dezelfde classificatie 10% minder dan voor stierenvlees in Spanje.

Figuur 6.1 Verdeling van de opbrengsten (ecu per stuks rundvee) van vleesveebedrijven, 1993
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

In figuur 6.1 zijn de opbrengsten over 1993 grafisch weergegeven. In Nederland bestaat 71% van de totale opbrengsten op vleesveebedrijven uit omzet en aanwas van rundvee; de rest uit melk (15%) en overige opbrengsten (14%). Die laatste post bestaat uit onder andere opbrengsten van ander vee, marktbare gewassen, werk voor derden en dergelijke.

6.4 Saldi

Tabel 6.6 bevat de brutostandaardsaldi van een tweetal vleesveecategorieën vanaf 1973. De bss van mannelijke runderen van één tot twee jaar oud is in Nederland vanaf 1980 opvallend constant gebleven en bedraagt in 1990 295 ecu. In de andere regio's varieert de bss veel sterker en is bovendien in de jaren tachtig met 50% tot 100% gestegen. In Limousin bijvoorbeeld steeg de bss van 173 ecu in 1980 tot 291 ecu in 1990. In 1980 was de bss in Nederland ruim hoger dan is de andere regio's, maar in 1990 nam België de koppositie over en kwamen Limousin en Castilla en León langszij. In Ierland bleef het saldo van de stierenhouderij achter bij Nederland.

Het saldo van de vleeskoeienhouderij ontwikkelde zich geheel anders. Op een uitschieter in 1988 na was het saldo in Nederland lager dan in de meeste andere regio's. Alleen in Ierland was het saldo nog lager. In alle regio's verbeterde het saldo van de vleeskoeienhouderij met 3 tot 7% per jaar.

Tabel 6.6 Bruto-standaard saldi van enkele rundveecategorieën

	Nederland	Limousin	België	Ierland	Noord-Ierland	Castilla en León
Mannelijke runderen van 1 tot 2 jaar						
1973	156	102	87	76	52	.
1980	270	173	202	101	182	.
1982	300	235	285	125	207	195
1984	300	255	275	143	134	211
1986	310	250	219	137	106	233
1988	295	263	240	179	95	255
1990	295	291	384	221	176	285
Overige koeien (geen melkkoeien)						
1973	146	203	162	82	89	.
1980	.	345	260	78	192	.
1982	200	395	245	96	292	275
1984	230	420	295	110	259	360
1986	270	415	389	105	245	380
1988	530	446	473	149	316	405
1990	350	458	365	148	350	410

Bron: Europese Commissie.

6.5 Kosten

In tabel 6.7 zijn de opbrengsten uitgedrukt in een percentage van de kosten. Het voordeel van deze uitdrukkingswijze is dat eventuele andere opbrengsten dan vlees, zoals melk of marktbare gewassen, de vergelijking tussen de verschillende landen minder verstoren.

De rentabiliteit van de vleesveehouderij is in alle regio's laag, maar de regio's Ierland en Noord-Ierland vallen op door een bijzonder lage opbrengsten-kostenverhouding. In de andere regio's ontloopt de rentabiliteit elkaar niet veel. Overigens moet bij de tabel een belangrijke opmerking worden gemaakt. De voor de sector belangrijke EU-subsidies zijn niet in de opbrengsten opgenomen. Door de specifieke bedrijfsstructuur komen de Nederlandse bedrijven in veel mindere mate in aanmerking voor de vleesstieren- en zoogkoeienpremie. In 1993 waren de subsidies in Nederland 2%, in Limousin 19% en in de drie andere regio's ongeveer 7% van de totale kosten.

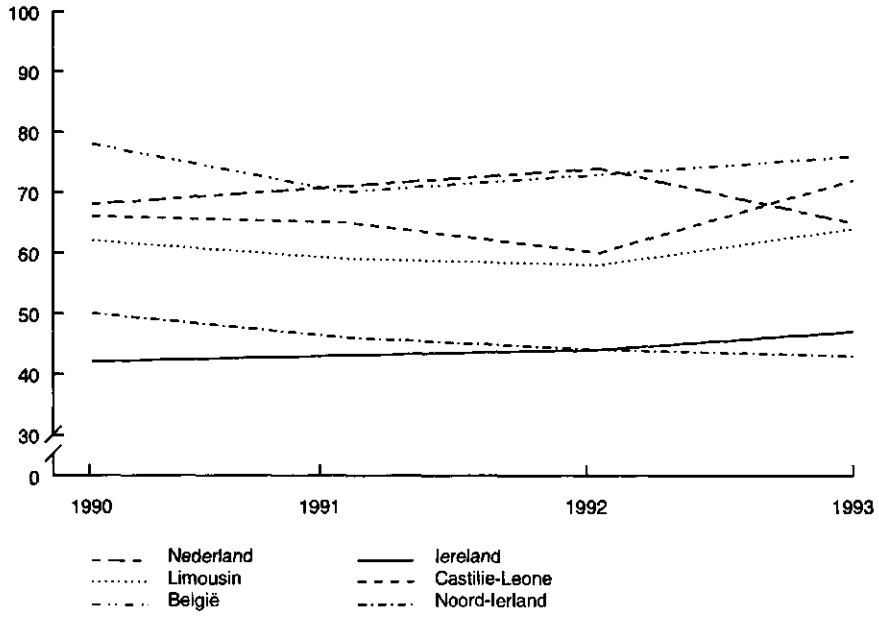
Tabel 6.7 Ontwikkeling opbrengsten per 100 ecu kosten op vleesveebedrijven en onderverdeling van de kosten naar enkele belangrijke kostenposten

	1990	1991	1992	1993	Waarvan in 1993:				
					toeg. kosten	alg. kosten	afschrijvingen	arbeid en rente	
								betaald	berekend
België	78	70	73	76	28	10	7	9	46
Castilla en León	66	65	60	72	25	5	4	2	64
Ierland	42	43	44	47	15	11	4	4	66
Limousin	62	59	58	64	20	17	10	7	46
Nederland	68	71	74	65	30	13	9	9	39
Noord-Ierland	50	46	44	43	16	11	9	6	57

Bron: Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De toegerekende kosten zijn in Nederland verhoudingsgewijs hoger dan in de andere regio's. Vooral de voerkosten nemen een opvallend grote plaats in. De algemene kosten, waarin ook de kosten van loonwerk zijn begrepen, zijn ongeveer even hoog als die in de meeste andere regio's. In Limousin zijn de algemene kosten hoger dan in Nederland, in Castilla en León veel lager. Vooral de onderhoudskosten en de kosten van loonwerk vallen daar mee.

Ook de afschrijvingskosten zijn in Nederland hoog. In Ierland en in Castilla en León zijn de afschrijvingskosten omgerekend per dier minder dan de helft van die in Nederland. Verschillende afschrijvingsmethoden van werktuigen en gebouwen in de diverse lidstaten hebben waarschijnlijk weinig invloed op de uitkomsten.

Figuur 6.2 Opbrengsten per 100 ecu kosten (vleesveebedrijven), 1993
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De betaalde kosten voor arbeid, pacht en rente over geleend vermogen zijn in Nederland eveneens het hoogst. Dit bestaat vooral uit hoge uitgaven voor rente. Door hoge grondprijzen, de hoge mechanisatiegraad en de vaak dure gebouwen is de vleesveehouderij in Nederland zeer kapitaalintensief. In Castilla en León daarentegen zijn de rente-uitgaven vrijwel nihil.

De berekende kosten bestaan uit fictieve rentekosten over het eigen vermogen en fictieve arbeidskosten over de onbetaalde arbeid van de ondernemer(s) en zijn/hun gezinsleden. Vooral door een relatief lage rentestand en een hoge arbeidsproductiviteit slaagt de Nederlandse melkveehouder er in deze kosten laag te houden. In regio's met relatief veel kleine bedrijven en een lage productie per man, zoals Ierland en Castilla en León zijn de berekende kosten hoog.

6.6 Subsidies

In de RICA-databank is informatie beschikbaar over de ontvangen subsidies op de bedrijven. Het bedrag bestaat uit subsidies op gemaakte kosten, op aankopen, houden of verkopen van vee, op producten en op investeringen. Ook de Mac Sharry-premies zijn in de subsidies opgenomen. Deze zijn voor de

vleesveehouderij van essentieel belang. De subsidies op rente zijn niet meegenomen.

Nederlandse vleesveebedrijven ontvingen in 1993 gemiddeld 3.300 ecu subsidies (tabel 6.8). Dat is veel minder dan in de andere regio's. In Limousin bijvoorbeeld wordt 13.900 ecu subsidie per bedrijf uitgekeerd, in Noord-Ierland 8.200 ecu en in België 6.900 ecu. De oorzaak van deze verschillen ligt hoofdzakelijk in de hoge veebezetting, waardoor niet alle dieren voor subsidie in aanmerking komen. Daarnaast kunnen bedrijven soms profiteren van nationale of regionale steunmaatregelen.

Tabel 6.8 Subsidies in ecu per bedrijf van vleesveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	2.466	2.722	3.389	6.888
Castilla León	1.518	549	1.505	2.055
Ierland	3.508	3.139	4.457	3.394
Limousin	9.643	8.045	8.669	13.910
Nederland	2.053	2.660	2.874	3.289
Noord-Ierland	6.948	7.186	6.804	8.227

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Vleesveehouders kunnen voor diverse EU-subsidies in aanmerking komen. De twee belangrijkste zijn de vleesstierenpremie en de zoogkoeienpremie. De hervormingen van het markt- en prijsbeleid door landbouwcommissaris Mac Sharry heeft met ingang van 1993 tot vergaande wijzigingen geleid. De oorzaak was een drastische verlaging van de interventieprijzen van rundvlees met drie jaarlijkse dalingen van ieder 5%. Om te grote inkomensdalingen op te vangen, is de vleesstierenpremie verhoogd met in totaal ƒ 133,- (± 62 ecu). Aan de uitkering van deze premie zijn echter voorwaarden verbonden. Per bedrijf per jaar kunnen maximaal 90 vleesstierenpremies worden uitgekeerd (tabel 6.9). Bovendien wordt alleen premie verleent voor die stieren en zoogkoeien, die onder het zogenaamde veebezettingscriterium worden gehouden. Dit criterium is ingevoerd om de grondgebondenheid van de vleesveehouderij te bevorderen. De veebezetting wordt berekend door het aantal grootvee-eenheden (gve) te delen door de oppervlakte grasland en voedergewassen. Voor dit doel telt een melk- of zoogkoe voor 1 gve, een vleesstier (ouder dan 6 maanden) voor 0,6 gve en een fokooi voor 0,15 gve. In verband met de overwegend intensieve houderij ondervindt Nederland een fors toenemend concurrentienadeel van de invoering van het veebezettingscriterium.

Omdat in de belangrijkste concurrerende regio's vooral extensieve vleesveehouderij voorkomt, zal de achterstand in ontvangen subsidies op Nederlandse vleesveebedrijven ten opzichte van de belangrijkste concurrenten in de jaren na 1993 nog fors groter worden.

Tabel 6.9 Mogelijkheden, beperkingen en hoogte van de belangrijkste EU-subsidies voor vleesveebedrijven in Nederland (in guldens per dier)

	1990/ 91	1991/ 92	1992/ 93	1993/ 94	1994/ 95	1995/ 96	1996/ 97
Interventieprijs	909	909	909	864	818	773	773
Stierenpremie	105	105	105	159	199	238	238
Zoogkoeienpremie	105	105	105	186	252	318	318
Maximum aantal stierenpremies	90	90	90	90	90	90	90
Veebezettingscriterium	-	-	-	3,5	3,0	2,5	2,0

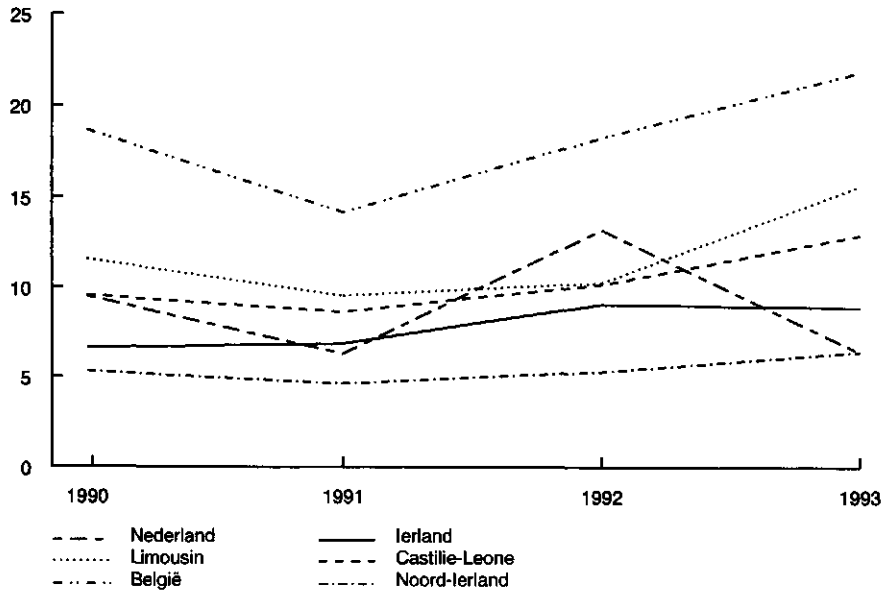
6.7 Inkomens

Gezien de tegenvallende rentabiliteit is het niet verwonderlijk dat de inkomens op vleesveebedrijven over het algemeen niet hoog zijn. De Nederlandse bedrijven, in grootte vergelijkbaar met die in België en Limousin, hebben de afgelopen jaren te maken met magere inkomens. Ondanks de hoge arbeidsproductiviteit en de hoge omzet per gemiddeld aanwezig dier is het inkomen lager dan in de beide andere genoemde regio's. Gedeeltelijk heeft dat te maken met de EU-subsidieregeling, die voor Nederland slecht uitpakt, maar anderzijds heeft dit ook te maken met de hogere investeringen in grond en gebouwen. Het inkomen per stuks rundvee is in Nederland en Noord-Ierland verreweg het laagst.

Tabel 6.10 Gezinsinkomen uit bedrijf in ecu per volwaardige gezinsarbeidskracht voor vleesveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	18.477	14.060	18.122	21.683
Castilla León	9.563	8.637	10.105	12.895
Ierland	6.624	6.833	9.036	8.838
Limousin	11.250	9.317	9.868	15.387
Nederland	9.500	6.288	13.198	6.364
Noord-Ierland	5.319	4.637	5.318	6.416

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Figuur 6.3 Gezinsinkomen uit bedrijf in ecu per volwaardige arbeidskracht voor vleesveebedrijven, 1993
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

6.8 Financiële positie

Tabel 6.11 illustreert de bruto-investeringen (exclusief grond) op de vleesveebedrijven. De bruto-investeringen zijn over het algemeen laag. In de meeste regio's zijn de netto-investeringen (bruto-investeringen - afschrijvingen) over de afgelopen vier jaar zelfs negatief. Vooral in Limousin en Castilla en León is in alle onderzochte jaren minder geïnvesteerd dan afgeschreven. Veel bedrijven hebben te maken met veroudering van de bedrijfsuitrusting en uitbreidingsinvesteringen zijn slechts mondjesmaat gerealiseerd. Hoewel in Ne-

Tabel 6.11 Bruto-investeringen in ecu per bedrijf voor vleesveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	8.728	6.516	7.381	5.694
Castilla en León	703	12	44	17
Ierland	2.864	2.591	1.942	2.260
Limousin	7.074	4.790	4.616	6.886
Nederland	13.904	20.008	9.452	3.894
Noord-Ierland	6.765	5.651	6.062	8.928

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

derland in 1990 en 1991 nog behoorlijk veel werd geïnvesteerd, is in de beide daaropvolgende jaren sprake van negatieve netto-investeringen. Dit laatste werd naast de dalende bruto-investeringen veroorzaakt door de relatief hoge afschrijvingen in ons land.

Het balanstotaal van de Nederlandse bedrijven is opvallend groot (tabel 6.12). Ondanks een qua veestapel vergelijkbare bedrijfsgrootte en een kleinere bedrijfsoppervlakte als in Limousin, België en Noord-Ierland is het balanstotaal ruim tweemaal zo groot. Het verschil wordt volledig verklaard door een veel groter vermogen in grond en gebouwen. In Nederland staan de grond en de gebouwen in 1993 voor 400.000 ecu op de balans; in Limousin en België was dat respectievelijk slechts 108.000 ecu en 55.000 ecu.

Tabel 6.12 Balanstotaal in ecu per bedrijf en solvabiliteit voor vleesveebedrijven

	Balanstotaal				Solvabiliteit			
	1990	1991	1992	1993	1990	1991	1992	1993
België	228.438	230.125	251.606	267.162	73	71	70	70
Castilla en León	87.877	72.653	117.441	78.945	100	100	100	100
Ierland	184.262	182.983	185.978	189.954	95	95	96	96
Limousin	203.051	191.569	186.926	193.823	75	76	77	75
Nederland	582.648	462.517	539.635	540.297	82	77	84	82
Noord-Ierland	294.161	306.470	283.307	276.330	97	98	97	97

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Nederlandse vleesveebedrijven zijn voor gemiddeld 98.000 ecu met vreemd vermogen gefinancierd. Absoluut gezien is dat meer dan in België (80.000 ecu) en in Limousin (49.000 ecu). In verband met het hoge balanstotaal is de solvabiliteit in Nederland echter hoger dan in België en Limousin. In Ierland, Noord-Ierland en Castilla en León wordt vrijwel geen gebruik gemaakt van vreemd vermogen.

Een gezond bedrijf kenmerkt zich onder andere door een over langere termijn toenemend eigen vermogen. Vaak worden de besparingen op agrarische bedrijven namelijk gebruikt om toekomstige inkomensrisico's op te vangen. Volgens Nederlandse normen, die De Veer (1977) aangeeft, zou voor oudedagsvoorziening en dergelijke jaarlijks 5.000 tot 10.000 ecu gereserveerd moeten worden. De rest van de besparingen kan dienen tot financiële versterking van het bedrijf. Tabel 6.13 laat zien dat het de afgelopen drie jaar op de Nederlandse bedrijven niet is gelukt om tot besparingen te komen. In de andere regio's was dat wel het geval. Het financiële weerstandsvermogen van de Nederlandse vleesveehouderij is in de beschouwde jaren teruggelopen, zowel in absolute zin als in vergelijking tot de beschouwde concurrerende regio's binnen de EU.

Tabel 6.13 Toeneming eigen vermogen in ecu per bedrijf voor vleesveebedrijven

	1990	1991	1992	1993
België	2.455	-2.241	6.617	11.900
Castilla en León	11.222	4.189	6.341	5.061
Ierland	-897	314	1.351	6.065
Limousin	5.480	3.421	3.153	7.857
Nederland	17.885	-12.450	-1.836	-5.477
Noord-Ierland	7.401	8.173	10.470	11.932

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

6.9 Slotbeschouwing

De concurrentiekracht van de Nederlandse vleesveehouderij is ondanks een aantal positieve punten over het algemeen niet sterk. De rentabiliteit is laag. Dat ligt niet zozeer aan de bedrijfsgroottestructuur maar veeleer aan de bedrijfsopzet. Blijkbaar is onder de prijsverhoudingen van dit moment (en wellicht nog sterker met die in de toekomst!) een intensieve rundvleesproductie moeilijk renderend te krijgen. Daar komt bij dat de intensieve vleesveehouderij door de hervormingen van Mac Sharry verder ontmoedigd wordt. Daarenboven dreigen de kosten die de Nederlandse milieuwetgeving voor vele vleesveebedrijven met zich meebrengt, een zware extra last te betekenen. De tendensen zijn duidelijk: de moeilijkheden, die de intensieve rundvleesproductie momenteel treffen zullen waarschijnlijk van blijvende aard zijn. De rundvleesproductie daalde in de periode 1991-1994 met 13%. Afhankelijk van de invulling van het toekomstig mestbeleid wordt verwacht dat de rundvleesproductie in Nederland op den duur met nog eens 15% tot 25% terug zal lopen (Zaalmink et al., 1995).

De BSE-problematiek, die in het bijzonder Engeland treft, stelt de gehele Europese rundvleesmarkt sinds begin 1996 voor enorme problemen. De volledige omvang van de consequenties is nog niet te overzien, maar vast staat dat de "gekke koeienziekte" een crisis-situatie heeft veroorzaakt, die zich uitstrekt tot ver over de Britse grenzen. De consumptie van rundvlees in de EU is sterk teruggelopen en de rundvleesprijzen zijn als gevolg daarvan scherp gedaald. Het is zeer onzeker op welke termijn het vertrouwen in rundvlees weer hersteld zou kunnen worden. Berekeningen met behulp van het EU-rundvleesmodel duiden op een langdurig lagere consumptie bij een overeenkomstig laag prijsniveau (Van Leeuwen,1996). De rentabiliteit van de rundvleesveehouderij zal naar het zich laat aanzien door deze affaire langere tijd sterk onder druk blijven staan. Indien de crisis beperkt blijft tot het vlees zullen de effecten in de Nederlandse primaire sector in zijn geheel ten opzichte van andere Europese landen misschien beperkt kunnen blijven. Dat geldt echter niet voor de gespecialiseerde vleesveehouders. Gevreesd moet worden dat een groot deel van hen de opeenstapeling van problemen (negatieve uitwerking EU-rundvleesbeleid, mest- en milieubeleid en BSE-crisis) economisch gezien niet zal kunnen overleven. Het financiële weerstandsvermogen van de Nederlandse vleesveebe-

drijven is door het hoge eigen vermogen weliswaar groot, maar de besparingen blijven door de lage rentabiliteit onder het minimaal noodzakelijke niveau. Ruimte voor versterking van het bedrijf is op de meeste bedrijven niet aanwezig. De te verwachten verdere teruggang van de rentabiliteit zal op den duur ongetwijfeld tot gedwongen bedrijfsbeëindigingen leiden.

7. VARKENS

7.1 Inleiding

Voor een analyse van de concurrentiekracht in de varkenshouderij zijn voor Nederland de belangrijkste concurrerende landen Denemarken en Frankrijk. Duitsland is het belangrijkste afzetland. In paragraaf 7.2 wordt allereerst de structuur van de varkenshouderij in de EU-landen besproken. In paragraaf 7.3 en 7.4 worden respectievelijk de opbrengstprijzen en de saldi in de EU-landen met elkaar vergeleken.

Voor een goede vergelijking van bedrijfsresultaten en inkomens van de varkensbedrijven is onderscheid gemaakt tussen de fokvarkensbedrijven (NEG-type 5011), vleesvarkensbedrijven (NEG-type 5012) en gesloten varkensbedrijven (NEG-type 5013). Het onderzoek wordt (mede als gevolg van het geringe aantal steekproefbedrijven in sommige regio's) beperkt tot enkele belangrijke regio's. Naast de Nederlandse fokvarkensbedrijven zijn bedrijven uit Frankrijk, Nedersaksen, België en Denemarken geselecteerd. De vleesvarkensbedrijven zijn vanwege het geringe aantal beschikbare steekproefbedrijven niet nader bestudeerd. Ook de gemengde bedrijven blijven buiten beschouwing. De groep gesloten varkensbedrijven heeft in de meeste EU-landen het grootste productieaandeel. In deze groep zijn de bedrijven uit Duitsland, Bretagne, Spanje, België, Denemarken en Nederland meegenomen voor de vergelijking van de concurrentiekracht.

In paragraaf 7.5 en volgende worden de kosten, subsidies, inkomens en financiële positie van de gesloten varkensbedrijven besproken. Vanaf paragraaf 7.9 wordt hetzelfde voor de fokvarkensbedrijven gedaan. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotbeschouwing.

7.2 Structuur

Gezien het belangrijke aandeel van de export in de afzet van het varkensvlees, is de Nederlandse varkenshouderij sterk afhankelijk van zijn concurrentiepositie. De schaalgrootte van de productie heeft invloed op de kostprijs die voor een deel de concurrentiekracht bepaalt.

Het aantal bedrijven met varkens vermindert voortdurend. In perioden met een slechte rentabiliteit beëindigen vooral kleinere bedrijven de productie. Hogere opbrengstprijzen als gevolg van een kleinere productie gecombineerd met de schaalvoordelen die te behalen zijn, stimuleren ondernemers vervolgens om uitbreidingsinvesteringen aan te gaan. Daardoor neemt de gemiddelde bedrijfsomvang steeds verder toe.

Tabel 7.1 Aantal bedrijven met zeugen, totaal aantal zeugen (>50 kg) en aantal zeugen per bedrijf in de EU-landen in 1981, 1987 en 1993

	Bedrijven met zeugen (x 1.000)			Aantal zeugen (x 1.000)			Aantal zeugen per bedrijf		
	1981	1987	1993	1981	1987	1993	1981	1987	1993
België/Luxemburg	27	19	11	649	695	769	24	37	72
Denemarken	43	26	18	1.072	1.046	1.198	25	40	67
Duitsland a)	205	151	98	2.635	2.851	2.987	13	19	30
Frankrijk	74	38	22	1.209	1.142	1.235	16	30	56
Griekenland	20	14	9	203	162	163	10	12	18
Ierland	7	3	2	117	108	169	18	40	85
Italië	131	72	40	865	772	703	7	11	17
Nederland	23	17	12	1.207	1.620	1.570	54	94	134
Portugal	.	72	51	.	320	347	.	4	7
Spanje	.	158	88	.	2.013	2.109	.	13	24
Verenigd Koninkrijk	23	16	13	927	901	893	40	57	69
EU-10	552	355	225	8.883	9.297	9.703	16	26	43
EU-12	.	585	365	.	11.630	12.159	.	20	33

a) Vanaf 1993 inclusief Oost-Duitsland
Bron: Eurostat.

In 1993 waren er 364.500 bedrijven met zeugen in de EU-12 (tabel 7.1). Ten opzichte van 1987 is dit aantal met 38% gedaald. In dezelfde periode nam het aantal zeugen in de EU met 5% toe. Ruim 60% van de bedrijven is te vinden in Duitsland, Italië en Spanje. Slechts 3% van het totaal aantal bedrijven met zeugen bevindt zich in Nederland. Een groot deel van de bedrijven houdt echter maar weinig zeugen. In Duitsland houdt 45% van de bedrijven met minder dan 10 zeugen slechts 5% van de zeugenstapel. In Italië, Portugal en Griekenland bedraagt het aandeel kleine bedrijven zelfs 80% tot 90% die in totaal 10 tot 30% van de landelijke zeugenstapel houden.

Uit de ontwikkeling in aantal zeugen per bedrijf blijkt dat in alle landen schaalvergroting plaatsvindt. Relatief was deze ontwikkeling bij de zeugenhouderij het sterkst in Frankrijk, België en Ierland. In deze landen steeg in de periode 1985 tot 1993 het aantal zeugen, maar tevens verminderde het aantal bedrijven met zeugen met meer dan 50%. Deze vermindering had vooral betrekking op de groep kleinere bedrijven, zodat het aantal zeugen per bedrijf in de periode 1985-1993 meer dan verdubbeld is. Nederland heeft de grootste bedrijven met zeugen. Met 134 zeugen per bedrijf steekt Nederland in 1993 ver boven alle andere landen uit. Het Nederlandse bedrijf met zeugen heeft een ruim viermaal zo grote omvang als gemiddeld in de EU-12. Relatief is in Nederland de bedrijfsomvang in de periode 1991-1993 sterker toegenomen dan in andere landen. In de jaren daarvoor vond de groei van het aantal zeugen per bedrijf vooral plaats op de Franse, Belgische en Ierse bedrijven.

Tabel 7.2 Procentuele verdeling van zeugen op kleine en grote bedrijven in de EU-landen in 1981, 1987, 1991 en 1993

	Aantal zeugen per bedrijf								
	< 50				> 100				> 200
	1981	1987	1991	1993	1981	1987	1991	1993	1993
België/Luxemburg	54	32	18	14	19	35	54	61	.
Denemarken	39	25	16	12	34	53	66	73	46
Duitsland a)	71	56	48	35	7	14	19	38	22
Frankrijk	50	32	20	15	20	33	47	56	24
Griekenland	52	38	28	25	35	47	60	66	.
Ierland	22	12	7	4	67	84	85	92	.
Italië	45	28	20	20	45	63	71	73	.
Nederland	21	9	5	3	53	75	83	88	61
Portugal	.	57	56	51	.	34	36	41	.
Spanje	.	44	29	30	.	41	55	56	.
Verenigd Koninkrijk	21	14	10	9	62	73	79	82	65
EU-10	47	32	23	18	30	44	54	64	.
EU-12	.	35	25	21	.	43	54	62	.

a) Vanaf 1993 inclusief Oost-Duitsland.
Bron: Eurostat.

Met uitzondering van Duitsland en Portugal wordt in de EU ruim de helft van de zeugen op de bedrijven met meer dan 100 zeugen per bedrijf gehouden. Ruim de helft van de Nederlandse bedrijven heeft meer dan 100 zeugen, met een productieaandeel van bijna 90% binnen Nederland (tabel 7.2). Op het totaal aantal EU-bedrijven van 32.000 in deze groep zijn er 7.000 te vinden in Nederland. In principe is een klein percentage van de bedrijven in de laagste klasse en een hoog percentage in de klasse met grotere bedrijven het gunstigst. Dit in ogenschouw nemende lopen Nederland en Ierland voorop. In België, Frankrijk en Denemarken is de ontwikkeling van de bedrijfsgrootte-structuur in de afgelopen 15 jaar wel gunstiger geweest dan in Nederland. Het aantal bedrijven in Duitsland, Frankrijk, België en Denemarken is gelijkmatig verdeeld over de verschillende grootteklassen. Voor Duitsland geldt echter dat de bedrijven in de categorie boven de 100 zeugen per bedrijf flink ondervertegenwoordigd zijn. Nog geen 40% van de zeugen is in deze categorie te vinden. De schaalvergroting zet ook in Duitsland duidelijk door, ofschoon in 1993 het beeld enigszins wordt vertekend door het meetellen van de grote voormalige staatsbedrijven in de oostelijke deelstaten. Bedrijfsontwikkeling wordt in Duitsland slecht ondersteund (met fiscale voordelen voor de kleine bedrijven). Grote bedrijven komen daarvoor niet in aanmerking. Bovendien zijn de bouwvoorschriften in Duitsland nogal streng. De kleinschalige structuur in Duitsland brengt hogere productiekosten en een minder goed ontwikkelde afzetstructuur met zich mee. Voor Nederland biedt dat mogelijkheden voor de export van veel biggen naar Duitsland.

In 1993 is van vijf landen een verdere onderverdeling in grootteklassen bekend. Hieruit blijkt dat in Nederland en het Verenigd Koninkrijk meer dan 60% van de zeugen wordt gehouden op bedrijven met meer dan 200 zeugen. In Denemarken zit een derde van de zeugenstapel in de bedrijfsgrootteklasse met 200-500 zeugen. Ook in de groep bedrijven met meer dan 500 zeugen zijn Nederland en het Verenigd Koninkrijk elkaars evenknie.

Tabel 7.3 Aantal bedrijven met vleesvarkens, totaal aantal vleesvarkens (> 50 kg) en vleesvarkens per bedrijf in de EU-landen in 1981, 1987 en 1993

	Bedrijven met vleesvarkens (x 1.000)			Aantal vleesvarkens (x 1.000)			Aantal vleesvarkens per bedrijf		
	1981	1987	1993	1981	1987	1993	1981	1987	1993
België/Luxemburg	16	14	9	1.659	1.991	2.526	101	141	275
Denemarken	44	27	21	2.619	2.242	3.306	60	84	159
Duitsland a)	368	290	225	7.835	8.632	9.806	21	30	44
Frankrijk	220	173	92	4.663	4.454	4.985	21	26	54
Griekenland	53	38	25	335	313	338	6	8	14
Ierland	4	2	2	372	335	454	85	140	252
Italië	958	452	241	4.052	4.812	4.459	4	11	18
Nederland	21	21	18	2.930	4.016	4.189	140	189	230
Portugal	.	160	81	.	749	828	.	5	10
Spanje	.	322	213	.	6.273	7.287	.	19	34
Verenigd Koninkrijk	15	11	13	2.569	2.516	2.642	167	237	211
EU-10	1.700	1.029	646	27.034	29.310	32.705	16	28	51
EU-12	.	1.511	940	.	36.332	40.820	.	24	43

a) Vanaf 1993 inclusief Oost-Duitsland.
Bron: Eurostat.

Het totaal aantal bedrijven met vleesvarkens in de EU-12 daalde van 1,5 miljoen in 1987 naar bijna 1 miljoen in 1993 (tabel 7.3). Met name de vermindering van de bedrijven in Italië en Spanje droeg hieraan bij. Ook in Frankrijk en Portugal is het aantal bedrijven met vleesvarkens in vergelijking met 1987 bijna gehalveerd. Het aantal Nederlandse bedrijven met vleesvarkens (> 50 kg) is relatief weinig gedaald. Na een jarenlange daling van het aantal bedrijven in het Verenigd Koninkrijk is het aantal bedrijven daar in 1993 weer iets toegenomen. Het aantal vleesvarkens in de EU nam in dezelfde periode 1987-1993 met 12% toe (inclusief die in de nieuwe Duitse deelstaten). In Spanje en Denemarken was de toename het hoogst. Duitsland, Italië en Spanje hebben de meeste bedrijven met vleesvarkens, samen 72% van het EU-totaal in 1993.

Het gemiddeld aantal vleesvarkens per bedrijf is het laagst in Griekenland en Italië, zowel op de bedrijven met vleesvarkens als met zeugen. Het Verenigd Koninkrijk en Ierland hadden tot 1993 gemiddeld de grootste bedrijven, maar moesten deze koppositie in 1993 prijsgeven aan België. Nederland neemt een

derde plaats in met gemiddeld 230 vleesvarkens (> 50 kg) per bedrijf. De schaalvergroting in ons land blijft echter duidelijk achter bij de meeste andere EU-landen. Dit is voor een deel het gevolg van de milieuwetgeving. In 1993 was het gemiddelde Nederlandse vleesvarkensbedrijf 22% groter dan in 1987, tegenover een gemiddelde toename van 80% in de EU. De landen die niet zelfvoorzienend zijn, behalve het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, hebben aanzienlijk minder dieren per bedrijf dan de exportlanden. Dit geldt met name voor bedrijven met vleesvarkens. Hierbij moet wel worden bedacht dat een vertekend beeld kan ontstaan door dubbeltellingen in het aantal bedrijven met varkens omdat geïntegreerde bedrijven in beide categorieën zijn opgenomen. Bovendien is in de meeste landen de varkenshouderijtak vaak een onderdeel van de gecombineerde bedrijven.

De kleinschaligheid komt bij de vleesvarkenshouderij nog sterker naar voren dan bij de zeugenhouderij. In Duitsland, Italië, Griekenland, Spanje en Portugal heeft ruim 90% van de bedrijven minder dan 200 vleesvarkens per bedrijf in 1993. Het aandeel van deze kleine bedrijven in de landelijke vleesvarkensstapel loopt uiteen van 17% in Italië tot 42% in Portugal (tabel 7.4). Gemiddeld wordt meer dan de helft van de vleesvarkens in de EU gehouden op bedrijven met meer dan 400 vleesvarkens. In Nederland ligt het productieaandeel in deze grootteklasse op een vergelijkbaar niveau met Frankrijk en Denemarken. De ontwikkeling van de bedrijfsstructuur in Nederland vertoonde in de afgelopen 15 jaar een sterke overeenkomst met die in Frankrijk, zij het op een hoger niveau. De grote bedrijven in Denemarken, Duitsland en Grieken-

Tabel 7.4 Procentuele verdeling van vleesvarkens op kleine en grote bedrijven in de EU-landen in 1981, 1987, 1991 en 1993

	Aantal vleesvarkens per bedrijf								
	< 200				> 400				>1.000
	1981	1987	1991	1993	1981	1987	1991	1993	1993
België/Luxemburg	31	23	14	12	47	55	64	66	29
Denemarken	59	48	35	25	16	24	37	51	15
Duitsland a)	65	52	44	36	14	22	26	38	14
Frankrijk	37	30	21	16	32	36	46	54	14
Griekenland	58	36	36	28	31	44	46	62	38
Ierland	17	9	5	9	77	84	88	79	55
Italië	53	27	23	17	41	65	69	77	59
Nederland	35	24	20	19	35	48	53	54	18
Portugal	.	57	47	42	.	32	44	47	33
Spanje	.	32	26	25	.	52	59	59	30
Verenigd Koninkrijk	18	13	10	9	66	73	77	80	49
EU-10	47	34	28	23	32	43	49	55	24
EU-12	.	34	28	24	.	44	51	56	26

a) Vanaf 1993 inclusief Oost-Duitsland
Bron: Eurostat.

land hebben sinds 1981 ook een steeds belangrijker aandeel van de vleesvarkensstapel verkregen. In Denemarken was de schaalvergroting duidelijk sterker dan in Nederland. Het Verenigd Koninkrijk, Italië en Ierland voeren de ranglijst aan met circa 80% van de vleesvarkens op bedrijven met meer dan 400 vleesvarkens in 1993. Een groot deel van de vleesvarkens in Italië is te vinden op hele grote industriële bedrijven met eigen toelevering- en verwerkingseenheden.

Ook in het Verenigd Koninkrijk en Ierland is ongeveer de helft van de vleesvarkens te vinden op bedrijven met meer dan 1.000 vleesvarkens. Opvallend is dat Nederland samen met Denemarken, Frankrijk en Duitsland daar met percentages van 14% tot 18% duidelijk bij achterbleven in 1993. Spanje en België zitten met ongeveer 30% van de vleesvarkens op bedrijven met meer dan 1.000 vleesvarkens nog boven het gemiddelde in de EU.

Van vijf landen is voor 1993 ook bekend hoeveel vleesvarkens op bedrijven met meer dan 2.000 vleesvarkens voorkomen. Daaruit blijkt dat in het Verenigd Koninkrijk een kwart van de vleesvarkens in deze groepsklasse wordt gehouden. Nederland en Duitsland volgen op ruime afstand met 7% respectievelijk 8% van het totaal aantal vleesvarkens. Denemarken en Frankrijk komen niet verder dan productieaandelen van 4% en 5% op bedrijven met meer dan 2.000 vleesvarkens.

Bedrijfsopzet van de gesloten varkensbedrijven

Als gekeken wordt naar de totale bedrijfsomvang in Europese grootte-eenheden (tabel 7.5), dan blijkt dat in Denemarken de grootste gesloten varkensbedrijven voorkomen (141 ege). Deze grote bedrijfsomvang is mede te danken aan de 53 ha cultuurgrond, die voor ruim 60% wordt gebruikt voor de graanteelt. In 1993 is ongeveer de helft van het geproduceerde graan op de Deense bedrijven ten goede gekomen aan de eigen varkens. Ook de Bretonse gesloten varkensbedrijven hebben gemiddeld veel grond ter beschikking (36 ha), waardoor de mestafzet nog niet problematisch is. Als desondanks op be-

Tabel 7.5 Bedrijfsopzet van de gesloten varkensbedrijven in een aantal EU-regio's (1993)

	Nederland	België	Denemarken	Bretagne	West-Duitsland	Spanje
Cultuurgrond (ha)	8,2	9,9	52,9	35,7	27,8	8,3
W.v. granen (%)	4	39	62	61	69	75
Europese grootte-eenheden	31	97	141	101	47	31
Arbeidskrachten	1,1	1,5	2,1	1,8	1,4	1,1
Zeugen	179	152	177	148	66	68
Vleesvarkens	897	684	781	784	224	313
Grootvee-eenheden (gve)	383	304	345	334	113	132
W.v. gve varkens (%)	94	93	94	94	93	97
Gve per hectare	46,7	30,7	6,5	6,3	4,1	15,9
Balanstotaal (x 1.000 ecu)	670	326	711	383	340	201

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

drijfsniveau een mestoverschot bestaat, dan kan de dierlijke mest over niet al te grote afstanden naar akkerbouwbedrijven worden getransporteerd. Nederland en Spanje bezitten de minste hectaren per gesloten varkensbedrijf. In combinatie met het grote aantal varkens op de Nederlandse bedrijven levert dat de alom bekende hoge veebezetting per hectare op (47 gve per hectare). Ook de bedrijven in België en Spanje hebben te kampen met een mestoverschot op bedrijfsniveau. In Duitsland is de veehouderij al vele jaren grondgebonden. Uit de relatief lage veebezetting per hectare blijkt dat het Duitse milieubeleid duidelijk resultaat heeft gehad.

7.3 Opbrengsten

De prijzen van varkensvlees komen voornamelijk tot stand door de ontwikkeling van vraag en aanbod in de EU. Er is dus sprake van internationale prijsvorming, waardoor de ontwikkeling van de varkensprijzen door de jaren heen in de EU-landen sterke overeenkomsten vertoont.

In tabel 7.6 wordt een overzicht gegeven van de opbrengstprijzen van vleesvarkens in de geselecteerde landen vanaf 1990. Daaruit blijkt dat de gemiddelde varkensprijzen in Denemarken, Nederland en Duitsland (na correctie van 20% voor het geslacht gewicht) door de jaren heen het laagst zijn. Voor Nederland en Denemarken, die een hoge zelfvoorzieningsgraad hebben, is de export van groot belang. Deze landen moeten daarom goed kunnen concurreren met andere landen. Omdat de concurrentiepositie voor een groot deel afhangt van de exportprijzen, moeten de varkensprijzen in deze landen relatief laag zijn (Backus et al., 1994). Nederland en Denemarken exporteren beide veel varkensvlees naar het nabijgelegen Duitsland, waardoor ook in dat land de varkensprijs relatief laag is. De transportkosten naar andere landen met een invoerbehoefte van varkensvlees, zoals Italië en het Verenigd Koninkrijk, zijn

Tabel 7.6 Ontwikkeling van de vleesvarkensprijzen (lichte varkens) in ecu per kg levend gewicht (exclusief BTW)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
België	1,36	1,42	1,48	1,15	1,19	1,25
Denemarken	1,06	1,04	1,09	0,87	0,89	0,95
Duitsland a)	1,35	1,37	1,43	1,07	1,12	1,21
Italië	1,79	1,77	1,89	1,42	1,34	1,49
Nederland	1,13	1,20	1,18	0,90	0,95	1,06
Spanje	1,24	1,28	1,29	1,00	1,02	1,11
Verenigd Koninkrijk	1,24	1,16	1,23	1,03	1,00	1,14
Per kg geslacht gewicht:						

a) Vleesvarkens klasse II per kg geslacht gewicht, niveau niet vergelijkbaar met andere landen; b) Vleesvarkens klasse I per kg geslacht gewicht, niveau niet vergelijkbaar met andere landen.
Bron: Eurostat.

hoger. Mede daardoor kunnen de varkensprijzen in deze landen op een hoger niveau blijven. De varkensprijzen in België liggen op een aantrekkelijk niveau. Dit hangt samen met de betere karkaskwaliteit van de varkens en de hogere productiekosten. De hoge prijzen in Italië zijn deels te verklaren uit een ander type varken dat op een hoger gewicht wordt afgemest voor specialiteiten. Ook hangt de Italiaanse varkensproductie voor een deel samen met de melkveehouderij voor de afzet en het verbruik van wei.

De ontwikkeling van de varkensprijzen is in de meeste landen door de jaren heen vrijwel gelijk. In 1991 valt met name de daling van de prijzen in Denemarken en het Verenigd Koninkrijk op. Denemarken kreeg in 1991 te maken met prijsdalingen in verband met exportproblemen van varkensvlees naar de Verenigde Staten.

Hoewel de ontwikkelingsrichting van de biggenprijs vaak dezelfde is als die van de vleesvarkensprijs, zijn de bewegingen in de biggenprijs vaak heftiger (tabel 7.7). Gedurende alle jaren behoort de Nederlandse biggenprijs tot de laagste. In 1995 is de laatste plaats overgedaan aan het Verenigd Koninkrijk, dat bij de vleesvarkensprijs nog een middenpositie innam. In Denemarken is sprake van het tegenovergestelde: een relatief lage vleesvarkensprijs en een relatief hoge biggenprijs.

Tabel 7.7 Ontwikkeling van de biggenprijzen in ecu per kg levend gewicht (exclusief BTW)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
België	2,20	2,57	2,36	1,57	1,77	1,94
Denemarken	2,22	2,19	2,31	1,63	1,83	2,13
Duitsland	2,30	2,27	2,40	1,55	1,69	1,94
Frankrijk	2,00	2,07	2,19	1,42	1,65	1,93
Italië	2,88	2,68	3,07	2,27	2,32	2,54
Nederland	1,85	2,16	1,93	1,22	1,39	1,71
Spanje	2,05	2,26	2,27	1,44	1,60	1,79
Verenigd Koninkrijk	2,18	1,86	1,91	1,60	1,46	1,57

Bron: Eurostat.

7.4 Saldi

Een eerste indruk van de verschillen in rentabiliteit tussen de EU-regio's geeft het brutostandaardsaldo (bss) per varken per jaar. De bss per varken wordt berekend door de opbrengsten te verminderen met de directe variabele kosten (voer, dieraankopen en overige variabele kosten) en heeft betrekking op een periode van drie jaar. Omdat de gegevens voor de achterliggende berekeningen niet bekend zijn, kan helaas niet worden ingegaan op de oorzaken van de verschillen tussen de regio's/landen. Niet alleen de gehanteerde opbrengstprijzen, maar ook de productiviteit, aflevergewichten en de voedersystemen kunnen verschillen. Een ander nadeel van dit getal is dat de meest recente cijfers betrekking hebben op het jaar 1990. Dit probleem wordt enigszins

Tabel 7.8 Ontwikkeling van de brutostandaardsaldi per zeug (> 50 kg) in ecu, exclusief BTW

	1973	1980	1982	1984	1986	1988	1990
België	176	206	245	215	197	214	323
Bretagne	182	309	280	295	295	264	341
Denemarken	112	206	300	423	370	408	424
Lombardije a)	224	221	320	360	305	250	275
Nederland	185	260	285	300	250	270	275
Nedersaksen	164	212	291	253	191	198	332
Noordrijn-Westfalen	172	230	306	267	191	225	343
Oost-Engeland	123	128	198	263	280	232	315

a) Vlakke gebieden.
Bron: Europese Commissie.

gecompenseerd doordat het om een gestandardiseerd 3-jaarlijks gemiddelde gaat.

De saldi van Denemarken steken vanaf 1984 met kop en schouders boven de andere regio's uit (tabel 7.8). Het verschil met Nederland is geleidelijk aan opgelopen tot 150 ecu per zeug in 1990. Tot en met 1988 was het saldo per zeug in Nederland en Bretagne in grote lijnen met elkaar vergelijkbaar. Maar in 1990 is het Nederlandse saldo naar de laatste regionen gezakt. Met name België en de Duitse regio's zijn in dat jaar juist sterk komen opzetten.

De saldi per vleesvarken per jaar vertonen globaal gezien een soortgelijke ontwikkeling (tabel 7.9). Denemarken en Bretagne scoren over het algemeen hoog. Opvallend is het hoge saldo van België in 1990 in vergelijking met de aanzienlijk lagere saldi in de voorgaande jaren. Het Nederlandse saldo per vleesvarken kwam in meeste jaren niet verder dan de middenmoot. Evenals bij de zeugen moest Nederland bij de vleesvarkens in 1990 genoegen nemen met een plaats onderin de ranglijst. Ook voor Oost-Engeland is het beeld in de beide sectoren enigszins vergelijkbaar; het saldo valt vrijwel steeds relatief laag uit.

Tabel 7.9 Ontwikkeling van de brutostandaardsaldi per vleesvarken per jaar in ecu, exclusief BTW

	1973	1980	1982	1984	1986	1988	1990
België	28	35	50	45	40	54	81
Bretagne	30	51	60	60	60	53	62
Denemarken	22	41	49	62	57	62	71
Lombardije a)	44	34	50	55	70	65	65
Nederland	26	35	45	45	48	50	52
Nedersaksen	34	32	48	39	27	41	69
Noordrijn-Westfalen	41	43	59	47	35	47	72
Oost-Engeland	19	15	30	37	44	39	48

a) Vlakke gebieden.
Bron: Europese Commissie.

7.5 Kosten van gesloten varkensbedrijven

Het is bijzonder moeilijk op basis van het beschikbare materiaal in het EU-boekhoudnet een kostprijs per kg geslacht gewicht of per big te berekenen. Dit alleen al vanwege het ontbreken van de hoeveelheid geproduceerd vlees en het aantal grootgebrachte biggen. Inzicht in de onderverdeling van de kosten kan wel worden gegeven (tabel 7.10).

Tabel 7.10 Onderverdeling van de kosten (in %) naar enkele belangrijke kostensoorten op de gesloten varkensbedrijven in 1993

	Voerkosten		Ov. toeger. kosten	Algem. kosten	Afschrijvingen	Arbeid en rente	
	aankoop	intern				betaald	berekend
België	57	1	5	5	7	5	20
Bretagne	47	3	7	15	9	9	10
Denemarken	37	6	7	9	8	18	15
West-Duitsland	24	10	7	14	10	6	29
Nederland	52	0	5	11	8	10	14
Spanje	58	0	7	3	3	1	28

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Het aandeel van de toegerekende kosten in de totale kosten ligt in de meeste landen/regio's boven de 50%. De voerkosten zijn verreweg het belangrijkst. De aankoop van volledig varkensvoer is op de Nederlandse gesloten varkensbedrijven verantwoordelijk voor 52% van de kosten in 1993. Dat is iets minder dan in België en Spanje, maar duidelijk meer dan in Denemarken en West-Duitsland. In de laatstgenoemde landen is ook het verbruik van eigen verbouwd graan in het varkensvoer (intern verkeer) van betekenis. Dat geldt nog in sterkere mate voor de gemengde bedrijven met een varkenshouderijtak (Wisman 1991, p. 57). De kosten van arbeid en installaties voor het zelfmengen van graan in het voer zijn echter niet in de interne voerkosten opgenomen, maar in de kostenposten arbeid, afschrijving en rente. De kostenopbouw van Nederland en Bretagne vertoont bij de gesloten varkensbedrijven veel overeenkomsten. De kosten in West-Duitsland en Spanje zijn duidelijk anders verdeeld. De betaalde kosten voor arbeid, pacht en rente over vreemd vermogen zijn in Denemarken hoog. Dat geldt met name voor de post betaalde rente onder invloed van de grote schuldenlast in combinatie met de relatief hoge rentestand in Denemarken. De varkensbedrijven in Denemarken en Nederland zijn nogal kapitaalintensief.

De berekende kosten bestaan uit de ingerekende rentekosten over het eigen vermogen en de financiële waardering voor de gewerkte uren van de ondernemer en zijn gezinsleden tegen het gangbare uurloon. Door de hoge arbeidsproductiviteit is, deels als gevolg van de schaalgrootte en de hoge specialisatiegraad, Nederland in staat de berekende kosten redelijk laag te houden.

Tabel 7.11 Ontwikkeling van de rentabiliteit (opbrengst per 100 ecu kosten) op gesloten varkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	100	0,4	120	95	93
Bretagne	95	0,6	103	108	87
Denemarken	98	-0,4	108	92	84
West-Duitsland	85	-0,6	93	80	71
Nederland	98	-0,7	107	91	80
Spanje	.	.	92	105	90

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De opbrengsten-kostenverhouding op de gesloten varkensbedrijven in België was in de afgelopen tien jaar het hoogst, met uitzondering van de jaren 1983, 1987 en 1992 (tabel 7.11). Deze eerste plaats was vooral te danken aan de relatief hoge opbrengstprijzen. De rentabiliteit in Nederland ontwikkelde zich door de jaren heen slechter dan gemiddeld. De ontwikkeling van de Deense gesloten varkensbedrijven ontwikkelde zich tot 1993 globaal genomen hetzelfde als die in Nederland. In 1993 daalden de Nederlandse varkensprijzen sterker dan in Denemarken, wat duidelijk terug te vinden is in de lagere rentabiliteit van de Nederlandse bedrijven. Alleen in Bretagne en Spanje steeg de opbrengst per 100 ecu kosten in 1992 door een gunstige ontwikkeling van de opbrengst-voerprijsverhouding. Bretagne moest dat hoge niveau in 1993 geheel prijsgeven. In 1993 liep de rentabiliteit op de Spaanse bedrijven in mindere mate terug dan op de Bretonse bedrijven, maar toch sterker dan in de andere landen. In Duitsland was de rentabiliteit steeds het laagst.

7.6 Subsidies van gesloten varkensbedrijven

De totale subsidies omvatten alle subsidies met uitzondering van de rentesubsidies. Vanaf 1993 zijn ook de Mac Sharry-premies voor het braakleggen van graanareaal en hectaretoeslagen hierin opgenomen. Deze laatste premies zijn voor de Nederlandse, Belgische en Spaanse varkensbedrijven van minder belang vanwege de kleine bedrijfsoppervlakte (tabel 7.12). De kosten van het EU-beleid ten aanzien van exportrestituties en tijdelijke opslag van varkensvlees zijn echter niet in de subsidies opgenomen.

Voor de varkensbedrijven in Denemarken, Bretagne en Duitsland met veel hectare grond, kan het bedrag aan subsidies en productgebonden premies wel een substantiële aanvulling zijn op het inkomen. Voor de jaren 1983-1985 was het bedrag aan subsidies in Bretagne het hoogst. In 1993 is op de Deense varkensbedrijven de toename van de subsidies met bijna 9.000 ecu het grootst geweest. De toename van de subsidies in 1993 is vooral het gevolg van het gewijzigde EU-beleid waarvan vooral de varkensbedrijven met veel graanteelt

Tabel 7.12 Ontwikkeling van de subsidies (in ecu) per gesloten varkensbedrijf

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	297	5,0	122	183	1.008
Bretagne	2.075	8,1	1.568	2.623	7.441
Denemarken	776	28,6	1.145	3.732	12.578
West-Duitsland	691	21,9	1.203	2.408	6.494
Nederland	166	19,8	455	171	1.477
Spanje	.	.	335	116	450

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

hebben kunnen profiteren. Naast de hectaretoeslagen zijn in Denemarken de subsidies voor investeringen in mestopslag mogelijk ook van toenemend belang. In 1993 was voor Denemarken en Bretagne het aandeel van subsidies in de netto toegevoegde waarde relatief hoog. De ontwikkeling van de subsidies in Duitsland kwam in grote lijnen overeen met die in Denemarken. In Frankrijk zijn van overheidswege de investeringen in de varkenshouderij in de afgelopen jaren sterk gestimuleerd. Het niet meenemen van de rentesubsidies geeft vooral voor België en Denemarken een onderschatting van de totale subsidies. De rentesubsidies bedroegen in België 2.300 ecu en in Denemarken 2.200 ecu in 1993.

7.7 Inkomens van gesloten varkensbedrijven

De netto toegevoegde waarde is het verschil tussen de opbrengsten en de non-factorkosten en is goed beschouwd de vergoeding voor de ingezette arbeid en kapitaal, ongeacht de herkomst van deze primaire productiemiddelen. Met het oog op een betere vergelijkbaarheid is de netto toegevoegde waarde uitgedrukt per volwaardige arbeidskracht. De netto toegevoegde waarde per arbeidskracht van de Deense gesloten varkensbedrijven was in de periode 1983-1985 het hoogst (tabel 7.13). De netto toegevoegde waarde per arbeidskracht op de Nederlandse bedrijven was in de begin jaren tachtig een kwart lager dan van de naaste concurrent Denemarken. In 1993 liep dat verschil op tot 75%. Nederland moest in dat jaar alle andere landen voor laten gaan. Gemiddeld nam in Nederland vanaf 1983 de arbeidsproductiviteit in nominale termen duidelijk minder toe dan in de andere landen. In Bretagne, België en Duitsland was de gemiddelde jaarlijkse toename veel hoger dan in Nederland en Denemarken. In het laatstgenoemde land kwamen wel minder grote schommelingen voor dan in Nederland. Dat is mede het gevolg van een stabielere prijsontwikkeling van de vleesvarkens in Denemarken die gedicteerd wordt door de coöperaties. In 1993 is de netto toegevoegde waarde per arbeidskracht in Bretagne flink onderuitgegaan. Alleen Denemarken en België

Tabel 7.13 Ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde (x 1.000 ecu) per volwaardige arbeidskracht op gesloten varkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	25,3	7,6	71,9	34,0	30,0
Bretagne	17,9	7,7	37,0	47,5	12,8
Denemarken	38,3	2,0	59,8	40,8	33,7
West-Duitsland	12,6	6,1	30,2	18,5	12,1
Nederland	29,2	1,4	59,7	29,3	8,6
Spanje	.	.	16,6	26,0	14,6

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

hebben zich in 1993 nog enigszins aan de malaise kunnen onttrekken. Geconcludeerd kan worden dat de voorheen sterke positie van Nederland is afgekalfd. De andere exporterende landen Denemarken en België hebben hun positie versterkt dan wel behouden.

De netto toegevoegde waarde komt gedeeltelijk ten goede aan de ondernemer en zijn gezin. Afhankelijk van de balansverhoudingen en het arbeidsaanbod moet een deel van het inkomen in de vorm van rente en loon worden uitbetaald aan vermogensverschaffers en betaald personeel. In tabel 7.14 wordt het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht weergegeven. Allereerst valt daarbij het negatieve gezinsinkomen van de Nederlandse en Bretonse bedrijven op. De Belgische bedrijven hebben in 1993 hun gezinsinkomen uit bedrijf goed op peil kunnen houden.

Tabel 7.14 Ontwikkeling van het gezinsinkomen (x 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht op gesloten varkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	23,0	6,5	66,6	27,1	21,0
Bretagne	13,2	6,4	29,0	40,8	-4,6
Denemarken	29,9	0,2	61,2	23,5	6,1
West-Duitsland	9,4	5,8	27,1	12,2	4,7
Nederland	22,8	-3,8	49,7	16,1	-15,6
Spanje	.	.	19,0	32,4	14,2

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De Deense varkensbedrijven hebben een groot deel van hun voorsprong bij de netto toegevoegde waarde ten goede laten komen aan de vermogensverschaffers en betaald personeel. Het merendeel van de factorkosten moet

daadwerkelijk worden uitbetaald. Met name de betaalde rente is hoog (1993: 43.000 ecu) doordat een groot deel van het vermogen extern wordt gefinancierd en de rentestand hoog is. Gemiddeld werkt naast de ondernemer ook één betaalde arbeidskracht op het Deense gesloten varkensbedrijf. Daardoor is de uitbetaalde loonsom ruim driemaal zo hoog als in Nederland en Bretagne. Ook op de Nederlandse gesloten varkensbedrijven zijn de betaalde rentekosten (1993: 25.700 ecu) aanzienlijk hoger dan in België, Bretagne, Duitsland. In Spanje wordt nauwelijks vreemd vermogen gebruikt op de gesloten varkensbedrijven, waardoor de uitbetaalde rente per bedrijf ook zeer laag is (1993: 500 ecu). In België wordt bijna alle arbeid door de ondernemer en zijn gezinsleden verricht. Omdat tevens het grootste deel van de Belgische activa wordt gefinancierd met eigen vermogen, bedroegen de betaalde factorkosten minder dan 10.000 ecu per bedrijf in 1993.

7.8 Financiële positie van gesloten varkensbedrijven

In de jaren 1983-1985 was het investeringsniveau in Denemarken ruim twee maal zo hoog als in de andere landen (tabel 7.15). De toename van de investeringen in Denemarken is voor de jaren 1983-1993 lager dan gemiddeld geweest, mede door de hoge uitgangspositie en de veel lagere investeringen in het slechte jaar 1993. De Nederlandse varkensbedrijven hebben in 1993 nog wel geld vrijgemaakt voor bedrijfsinvesteringen. Met dat hoge investeringsniveau vormde Nederland een duidelijk buitenbeentje. Mogelijk zijn de meeste investeringen nog in de eerste maanden van het boekjaar 1993/94 verricht, toen de marktsituatie zich nog niet zo dramatisch liet aanzien. Ook kunnen in het voorgaande jaar reeds investeringsverplichtingen zijn vastgelegd.

Tabel 7.15 Ontwikkeling van de bruto-investeringen (exclusief vee, grond en bos) per gesloten varkensbedrijf (x 1.000 ecu)

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	9,3	12,2	22,1	23,9	24,1
Bretagne	11,2	15,6	37,0	35,7	34,8
Denemarken	26,1	5,8	46,0	51,0	25,5
West-Duitsland	9,4	3,3	14,9	11,8	10,0
Nederland	9,9	13,7	22,9	24,1	36,0
Spanje	.	.	1,5	1,6	0,1

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De investeringen in België, Bretagne en Duitsland zijn in de jaren 1991-1993 vrij stabiel gebleven. Duitsland en Spanje investeerden relatief weinig. In Spanje hangen de lage investeringen samen met de kleinere kapitaalsbehoef-

te. De netto-investeringen (bruto-investeringen verminderd met de afschrijvingen) in Denemarken beliepen tot 1993 tussen de 10.000 en 20.000 ecu per jaar. In Bretagne en België waren de netto-investeringen vooral in de jaren negentig nog redelijk hoog. Nederland investeerde in de meeste jaren minder dan nodig was om de afschrijvingen te compenseren. Ook daaraan is te zien dat uitbreiding van de productie in Nederland aan regels is gebonden. Overigens geldt datzelfde ook voor de meeste andere landen. Investeringen in ammoniakemissiearme stallen en aanpassingen met het oog op de nieuwe welzijnsmaatregelen zullen belangrijker worden. De tendens naar meer gesloten bedrijfssystemen vraagt ook de nodige investeringen.

Tabel 7.16 Ontwikkeling van de solvabiliteit op gesloten varkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	78	-3,1	64	60	58
Bretagne	57	-3,8	50	47	29
Denemarken	49	-3,2	39	36	37
West-Duitsland	73	0,4	74	78	76
Nederland	61	-0,5	67	61	48
Spanje	.	.	97	97	98

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De solvabiliteit geeft de verhouding aan tussen het eigen vermogen en het totale vermogen (tabel 7.16). België kende in de periode 1983-1985 het hoogste aandeel eigen vermogen, gevolgd door Duitsland. In Denemarken is door de jaren heen het grootste deel van het bedrijfskapitaal gefinancierd met vreemd vermogen. Daardoor hebben de Deense gesloten varkensbedrijven relatief hoge financieringslasten. Bovendien is in Denemarken de rentestand hoog. Bij de Bretonse varkensbedrijven heeft het slechte jaar 1993 een forse aanslag gepleegd op de solvabiliteit. Voor Nederland was in 1993 de schade van de lage opbrengstprijzen voor de eigenvermogenspositie ook aanzienlijk. In de negen jaren daarvoor veranderde de solvabiliteit slechts weinig in Nederland, evenals in Duitsland. De financiële weerstandskracht van de gesloten varkensbedrijven in Nederland en Bretagne is daardoor ernstig verzwakt. Opvallend is dat de bedrijfsactiva van de Spaanse bedrijven bijna geheel met eigen vermogen zijn gefinancierd.

Het niveau van de afschrijvingen moet in relatie worden gezien met de gedane investeringen in duurzame productiemiddelen waarover wordt afgeschreven. In de jaren 1983-1985 waren de verschillen in afschrijvingen tussen de regio's klein (tabel 7.17). Denemarken en België sprongen er in positieve respectievelijk negatieve zin uit. In de daaropvolgende jaren was de jaarlijkse toename van de afschijvingen op de Nederlandse en Bretonse bedrijven het hoogst. Uiteindelijk leidde dat ertoe dat de afschrijvingen in Nederland, Dene-

Tabel 7.17 Ontwikkeling van de afschrijvingen (x 1.000 ecu) per gesloten varkensbedrijf

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	8,1	9,1	15,4	15,8	17,5
Bretagne	11,9	10,3	23,6	24,0	30,5
Denemarken	14,6	8,2	27,1	27,4	28,1
West-Duitsland	11,1	5,5	15,6	19,4	16,3
Nederland	10,9	11,3	23,3	25,0	29,1
Spanje	.	.	3,0	3,8	3,5

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

marken en Bretagne in 1993 op een nagenoeg gelijk niveau uitkwamen. De afschrijvingen van de productiemiddelen in België en Duitsland ontliepen elkaar in de laatste jaren weinig. In beide landen ligt het bedrag aan afschrijvingen echter wel bijna de helft beneden het niveau van de drie grote exportregio's. Geconcludeerd kan worden dat de verschillen in afschrijvingen in de loop van de tijd groter zijn geworden.

7.9 Kosten van fokvarkensbedrijven

Het aandeel van de toegerekende kosten in de totale kosten ligt in de meeste landen/regio's rond de 50% (tabel 7.18). De voerkosten maken daarvan het leeuwedeel uit. De aankoop van volledig mengvoer (zeugen- en biggenvoer) op de Nederlandse fokvarkensbedrijven zorgt voor 42% van de kosten in 1993. Dat aandeel is iets minder dan in Frankrijk, maar meer dan in Denemarken en vooral Nedersaksen. Net als bij de gesloten varkensbedrijven wordt ook in de zeugenhouderij zelfgemengd voer verstrekt, zij het in mindere mate.

Tabel 7.18 Onderverdeling van de kosten (in %) naar enkele belangrijke kostensoorten op de fokvarkensbedrijven in 1993

	Voerkosten		Ov. toeger. kosten	Algem. kosten	Afschrijvingen	Arbeid en rente	
	aankoop	intern				betaald	berekend
België	42	1	7	6	8	7	28
Denemarken	37	3	7	9	7	20	17
Frankrijk	48	0	7	8	10	11	16
Nederland	42	0	7	12	10	11	18
Nedersaksen	28	3	7	15	9	8	30

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

De algemene kosten en afschrijvingen zijn in Nederland relatief hoog. Deze kosten tezamen liggen nog wel iets beneden die in Nedersaksen. Bij het aandeel arbeid en rente in de totale kosten scoren Nederland en Frankrijk goed. Wel moet bedacht worden dat de kostenopbouw wordt beïnvloed door de specialisatiegraad in de varkenshouderij en de verhouding tussen het aantal zeugen en vleesvarkens.

De rentabiliteit van de Deense zeugenhouderij was in de begin jaren tachtig het hoogst (tabel 7.19). In 1985 en 1986 was de eerste plaats voor Nederland. In de jaren 1988-1991 wedijverden de zeugenhouders in Nederland en België voor de eerste en tweede positie op de ranglijst. De Franse zeugenhouders behaalden daarna in 1992 en 1993 de hoogste opbrengsten-kostenverhouding en hebben daarmee een grote inhaalslag gemaakt. Nederland heeft als grootste exporteur van biggen in 1993 sterk te lijden gehad van de ingestorte afzetmarkt voor biggen. De prijsdaling van biggen was echter ook fors (circa 35%) in de andere belangrijke varkensproducerende landen. In Nedersaksen was de rentabiliteit steeds het laagst, mede onder invloed van de hoge vaste kosten.

Tabel 7.19 Ontwikkeling van de rentabiliteit (opbrengst per 100 ecu kosten) op fokvarkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	90	-0,2	108	82	76
Denemarken	100	-1,5	97	92	77
Frankrijk	94	0,1	96	104	83
Nederland	99	-1,1	112	88	72
Nedersaksen	.	.	97	73	61

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

7.10 Subsidies van fokvarkensbedrijven

In de jaren 1983-1985 waren de subsidiebedragen in Frankrijk (vooral Bretagne) het hoogst. Evenals op de gesloten varkensbedrijven was op de Deense fokvarkensbedrijven de toename van de subsidies met bijna 4.000 ecu het sterkst. De subsidies in Nedersaksen groeiden in 1993 met bijna 3.000 ecu per bedrijf. In verhouding tot het uit bedrijf verkregen inkomen was dat een substantieel bedrag. De directe subsidies in de landen met weinig grond lagen tot en met 1993 beneden de 1.000 ecu per fokvarkensbedrijf. Het niet meenemen van de rentesubsidies leidt vooral voor België en Denemarken tot een onderschatting van het totale bedrag aan ontvangen subsidies. Aan dit type subsidies werd in Denemarken gemiddeld 1.900 ecu uitgekeerd en in België 1.700 ecu.

Tabel 7.20 Ontwikkeling van de subsidies (in ecu) per fokvarkensbedrijf

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	624	-9,8	73	107	641
Denemarken	374	24,5	733	904	4.854
Frankrijk	3.990	2,1	3.519	5.512	5.051
Nederland	52	35,5	534	364	876
Nedersaksen	.	.	570	840	3.658

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

7.11 Inkomens van fokvarkensbedrijven

Evenals op de gesloten varkensbedrijven was in de jaren 1983-1986 de netto toegevoegde waarde per arbeidskracht op de Deense fokvarkensbedrijven het gunstigst (tabel 7.21). Op kleine afstand volgde Nederland. In de jaren 1989-1991 was de netto toegevoegde waarde per arbeidskracht op de Nederlandse bedrijven het hoogst. In 1992 en 1993 waren het Denemarken en Frankrijk die Nederland achter zich lieten. Alleen de netto toegevoegde waarde in Nedersaksen was nog een fractie lager dan in Nederland. Geconcludeerd kan worden dat de Nederlandse zeugenhouderij tot en met 1991 in EU-verband een vooraanstaande rol in nam. In 1992 hebben Denemarken en Frankrijk de rol van grootste verdieners overgenomen. Daarbij moet wel bedacht worden dat door het lage prijsniveau van biggen in 1992 en 1993 het beeld enigszins vertekend kan zijn. Uit de ontwikkeling van de biggenprijzen vanaf 1992 kan niet worden afgeleid dat de concurrentiepositie van Nederland structureel zwakker is geworden. Anderzijds zijn in Nederland de kosten voor mestafzet verder toegenomen. Daardoor wordt de kostprijs van de Nederlandse biggen in internationaal perspectief nadelig beïnvloed.

Tabel 7.21 Ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde (x 1.000 ecu) per volwaardige arbeidskracht op fokvarkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	15,7	5,8	42,6	18,6	12,6
Denemarken	35,2	-1,0	40,2	36,6	20,8
Frankrijk	17,1	4,8	21,7	39,2	13,9
Nederland	29,5	-0,6	57,5	24,7	2,0
Nedersaksen	.	.	36,2	12,6	1,7

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Van de netto toegevoegde waarde moet een deel worden uitbetaald in de vorm van rente en loon. In tabel 7.22 is het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht gepresenteerd. Evenals bij de gesloten varkensbedrijven was op de Nederlandse fokvarkensbedrijven het gezinsinkomen in 1993 sterk negatief. Ook de bedrijven in Denemarken en Nedersaksen zagen hun gezinsinkomen in de rode cijfers vallen. De Belgische en Franse fokvarkensbedrijven hielden, na uitbetaling van de factorkosten, in 1993 nog een klein positief gezinsinkomen over. In vergelijking met de gesloten varkensbedrijven doen de Belgische fokvarkensbedrijven het duidelijk minder goed. Toch is de achterstand van België op de koplopers in de loop van de jaren steeds kleiner geworden. Mede door het slechte jaar 1993 is het gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht in Nederland en Denemarken sinds 1983-1985 (ten opzichte van de periode 1991-1993) sterk teruggelopen.

Tabel 7.22 Ontwikkeling van het gezinsinkomen (x 1.000 ecu) per gezinsarbeidskracht op fokvarkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	13,5	4,3	38,1	14,2	4,4
Denemarken	30,1	-8,9	26,5	22,7	-6,3
Frankrijk	14,5	2,5	17,8	32,5	2,7
Nederland	23,4	-4,6	53,8	13,6	-19,3
Nedersaksen	.	.	32,0	2,8	-9,1

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

7.12 Financiële positie van fokvarkensbedrijven

Evenals bij de gesloten varkensbedrijven waren in de jaren 1983-1985 de bruto-investeringen van Deense fokvarkensbedrijven aanmerkelijk hoger dan

Tabel 7.23 Ontwikkeling van de bruto-investeringen (exclusief vee, grond en bos) per fokvarkensbedrijf (x 1.000 ecu)

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	2,5	17,9	17,9	0,5	9,4
Denemarken	27,9	-4,6	13,4	32,4	11,8
Frankrijk	11,5	7,1	24,2	28,3	7,5
Nederland	8,0	12,5	25,9	20,0	15,5
Nedersaksen	.	.	9,3	5,6	10,9

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

in de andere landen (tabel 7.23). Sindsdien zijn de investeringen in Denemarken gemiddeld afgenomen. De andere landen vertoonden in de afgelopen jaren juist een positieve ontwikkeling van de investeringen. Opvallend was het lage investeringsbedrag van de Belgische bedrijven in de jaren 1992 en 1993. De investeringen op de Nederlandse en Franse (vooral Bretonse) fokvarkensbedrijven liggen door de jaren heen op hetzelfde niveau. Op basis van de beschikbare informatie kan niet worden aangegeven welk deel voor milieu-investeringen was bestemd. De maatregelen die voortvloeien uit de Welzijnswet en de verbetering van de gezondheidszorg zullen ook kostenverhogend werken.

De solvabiliteit is gedefinieerd als het aandeel van het eigen vermogen in het totale vermogen (tabel 7.24). Nederland en België hadden in de periode 1983-1985 het hoogste aandeel eigen vermogen. In Frankrijk en Denemarken werd al meer dan de helft van de bedrijfsactiva gefinancierd met vreemd vermogen. In de jaren negentig is onder invloed van de lagere biggenprijzen in de meeste landen ingeteerd op het eigen vermogen. In Denemarken is de solvabiliteit teruggelopen tot 24% in 1993. De Deense fokvarkensbedrijven hebben daardoor relatief hoge financieringslasten. Evenals bij de gesloten varkensbedrijven zijn in Frankrijk ook de fokvarkensbedrijven met veel vreemd vermogen gefinancierd. Voor Nedersaksen pakte de invloed van lage rentabiliteit in 1993 relatief minder slecht uit voor de solvabiliteit. Daar bestaat ongeveer driekwart van de totale activa uit eigen vermogen. Het prijsherstel van de biggen in 1994 zal de aangetaste vermogenspositie van de fokvarkensbedrijven weer versterken.

Tabel 7.24 Ontwikkeling van de solvabiliteit op fokvarkensbedrijven

	Gemiddeld 1983-1985	Jaarlijkse mutatie (%) "1984"-"1992"	1991	1992	1993
België	61	-1,9	55	55	47
Denemarken	47	-5,9	33	29	24
Frankrijk	41	-1,3	42	39	30
Nederland	60	0,1	68	60	54
Nedersaksen	.	.	70	75	76

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

7.13 Slotbeschouwing

Algemeen

De ontwikkeling van de varkenshouderij wordt mede bepaald door aspecten als de consumptie van varkensvlees, voerkosten, milieubelasting, diergezondheid en het welzijn van dieren. Ongeveer de helft van de kostprijs van varkens bestaat uit voerkosten. De veranderingen als gevolg van het Mac Sharry-beleid en de afspraken in GATT-verband geven de varkenshouders met veel zelfverbouwd varkensvoer een betere uitgangspositie. Dat is echter geen

wet van Meden en Perzen omdat de graanprijzen ook worden bepaald door de wisselende vraag- en aanbodverhoudingen. Bovendien zullen de prijzen van veevoedergondstoffen moeten blijven concurreren met het graan omdat ze anders uit de markt worden geprijsd. Toch kan in zijn algemeenheid worden gesteld dat de varkenshouders in Denemarken, Frankrijk en Duitsland een groter voordeel zullen krijgen ten opzichte van de collega's in Nederland en België. Het voordeel van de lage voerprijzen in Nederland zal wegvallen (Blom, 1995).

Bij de diergezondheid is ook het één en ander veranderd. De maatregelen op Europees niveau houden in dat importerende landen strenge eisen mogen stellen aan de gezondheidsstatus van de dieren uit het land van herkomst. Belangrijke exporteurs van levende varkens, zoals Nederland, België en Duitsland, moeten daardoor goed toezien op de gezondheidstoestand van de dieren.

In bijna alle concentratiegebieden met varkens in de EU gelden maatregelen ter bescherming van het milieu. Verwacht wordt dat de toename van de milieukosten voor de bedrijven in Nederland en België groter zal zijn dan in andere regio's van de EU (Backus et al, 1994). Uitbreiding en stichting van nieuwe bedrijven is in een groot aantal EU-regio's aan regels gebonden.

Op EU-niveau wordt verder gewerkt aan maatregelen voor het verbeteren van het welzijn van varkens. De lidstaten kunnen daar een nadere uitvoering aan geven. Omdat niet wordt verwacht dat de afzonderlijke landen strengere regels gaan invoeren, zal de concurrentiepositie van de afzonderlijke landen hierdoor niet wezenlijk veranderen. De grote exporteurs van varkens krijgen wel te maken strengere regels voor het transport van dieren, waardoor het vervoer over grote afstanden minder aantrekkelijk wordt.

Nederland

Nederland is een belangrijke producent en exporteur van varkens en varkensvlees. De Nederlandse varkenshouderij is grootschaliger en sterker gespecialiseerd dan de belangrijkste concurrenten. De arbeidsproductiviteit is daardoor hoog en de voerprijzen zijn laag door het verwerken van veel goedkoop aangevoerde grondstoffen uit het buitenland. Daardoor heeft Nederland in het verleden een voorsprong opgebouwd die in de laatste jaren voor een deel is prijsgegeven. De voordelen van de concentratiegebieden boeten steeds meer aan belang in. De nadelen van de grote varkensconcentraties, zoals de mineralenoverschotten en kwetsbaarheid voor prijs- en dierziektenrisico's, worden daardoor geaccentueerd. Het bijkopen van grond is gezien de hoge Nederlandse grondprijzen nauwelijks een reële optie: in tegenstelling tot in Denemarken is deze te duur voor eigen voederproductie. Het voordeel van lage voerprijzen zal naar verwachting ook minder worden.

Toch zijn de betere bedrijven in staat zich verder te ontwikkelen en kunnen daardoor kwalitatief een goed product aanbieden. In de vleesverwerkende industrie heeft de schaalvergroting en concentratie van de slachtplaatsen verder doorgezet, zodat daar kostenbesparingen worden gerealiseerd en de afzetmarkt beter kan worden bewerkt.

De prijzen van vleesvarkens waren voor de jaren 1990-1995 in Nederland relatief laag. Dat hangt mede samen met de transportkosten naar de afzetmarkt alsmede met kwaliteits- en typeverschillen. De rentabiliteit van de Nederlandse gesloten varkensbedrijven was in de jaren 1990-1993 alleen voortdurend hoger dan van de Duitse. Ten opzichte van België, Denemarken en Bretagne stond ons land op achterstand.

Ook op het gebied van de netto toegevoegde waarde en het gezinsinkomen blijkt dat Nederland bij België en Denemarken achterblijft. Hierbij moet wel aangetekend worden dat de resultaten van Nederland in 1993 (een jaar met lage prijzen) een iets te negatief beeld opleveren. Door de hoge specialisatiegraad in ons land zijn de resultaten hier relatief slecht bij lage prijzen en relatief goed bij hoge prijzen.

Denemarken

Op de exportmarkten is Denemarken de grootste concurrent van Nederland. Meer dan driekwart van de productie wordt in het buitenland afgezet. Door het grote aandeel van het vreemde vermogen en de hoge rente is in de jaren tachtig de productie niet sterk toegenomen.

Pas in de jaren negentig is de varkenshouderij onder de verder gunstige productieomstandigheden fors toegenomen. In Denemarken komen nog wel veel varkens voor in kleine eenheden. Daarbij worden veel varkens gehouden op gesloten bedrijven verspreid over het hele land. Ten aanzien van de dierziektensituatie is dat ook gunstig. De milieuwetgeving heeft in Denemarken ook de grondgebondenheid sterk gestimuleerd. Daardoor zijn de milieukosten gering vergeleken met Nederland. Het voordeel van gecombineerde bedrijven met varkens en akkerbouw is dat een deel van het varkensvoer zelf wordt geteeld en de mest grotendeels op het eigen bedrijf kan worden aangewend. Wanneer de Deense overheid echter vast blijft houden aan de strenge norm van 1,7 gve per hectare, zal dit voor veel varkensbedrijven wel tot hoge milieukosten kunnen leiden. Een bijzonder sterk punt van Denemarken is de vergaande integratie in de productiekolom, waarbij een aantal grote coöperaties de gang van zaken beheerst. Op het gebied van de product- en marktontwikkeling heeft dat grote voordelen.

De opbrengstprijzen van vleesvarkens concurreren sterk met die van Nederland. De Deense voerprijzen zijn erg laag, waardoor uiteindelijk de netto toegevoegde waarde gemiddeld zeer hoog uitkomt. Daarvan moet echter een groot deel worden afgestaan in de vorm van rentelasten en personeelskosten. De financiële weerstandskracht in perioden met lage opbrengstprijzen is daardoor slechter.

Frankrijk

De Franse varkenshouderij is sterk in opkomst. Met name in het belangrijkste concentratiegebied Bretagne is in de jaren tachtig de productie sterk toegenomen. De voordelen van concentratie in Bretagne wegen nog steeds op tegen de nadelen van grotere milieubelasting en dierziektenrisico's. In de gebieden buiten Bretagne is de productiestructuur kleinschaliger. Intussen heeft Frankrijk zich ontwikkeld van een importland tot een netto-exportland voor

varkensvlees. De kostprijs van varkensvlees zal vergeleken met Nederland naar verwachting gunstiger worden. Vooral de lagere graanprijzen zullen de Franse varkenshouders in de kaart spelen. Uit de economische resultaten blijkt dat in de afgelopen jaren de concurrentiepositie van Frankrijk ten opzichte van Nederland sterk is verbeterd.

Duitsland

Voor Nederland en Denemarken is Duitsland de belangrijkste afzetmarkt van varkensvlees. De productiestructuur is in Duitsland nog kleinschalig. In de nieuwe deelstaten waren de varkensbedrijven aanzienlijk groter. Maar in die nieuwe deelstaten is de varkensstapel in de afgelopen jaren sterk ingekrompen. Ook in de oude deelstaten zijn vooral veel kleine bedrijven met de productie gestopt. Het beleid in Duitsland remt de ontwikkeling van grote (varkens-) bedrijven sterk af. In veel deelstaten is de varkenshouderij grondgebonden gemaakt. De hoge kostprijs van varkens is ook geen stimulans voor uitbreiding in de varkenshouderij. Vooral de kosten voor gebouwen, arbeid en aflevering van varkens zijn hoog vergeleken met de meeste andere landen. Daarentegen zal het gewijzigde EU-graanbeleid voor met name de gemengde bedrijven gunstig uitpakken. De rentabiliteit, netto toegevoegde waarde en het gezinsinkomen zijn in Duitsland over het algemeen zeer teleurstellend.

België

Met name de Belgische vleesvarkenshouderij heeft zich in de afgelopen periode sterk ontwikkeld. De zeugenhouderij is daarbij achter gebleven. De import van biggen is daardoor sterk toegenomen. Net als Nederland heeft België te maken met problemen op het terrein van milieu en diergezondheid. De uitbraken van dierziekten in België worden deels in verband gebracht met toegenomen import van biggen uit Nederland en Duitsland, waardoor de kans op insleep van ziekten groot is. De toegenomen milieubelasting heeft ook in België tot strenge milieumaatregelen geleid. De varkensbedrijven met weinig grond zullen daardoor te maken krijgen met een grote kostenstijging voor de afzet van dierlijke mest. De opbrengstprijzen van vleesvarkens zijn relatief hoog vergeleken met andere landen vanwege het type varken en differentiatie in de afzetkanalen. De voerkosten zijn duidelijk hoger dan in Nederland en Denemarken. De economische resultaten van vooral de Belgische gesloten varkensbedrijven kunnen zich zeer goed meten met de belangrijkste concurrenten.

8. GEZINSINKOMENS IN RURALE EN URBANE REGIO'S VAN DE EU

8.1 Inleiding

In deze publicatie wordt - in navolging van het Europese Boekhoudnet - met een onderverdeling van de EU-12 in 91 regio's gewerkt. In analyses van sociaal-economische aspecten van een groot aantal regio's is het nuttig om regio's op basis van bepaalde gemeenschappelijke kenmerken in subgroepen te rangschikken. Zo heeft de Europese Commissie aan het einde van de jaren tachtig op basis van de belangrijkste problemen waarmee regio's worden geconfronteerd, een driedeling van EU-regio's gemaakt: regio's die onder druk staan van de moderne samenleving, regio's met een grote structurele achterstand en sterk achtergebleven regio's met een perifere ligging (CEG, 1988:34 e.v.). Na de hervorming van de Structuurfondsen (1988) is de regio-indeling in de EU geconcentreerd rond de "doelstellingen van het Structuurbeleid" (zie bijvoorbeeld CEG, 1990). Naast objectieve economische criteria, zoals het inkomen per capita, spelen politieke criteria daarin een grote rol. De OECD hanteert sinds het begin van de jaren negentig een driedeling van gebieden op basis van de bevolkingsdichtheid: overwegend rurale gebieden, significante rurale gebieden en overwegend urbane gebieden (OECD, 1994). Met deze nieuwe indeling van gebieden poogt de OECD een basis te creëren voor onderzoek naar plattelandsontwikkeling (Terluin en Post, 1996).

In dit hoofdstuk worden de agrarische gezinsinkomens in de EU-regio's aan het begin van de jaren negentig geanalyseerd, waarbij de regio-indeling van de OECD wordt gebruikt. Binnen de subgroepen brengen we een nader onderscheid aan tussen bedrijven in de zogenaamde probleemgebieden (Less Favoured Areas, LFA) en normale gebieden. De aandacht is hier vooral gevestigd op gemiddelden van de groep. Waar illustratief zal een een vergelijking worden gemaakt met de situatie in enkele relevante concurrerende regio's van Nederland, die in de voorgaande hoofdstukken zijn geïdentificeerd. In paragraaf 2 wordt de regio-indeling en het onderscheid tussen LFA en normale gebieden nader toegelicht. In paragraaf 3 volgt een bespreking van de sociaal-economische situatie in de drie groepen van regio's. In paragraaf 4 komen de gezinsinkomens uit bedrijf en de bijdrage van subsidies aan de inkomens aan de orde. In de laatste paragraaf wordt nagegaan in hoeverre enkele kenmerken van de bedrijfsstructuur de verschillen in gezinsinkomens in de drie groepen van regio's kunnen verklaren.

8.2 Indeling in rurale en urbane gebieden

De indeling van regio's in dit hoofdstuk is afgeleid van de OECD-classificatie in rurale en urbane gebieden, die is gebaseerd op de bevolkingsdichtheid (zie bijlage 7). De OECD onderscheidt daarbij 446 regionale eenheden in de EU. Omdat hier op een hoger aggregatieniveau wordt gewerkt (86 EU-regio's 1)), wordt - om verwarring met de OECD-indeling te voorkomen - de benaming van de drie categorieën van regio's veranderd in "meest rurale gebieden", "intermediaire gebieden" en "meest urbane gebieden". Van de 86 regio's valt bijna twee derde in de groep van intermediaire gebieden (tabel 8.1). De overige regio's zijn bijna gelijk verdeeld over de meest rurale en meest urbane regio's. De ligging van de meest rurale, intermediaire en meest urbane gebieden in de EU-12 is weergegeven in figuur 8.1. Nederland is volgens deze indeling een meest urbaan gebied.

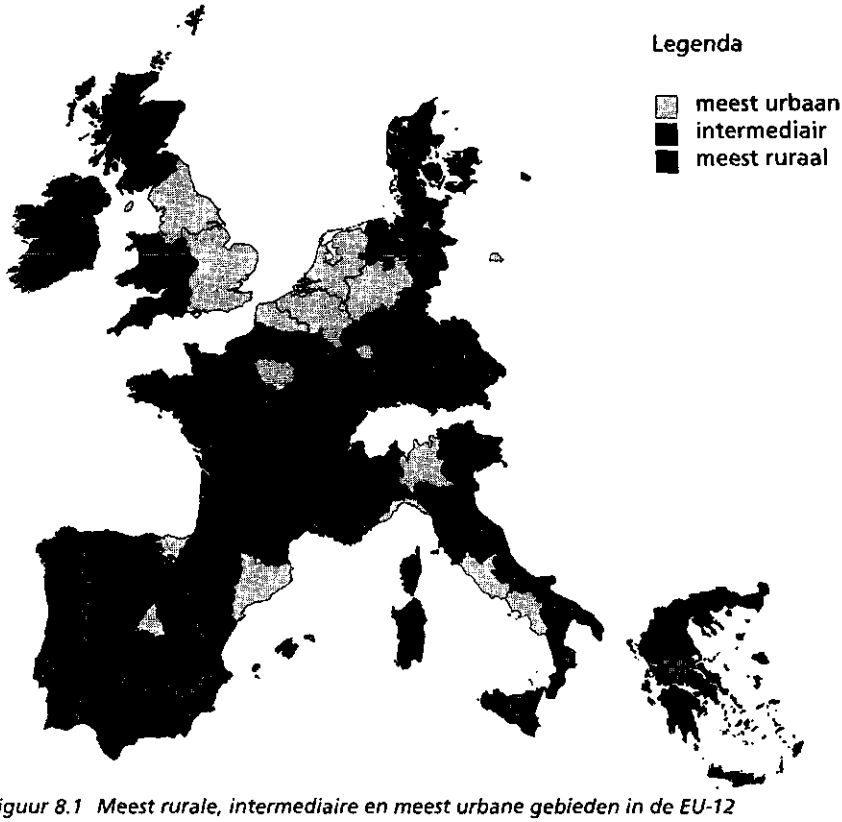
Tabel 8.1 Aantal regio's in de drie regionale categorieën in de EU

Land	Meest urbane		Intermediair		Meest rurale		Totaal
	aantal	(%)	aantal	(%)	aantal	(%)	aantal
België	1	(100)					1
Denemarken			1	(100)			1
Duitsland	3	(33)	6	(67)			9
Frankrijk	2	(9)	17	(77)	3	(14)	22
Griekenland			1	(25)	3	(75)	4
Ierland			1	(100)			1
Italië	4	(20)	11	(55)	5	(25)	20
Luxemburg			1	(100)			1
Nederland	1	(100)			1		1
Portugal			2	(67)	1	(33)	3
Spanje	3	(18)	11	(65)	3	(18)	17
Verenigd Koninkrijk	2	(33)	4	(67)			6
EU-12	16	(19)	55	(64)	15	(17)	86

Bron: OECD (1994); bewerking LEI-DLO.

Probleemgebieden of Less Favoured Areas zijn bergstreken en overige gebieden waar de landbouw wordt gehinderd door permanente natuurlijke handicaps. In het kader van de bergboerenregeling van de EU kan aan boeren in probleemgebieden een directe inkomensondersteuning worden toegekend. Het doel van de regeling is om de landbouw in deze gebieden te handhaven en op die manier een minimale bevolkingsomvang en/of de verzorging van het

1) Door de samenvoeging van de gebruikelijke Duitse, Italiaanse en Portugese regio's en door het weglaten van Azoren-Madeira wordt met 86 in plaats van 91 regio's gewerkt.

Figuur 8.1 Meest rurale, intermediaire en meest urbane gebieden in de EU-12

landschap veilig te stellen. Sinds de invoering van de bergboerenregeling in 1975 zijn er steeds meer gebieden aangewezen als probleemgebied; aan het begin van de jaren negentig ging het om zo'n 55% van het landbouwareaal en circa 50% van de landbouwbedrijven in de EU. De uitbreiding was vooral een gevolg van het soepeler hanteren van de criteria voor de probleemgebieden. Dit werd gedaan om in bepaalde gevallen de financiële consequenties voor het agrarisch inkomen van ombuigingen in het GLB (quotering, stabilisatoren enzovoort) te kunnen compenseren (Europese Rekenkamer, 1991:142). Denemarken is de enige EU-lidstaat die de bergboerenregeling niet toepast, terwijl Nederland er in de vorm van het relatienotabeleid een geheel eigen invulling aan heeft gegeven. De EU-regio's waar in dit hoofdstuk mee wordt gewerkt, zijn bijna nooit in hun geheel als probleemgebied geselecteerd, en daarom is het niet mogelijk om regio's te classificeren als probleemgebied of als "normaal gebied", i.e. niet-probleemgebied. Wel is het op basis van het Europese Boekhoudnet mogelijk om bedrijven te classificeren naar hun ligging binnen of buiten een probleemgebied. Waar relevant wordt binnen onze subgroepen van meest rurale, intermediaire en meest urbane gebieden een onderscheid gemaakt naar bedrijven in probleemgebieden en bedrijven in normale gebieden.

Binnen het EU-structuurbeleid wordt prioriteit aan de ontwikkeling van doelstelling 1- en 5b-gebieden gegeven. Doelstelling 1-gebieden worden geselecteerd op basis van een laag BNP per capita en doelstelling 5b-gebieden op basis van onder meer een hoog aandeel van de landbouw in de werkgelegenheid, een achterblijvende economische ontwikkeling en een lage bevolkingsdichtheid. Omdat de selectiecriteria voor onze rurale en urbane gebieden afwijken van die van de doelstelling-gebieden, doet zich geen systematische overlapping van beide gebiedsindelingen voor.

8.3 Sociaal-economische situatie in de regio's

In de meest urbane gebieden worden de hoogste en in de meest rurale gebieden de laagste inkomens per capita behaald (tabel 8.2). In Duitsland bestaat er echter geen verschil in inkomens per capita tussen de meest urbane en intermediaire gebieden en in Spanje zijn de verschillen in de inkomens tussen de intermediaire en de meest rurale gebieden erg klein. De (reële) economische groei varieerde in de periode 1980-1990 van 1,5% per jaar in Griekenland tot 3,5% in Ierland, Nederland en Luxemburg. In een aantal landen wordt in de meest rurale gebieden de hoogste groei behaald (Griekenland, Italië en het VK), terwijl in landen als Spanje en Portugal de hoogste groei wordt gerealiseerd in de meest urbane gebieden.

De ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking hangt grotendeels af van het inkomen dat binnen en buiten de landbouwsector kan worden verdiend en van de beschikbaarheid van werkgelegenheid buiten de landbouwsector. In de loop van het proces van economische ontwikkeling wordt er arbeid gestoten uit de landbouwsector en aangetrokken door de andere econo-

Tabel 8.2 Bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking, 1990 (in KKS, EU-12=100)

	Alle gebieden	Meest ruraal	Inter-mediair	Meest urbaan
België	104	.	.	104
Denemarken	105	.	105	.
Duitsland	117	.	117	118
Frankrijk	111	88	100	145
Griekenland	47	44	51	.
Ierland	69	.	69	.
Italië	102	80	99	111
Luxemburg	127	.	127	.
Nederland	102	.	.	102
Portugal a)	62	43	64	.
Spanje	75	62	68	92
Verenigd Koninkrijk	100	.	91	105
EU-12	100	63	95	111

a) Portugal, 1991.
Bronnen: Eurostat en OECD; bewerkingLEI-DLO.

Tabel 8.3 Aandeel landbouw (in %) in de totale werkgelegenheid 1990

	Alle gebieden	Meest ruraal	Inter-mediair	Meest urbaan
België	2,5	.	.	2,5
Denemarken	5,7	.	5,7	.
Duitsland	3,5	.	4,4	1,7
Frankrijk	5,9	12,6	7,4	1,2
Griekenland	22,8	22,8	22,8	.
Ierland	14,8	.	14,8	.
Italië	9,9	14,5	11,3	6,9
Luxemburg	3,2	.	3,2	.
Nederland	4,5	.	.	4,5
Portugal	18,9	20,9	18,7	.
Spanje	11,1	19,7	14,8	2,6
Verenigd Koninkrijk	2,1	.	3,3	1,6
EU-12	6,7	18,5	8,7	2,9

Bronnen: Eurostat en OECD; bewerking LEI-DLO.

mische sectoren. In de meest rurale gebieden is het aandeel van de landbouw in de werkgelegenheid het hoogst en in de meest urbane gebieden het laagst (tabel 8.3). Het hoge aandeel van de landbouw in de werkgelegenheid in de meest rurale gebieden - variërend van 13% in Frankrijk tot 23% in Griekenland - geeft aan dat de landbouwsector in die gebieden een belangrijke bron van werkgelegenheid is. Daarbij moet worden bedacht dat hier alleen is gekeken naar de werkgelegenheid van de primaire sector, en dat er geen rekening is gehouden met de toeleverende en verwerkende industrie. De werkgelegen-

Tabel 8.4 Groei werkgelegenheid, 1980-1990 (in % per jaar)

	Alle gebieden	Meest ruraal	Inter-mediair	Meest urbaan
België	0,2	.	.	0,2
Denemarken	0,5	.	0,5	.
Duitsland	0,5	.	0,7	0,3
Frankrijk	0,3	-0,1	0,2	0,4
Griekenland	0,8	1,0	0,6	.
Ierland	-0,4	.	-0,4	.
Italië	0,5	0,7	0,4	0,6
Luxemburg	1,8	.	1,8	.
Nederland	2,8	.	.	2,8
Portugal	1,4	0,1	1,6	.
Spanje	1,0	0,5	1,0	1,3
Verenigd Koninkrijk	0,5	.	0,7	0,5
EU-12	0,6	0,6	0,6	0,7

Bronnen: Eurostat en OECD; bewerking LEI-DLO.

heid in het agribusinesscomplex bedraagt circa anderhalf tot tweemaal zoveel als die in de primaire sector. Naast de agrarische sector hebben ook de andere economische sectoren, in het bijzonder diensten, een belangrijke plaats in de werkgelegenheid in rurale gebieden.

De meest urbane gebieden zijn centra van economische activiteiten. Toch hebben deze gebieden niet altijd de hoogste werkgelegenheidsgroei (tabel 8.4). In Griekenland en Italië was de groei van de werkgelegenheid in de jaren tachtig in de meest rurale gebieden het hoogst en in Duitsland en het VK overtrof de groei in de intermediaire gebieden die in de meest urbane gebieden. Dit geeft aan dat een aantal rurale en intermediaire gebieden een grote economische dynamiek kent (zie verder OECD, 1996).

Tabel 8.5 Aandeel probleemgebieden in landbouwareaal van de EU-regio's, 1989/90 (in %)

	Alle gebieden	Meest ruraal	Intermediair	Meest urbaan
België	20	.	.	20
Denemarken	0	.	0	.
Duitsland	52	.	56	24
Frankrijk	38	54	39	0
Griekenland	69	64	82	.
Ierland	53	.	53	.
Italië	58	87	54	45
Luxemburg	100	.	100	.
Nederland	0	.	.	0
Portugal	85	98	71	.
Spanje	75	84	68	52
Verenigd Koninkrijk	47	.	64	19
EU-12	53	80	52	23

Bronnen: Eurostat en OECD; bewerking LEI-DLO.

Het aandeel van de probleemgebieden in het landbouwareaal varieert van zo'n 3% in Nederland tot 100% in Luxemburg. Met uitzondering van Griekenland wordt het aandeel van probleemgebieden gaande van de meest urbane gebieden naar de meest rurale gebieden steeds groter (tabel 8.5). Dat is te verklaren doordat steden zijn gelokaliseerd in gebieden met een gunstige fysieke gesteldheid en doordat de dunbevolkte rurale gebieden vaak worden gekenmerkt door ongunstige fysieke omstandigheden. In Spanje, Portugal en Italië bestaan de meest rurale gebieden bijna geheel uit probleemgebieden.

Twee derde van alle EU-landbouwbedrijven bevindt zich in de intermediaire gebieden, bijna 20% in de meest rurale gebieden en 15% in de meest urbane gebieden (tabel 8.6). Deze verdeling komt overeen met de verdeling van de regio's over de drie subgroepen. In de meest urbane regio's zijn er meer bedrijven in de normale gebieden, terwijl er in de intermediaire en meest rurale regio's meer bedrijven in de probleemgebieden zijn. Dit heeft te maken met het grotere aandeel van probleemgebieden in het landbouwareaal in deze twee laatste groepen.

Tabel 8.6 Aantal bedrijven naar type gebied, 1989/90 (in 1.000 en in % van de lidstaat)

	Alle gebieden				Meest ruraal				Intermediair				Meest urbaan			
	aantal bedrijven (in 1.000)	alle gebieden	normale gebieden	probleemgebieden	aantal bedrijven (in 1.000)	alle gebieden	normale gebieden	probleem gebieden	aantal bedrijven (in 1.000)	alle gebieden	normale gebieden	probleem gebieden	aantal bedrijven (in 1.000)	alle gebieden	normale gebieden	probleem gebieden
België	85	100	100	100	.	.	.	.	.	.	.	.	85	100	100	100
Denemarken	81	100	100		.	.	.	.	81	100	100		.	.	.	.
Duitsland	632	100	100	100	.	.	.	.	546	86	78	93	86	14	22	7
Frankrijk	923	100	100	100	83	9	6	13	805	87	87	87	36	4	6	
Griekenland	850	100	100	100	603	71	78	67	247	29	22	33	.	.	.	.
Ierland	171	100	100	100	.	.	.	.	171	100	100	100	.	.	.	.
Italië	2.639	100	100	100	277	11	3	17	1.763	67	74	61	599	23	23	23
Luxemburg	4	100		100	.	.	.	.	4	100		100	.	.	.	.
Nederland	125	100	100		.	.	.	.	.	.	.	.	125	100	100	
Portugal	551	100	100	100	73	13	5	18	478	87	95	82	.	.	.	.
Spanje	1.581	100	100	100	437	28	12	35	1.011	64	75	59	133	8	14	6
Verenigd Koninkrijk	242	100	100	100	.	.	.	.	147	61	49	83	95	39	51	17
EU-12	7.883	100	100	100	1.473	19	11	25	5.252	67	69	65	1.158	15	20	10

Bronnen: Eurostat en OECD; bewerking LEI-DLO.

Tabel 8.7 Aandeel in landbouwproductie naar type gebied, "1991" (lidstaat = 100)

	Alle gebieden			Meest ruraal			Intermediair			Meest urbaan		
	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA
België	100	89	11	.	.	.	.	.	.	100	89	11
Denemarken	100	100	.	.	.	.	100	100	.	.	.	.
Duitsland	100	60	40	.	.	.	82	44	38	18	16	2
Frankrijk	100	79	21	7	5	2	87	68	19	6	6	.
Griekenland	100	46	54	71	33	38	29	13	16	.	.	.
Ierland	100	61	39	.	.	.	100	61	39	.	.	.
Italië	100	66	35	7	2	5	67	45	22	26	18	8
Luxemburg	100	.	89	.	.	.	100	.	89	.	.	.
Nederland	100	100	.	.	.	.	.	.	.	100	100	.
Portugal	100	35	66	19	2	16	81	32	49	.	.	.
Spanje	100	35	65	33	9	24	55	18	38	12	8	3
Verenigd Koninkrijk	100	83	17	.	.	.	44	31	13	56	52	4
EU-12	100	71	29	9	4	5	63	42	21	28	25	3

Bronnen: RICA-CCE-DG VI/A-3 en OECD; bewerking LEI-DLO.

Gelet op de grotere concurrentie om het ruimtegebruik in de meest urbane gebieden, kan worden verwacht dat in deze gebieden relatief veel bedrijfstypen voorkomen met een intensief grondgebruik, terwijl bedrijfstypen met een extensiever grondgebruik relatief vaker zullen voorkomen in de meest rurale gebieden. Omdat klimatologische verschillen en uiteenlopende fysieke omstandigheden in de EU een sterke invloed hebben op de samenstelling van bedrijfstypen in de lidstaten, is het moeilijk om algemene uitspraken over de spreiding van bedrijfstypen over de drie groepen van rurale en urbane regio's voor de gehele EU te doen. In de noordelijke lidstaten hebben de meest urbane gebieden een relatief groot aantal gespecialiseerde graanbedrijven en tuinbouwbedrijven en worden de meest rurale gebieden gekenmerkt door relatief veel graasdierbedrijven. In de intermediaire gebieden in de noordelijke lidstaten komen tenslotte relatief veel melkveebedrijven voor. In de zuidelijke lidstaten daarentegen bevinden zich relatief veel gespecialiseerde graanbedrijven in de meest rurale gebieden. In de intermediaire gebieden van Spanje, Italië en Griekenland bevinden zich relatief veel bedrijven met permanente gewassen (zoals fruit en olijven) en in de meest urbane gebieden relatief veel tuinbouwbedrijven.

Intermediaire gebieden hebben een aandeel van bijna twee derde in de EU-landbouwproductie (tabel 8.7), wat vrijwel gelijk is aan hun aandeel in het totale aantal bedrijven. De meest urbane gebieden hebben daarentegen een hoger aandeel in de productie (28%) dan in het aantal bedrijven (15%). Voor de meest rurale gebieden, die een aandeel van bijna 10% in de EU-landbouwproductie hebben, geldt het omgekeerde. De meest rurale gebieden in Spanje,

Tabel 8.8 Aantal bedrijven en belangrijkste bedrijfstypes in enkele met Nederland concurrerende regio's, 1989/90 a)

	Totaal aantal bedrijven (x 1.000)	Waarvan in %					Gemiddelde bedrijfsgrootte (in ege)
		gespec. graan-bedr.	tuin-bouw-bedr.	melk-vee-bedr.	graas-dier-bedr.	varkens-bedr.	
België	84,8	2	8	20	28	6	28
Bretagne	82,5	4	5	34	17	8	24
Ligurië	40,5	0	22	3	10	0	7
Lombardije	112,9	18	1	12	21	2	18
Murcia	60,4	4	10	0	2	3	8
Noordrijn-Westfalen	80,4	8	4	18	17	2	23
Nedersaksen	95,2	6	1	25	15	4	28
Oost-Engeland	54,5	16	7	6	30	4	55
Nederland	124,8	0	14	29	18	9	52
EU-12	7.883,4	9	3	8	14	1	12

a) Het betreft hier met uitzondering van Murcia, Nedersaksen en Bretagne meest urbane gebieden.
Bron: Eurostat, RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Portugal en Griekenland kenmerken zich door een relatief hoog aandeel in de nationale landbouwproductie. In de loop van de jaren tachtig zijn de aandelen van de drie typen van gebieden in de totale landbouwproductie vrijwel niet veranderd, waaruit blijkt dat er tussen rurale en urbane gebieden geen verschil in groeitempo bestaat. Ongeveer drie tiende van de EU-landbouwproductie vindt plaats in de probleemgebieden, en wel met name in de probleemgebieden in de intermediaire regio's. In Spanje, Portugal, Luxemburg en Griekenland wordt het grootste deel van de productie echter in probleemgebieden gegenereerd.

In de voorgaande hoofdstukken is aangegeven welke EU-regio's voor specifieke producten sterk concurrerend met de Nederlandse landbouwproductie zijn. In alle gevallen gaat het daarbij om meest urbane gebieden en intermediaire gebieden, behalve bij rundvlees, waar ook twee meest rurale gebieden als sterk concurrerend zijn gekenmerkt. Deze gebieden hebben ten opzichte van het EU-gemiddelde relatief veel melkvee-, tuinbouw-, graasdier- en varkensbedrijven (tabel 8.8). Uit een vergelijking van de verdeling van bedrijven over de belangrijkste bedrijfstypes in Nederland en de concurrerende regio's valt op dat Nederland relatief veel tuinbouw, melkvee- en varkensbedrijven heeft.

8.4 Gezinsinkomen uit bedrijf

Het gezinsinkomen uit bedrijf resteert wanneer de beloning voor vreemde arbeidskrachten, pacht en rente van de netto toegevoegde waarde per bedrijf zijn afgetrokken, en weerspiegelt het inkomen uit agrarische activiteiten van de gezinsleden. Omdat het aantal gezinsleden per bedrijf kan verschillen, wordt het gezinsinkomen per gezinsarbeidsjaareenheid uitgedrukt, zodat vergelijkingen tussen bedrijven kunnen worden gemaakt. Het gezinsinkomen geeft een indruk van de perspectieven op de continuïteit van het bedrijf. Overigens moet worden bedacht dat er op veel landbouwbedrijven ook een inkomen uit niet-agrarische activiteiten wordt behaald (zie paragraaf 2.5). Subsidies, zoals hectarepremies, zoogkoeienpremies, ooipremies, bergboerencompensaties, investeringssubsidies en rentesubsidies vormen soms een niet onaanzienlijke onderdeel van het gezinsinkomen. In deze paragraaf wordt eerst aandacht besteed aan het gezinsinkomen in "1991" (i.e. drie jaarlijks gemiddelde van 1990/91, 1991/92 en 1992/93) en vervolgens aan de subsidies. Daarbij wordt uitgegaan van het gemiddelde bedrijf per regio.

In noordelijke lidstaten als Duitsland, Frankrijk en het VK worden in de meest urbane gebieden hogere gezinsinkomens behaald dan in de intermediaire en meest rurale gebieden (tabel 8.9). In Spanje en Portugal komen de hoogste inkomens echter in de meest rurale gebieden voor en in Italië en Griekenland zijn de inkomens in de intermediaire gebieden het hoogst. In Duitsland en het VK zijn de absolute verschillen in het gemiddelde gezinsinkomen tussen de meest urbane en de intermediaire gebieden vrij hoog: respectievelijk zo'n 4.000 ecu en 9.500 ecu. In de overige lidstaten (Griekenland, Frankrijk, Spanje,

Tabel 8.9 Gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht naar type gebied, "1991" (in ecu)

	Alle gebieden			Meest ruraal			Intermediair			Meest urbaan		
	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA
België	22.500	23.500	17.100	.	.	.	.	.	.	22.500	23.500	17.100
Denemarken	5.500	5.500	.	.	.	.	5.500	5.500	.	.	.	.
Duitsland	10.900	12.200	9.400	.	.	.	10.300	11.500	9.300	14.500	14.800	12.400
Frankrijk	14.400	16.600	9.800	14.400	17.700	10.500	14.300	16.600	9.800	16.100	16.100	.
Griekenland	5.200	5.400	5.100	5.200	5.300	5.100	5.200	5.600	5.000	.	.	.
Ierland	9.600	13.100	7.500	.	.	.	9.600	13.100	7.500	.	.	.
Italië	9.100	10.300	7.600	8.400	9.200	8.000	9.300	9.800	8.600	8.800	12.600	5.700
Luxemburg	17.700	.	16.600	.	.	.	17.700	.	16.600	.	.	.
Nederland	22.800	22.800	.	.	.	.	.	.	.	22.800	22.800	.
Portugal	2.200	2.100	2.200	2.400	1.000	2.800	2.200	2.200	2.200	.	.	.
Spanje	8.300	7.700	8.400	9.400	7.800	10.000	8.000	8.700	7.500	7.700	5.500	11.200
Verenigd Koninkrijk	17.500	20.700	11.900	.	.	.	13.900	16.600	11.000	23.200	24.600	16.200
EU-12	9.400	11.700	6.900	6.700	7.000	6.600	9.000	10.900	7.000	14.200	17.400	7.200

Bronnen: RICA-CCE-DG VI/A-3 en OECD; bewerking LEI-DLO.

Italië en Portugal) zijn de absolute verschillen in inkomens tussen de rurale, intermediaire en urbane gebieden veel kleiner.

Uit een vergelijking van de gezinsinkomens in normale gebieden en probleemgebieden blijkt dat de inkomens in de normale gebieden vrijwel in alle lidstaten hoger zijn dan die in de probleemgebieden (tabel 8.9), wat samenhangt met de moeilijker productieomstandigheden in de probleemgebieden. Over het algemeen zijn de verschillen in inkomens tussen de normale gebieden en de probleemgebieden in de noordelijke EU-lidstaten groter dan die in de zuidelijke lidstaten (zie ook Terluin et al., 1994). Binnen de drie subgroepen van regio's zijn de gezinsinkomens in de normale gebieden steeds hoger dan die in de probleemgebieden, behalve in de meest urbane en meest rurale gebieden van Spanje en in de meest rurale gebieden van Portugal.

Regio's die sterk met Nederland concurreren, hebben allemaal - met uitzondering van Ligurië - een gezinsinkomen dat ver boven het EU-gemiddelde uitkomt (tabel 8.10). Nederland heeft van deze groep na Oost-Engeland het hoogste gezinsinkomen uit bedrijf.

Het gemiddelde bedrag aan subsidies per gezinsarbeidskracht varieert van zo'n 700 à 800 ecu in Italië, Griekenland en Nederland tot bijna 7.000 ecu in het VK (tabel 8.11). In de probleemgebieden worden hogere bedragen aan subsidies ontvangen dan in de normale gebieden. Het verschil is natuurlijk in de eerste plaats te verklaren uit het feit dat bergboeren in aanmerking komen voor compenserende toeslagen uit hoofde van de bergboerenregeling en boeren in normale gebieden niet. Daarnaast zijn er in de probleemgebieden - zeker in de noordelijke lidstaten - relatief veel graasdierbedrijven, zodat het hogere subsidiebedrag in de probleemgebieden ook voor een gedeelte uit een hoger aantal ooi- en zoogkoeienpremies kan worden verklaard (Terluin et al., 1994:70-74). Verder blijkt dat de omvang van de subsidies in de noordelijke

Tabel 8.10 Gezinsinkomen uit bedrijf en subsidies per gezinsarbeidskracht (in ecu), "1991" en aandeel benadeelde gebieden (LFA) in enkele met Nederland concurrerende regio's

	Gezinsinkomen u.b.			Subsidies			LFA als % van landbouwareaal
	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	
België	22.500	23.500	17.100	995	600	3.985	20
Bretagne	15.700	15.700	.	1.910	1.910	.	0
Ligurië	9.100	9.500	8.900	55	40	70	85
Lombardije	16.500	20.100	6.800	205	250	85	23
Murcia a)	14.600	-12.500	17.900	2.270	7.780	1.155	55
Noordrijn-Westfalen	14.500	14.800	12.200	1.730	1.535	3.070	22
Nedersaksen	14.800	16.000	13.200	2.360	1.980	2.880	57
Oost-Engeland	25.700	25.700	.	4.835	4.835	.	2
Nederland	22.800	22.800	.	680	680	.	0
EU-12	9.400	11.700	6.900	1.530	1.240	1.850	53

a) Voor de normale gebieden in Murcia zijn alleen gegevens voor 1992 beschikbaar. Dit jaar hoeft niet representatief te zijn voor de gehele periode 1990-1992.
Bron: Eurostat, RICA-CCE-DG VI/A-3 en OECD; bewerking LEI-DLO.

Tabel 8.11 Subsidies per gezinsarbeidskracht naar type gebied, "1991" (in ecu)

	Alle gebieden			Meest ruraal			Intermediair			Meest urbaan		
	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA	totaal	normaal	LFA
België	990	600	2.980	.	.	.	.	.	.	990	600	2.980
Denemarken	1.980	1.980	.	.	.	.	1.980	1.980	.	.	.	.
Duitsland	2.120	1.550	2.770	.	.	.	2.180	1.560	2.750	1.730	1.500	3.260
Frankrijk	3.050	2.300	4.550	4.750	3.360	6.410	2.960	2.280	4.300	1.430	1.430	.
Griekenland	770	510	960	680	440	870	970	690	1.150	.	.	.
Ierland	3.340	2.500	3.860	.	.	.	3.340	2.500	3.860	.	.	.
Italië	650	580	740	1.490	1.560	1.460	760	640	980	120	170	70
Luxemburg	6.340	.	7.130	.	.	.	6.340	.	7.130	.	.	.
Nederland	680	680	.	.	.	.	.	.	.	680	680	.
Portugal	1.020	770	1.110	2.990	1.050	3.450	830	750	860	.	.	.
Spanje	1.060	1.050	1.130	1.620	1.450	1.680	880	1.150	880	820	480	1.690
Verenigd Koninkrijk	6.830	3.920	12.100	.	.	.	7.520	3.490	11.870	5.740	4.340	13.160
EU-12	1.530	1.240	1.850	1.310	930	1.550	1.720	1.380	2.090	1.000	1.010	980

Bronnen: RICA-CCE-DG VI/A-3 en OECD; bewerking LEI-DLO.

lidstaten veel groter is dan in de zuidelijke lidstaten en dat de absolute verschillen in subsidies tussen normale gebieden en probleemgebieden in de zuidelijke lidstaten veel kleiner is dan in de noordelijke lidstaten. Binnen lidstaten, behalve voor Griekenland, blijkt dat gaande van de meest urbane naar de meest rurale gebieden, het gemiddelde bedrag aan subsidies steeds hoger wordt. In Duitsland en het VK heeft dat te maken met een rekenkundig effect: in de groep van intermediaire regio's zijn de subsidies in de normale gebieden en de probleemgebieden lager of vrijwel gelijk aan die in de meest urbane gebieden, maar door het grotere aandeel van de hoger gesubsidieerde bedrijven in probleemgebieden, gaat het gemiddelde bedrag aan subsidies omhoog. Verder is het hoge subsidiebedrag aan bergboeren in de meest rurale gebieden van Portugal opvallend: zonder deze subsidies zouden de boeren hier een negatief inkomen hebben. Hetzelfde geldt voor de bergboeren in de intermediaire gebieden in het VK.

Binnen de groep regio's die sterk met Nederland concurreren, valt op dat het bedrag aan subsidies per gezinsarbeidskracht in Nederland vrij laag is (*tabel 8.10*). In de normale gebieden van deze regio's is het subsidiebedrag alleen in België, Lombardije en Ligurië lager.

8.5 Enkele kenmerken van de bedrijfsstructuur

Verschillen in inkomens hangen samen met een groot aantal factoren, zoals het productieproces, de stand van de techniek, de hoeveelheid ingezette productiemiddelen, productiviteit, bedrijfsgrootte, schaalvoordelen, de prijzen van productiemiddelen, opbrengstprijzen en natuurlijke de klimatologische omstandigheden. Gelet op het feit dat de aanwezigheid van permanente natuurlijke handicaps een selectiecriterium voor probleemgebieden is, veronderstellen wij dat dit een belangrijke verklarende factor is voor de lagere inkomens in probleemgebieden. Deze kunnen in probleemgebieden leiden tot een lagere opbrengst per hectare en per ingezet productiemiddel. In de meest urbane gebieden kan er sprake zijn van een gunstiger marktstructuur door de aanwezigheid van veel economische activiteiten. Dat kan boeren in die gebieden wellicht prijsvoordelen opleveren ten opzichte van boeren in de meer rurale gebieden. In deze paragraaf wordt nagegaan in hoeverre verschillen in een aantal bedrijfskenmerken - de bedrijfsgrootte, de intensiteit van de productie en de mate waarin boeren parttime werken - een verklaring voor de inkomensverschillen tussen de drie groepen van regio's vormen.

De gemiddelde economische bedrijfsgrootte, uitgedrukt in Europese grootte-eenheden (ege) is in de meeste lidstaten het hoogst in de meest urbane gebieden en het laagst in de meest rurale gebieden (tabel 8.12). In Portugal overtreft de bedrijfsgrootte in de meest rurale gebieden echter die in de intermediaire gebieden, terwijl de verschillen in bedrijfsgrootte in de subgroepen van regio's in Italië en Griekenland erg klein zijn. Het feit dat de bedrijfsgrootte gaande van urbaan naar ruraal afneemt, heeft vooral te maken met de steeds kleiner wordende bedrijven in de normale gebieden. De bedrijfsgrootte

Tabel 8.12 Gemiddelde bedrijfsgrootte per type gebied, 1989/90 (in ege)

	Alle gebieden			Meest ruraal			Intermediair			Meest urbaan		
	alle gebieden	normale gebieden	probleem-gebieden	alle gebieden	normale gebieden	probleem-gebieden	alle gebieden	normale gebieden	probleem-gebieden	alle gebieden	normale gebieden	probleem-gebieden
België	28	29	22	.	.	.	.	.	.	28	29	22
Denemarken	37	.	.	.	.	.	37	.	.	.	.	.
Duitsland	19	24	15	.	.	.	18	23	15	23	26	15
Frankrijk	24	28	17	20	24	16	23	27	17	39	39	.
Griekenland	4	5	4	5	5	5	4	3	4	.	.	.
Ierland	12	18	8	.	.	.	12	18	8	.	.	.
Italië	8	10	6	6	7	5	8	9	6	8	12	4
Luxemburg	23	.	23	.	.	.	23	.	23	.	.	.
Nederland	52	.	.	.	.	.	.	.	.	52	.	.
Portugal	4	5	4	7	8	7	3	5	3	.	.	.
Spanje	6	6	5	6	8	6	5	6	5	9	10	8
Verenigd Koninkrijk	36	42	23	.	.	.	27	32	21	49	52	33
EU-12	12	17	7	6	7	6	11	15	8	20	27	7

Bronnen: Eurostat en OECD; bewerking LEI-DLO.

in de probleemgebieden varieert per lidstaat weinig tussen de rurale en urbane regio's.

De intensiteit per hectare, gemeten als ege per hectare landbouwareaal, is het hoogst in de meest urbane gebieden. Hier zijn de bedrijven gemeten in hectaren veelal kleiner dan die in de rurale gebieden, wat deels te verklaren valt uit de grotere concurrentie om de ruimte in de urbane gebieden. De intensiteit van de productie is in alle drie subgroepen van regio's in de normale gebieden hoger dan in de probleemgebieden, wat vermoedelijk samenhangt met de moeilijker productieomstandigheden in de probleemgebieden.

Veel arbeidskrachten en bedrijfshoofden op agrarische bedrijven werken slechts een gedeelte van hun volledige werktijd in de landbouw. Arbeidskrachten en bedrijfshoofden die minder dan 1 arbeidsjaareenheid in de landbouw werken, worden hier aangeduid als "parttime". Er bestaan globaal drie redenen om parttime te werken:

- iemand heeft inkomsten uit andere economische activiteiten;
- de werkgelegenheid op het bedrijf is onvoldoende voor een full-time baan;
- iemand kiest er vrijwillig voor om parttime te werken.

Parttime arbeidskrachten die naast inkomsten uit agrarische activiteiten ook inkomsten uit niet-agrarische activiteiten hebben, worden hier aangeduid als "pluriactieve" arbeidskrachten. Deze inkomsten uit niet-agrarische activiteiten kunnen onder meer worden gevormd door:

- para-agrarische activiteiten zoals kaasmaken, productie van wijn en verkoop van regionale producten;
- niet-agrarische activiteiten op het bedrijf zoals kamperen bij de boer, landschaps- en natuurbeheer en bosbouw;
- werken op andere landbouwbedrijven;
- overige economische activiteiten, zoals loondienst.

Para-agrarische en niet-agrarische activiteiten hebben het landbouwbedrijf als basis en kunnen worden beschouwd als een vorm van zelfgecreëerde werkgelegenheid, terwijl de twee laatstgenoemde activiteiten vormen van loondienst zijn (Fuller, 1990).

Het aandeel van parttime bedrijfshoofden in het totaal varieert van zo'n 30% in Nederland en Ierland tot 80% of meer in Italië, Portugal, Spanje en Griekenland. Hoewel het aandeel van de parttime bedrijfshoofden in de meest urbane gebieden wat lager ligt dan in de overige twee groepen, zijn de verschillen tussen de drie subgroepen binnen elk land vrij klein (tabel 8.13). Hieruit blijkt dat de mate van parttime werkzaam zijn veeleer nationaal wordt bepaald en niet zozeer door verschillen in ruraliteit. Min of meer hetzelfde geldt voor het aandeel van de pluriactieve bedrijfshoofden in het totaal, alleen de percentages liggen op een lager niveau. Voor het aandeel pluriactieve bedrijfshoofden valt het op dat dit steeds iets hoger ligt in de intermediaire gebieden dan in de overige twee groepen, wat te maken kan hebben met het relatief achterblijven van de agrarische inkomens in deze regio's. In de mate van parttime en pluriactief werkzaam zijn, bestaat nauwelijks enig verschil tussen normale gebieden en probleemgebieden. Uit het vrij forse verschil tussen het percentage parttime bedrijfshoofden en dat van de pluriactieve bedrijfshoofden -

soms meer dan de helft - blijkt dat een groot aantal parttime bedrijfshoofden geen neveninkomsten heeft. Hoewel een deel van de parttime bedrijfshoofden vrijwillig kiest voor een werktijd van minder dan 100% en een deel van hen inkomsten heeft uit de zogenaamde informele economie, zal een aanzienlijk deel van de parttime bedrijfshoofden te maken hebben met verborgen werkloosheid (Terluin et al., 1994). Vooral in de zuidelijke lidstaten bevat deze groep veel 65-plussers.

Tabel 8.13 Aandeel van parttime en pluriactieve bedrijfshoofden in procenten van totaal naar type regio

	Alle gebieden		Meest ruraal		Intermediair		Meest urbaan	
	part-time	pluri-actief	part-time	pluri-actief	part-time	pluri-actief	part-time	pluri-actief
België	41	34	.	.	.	.	41	34
Denemarken	66	34	.	.	66	34	.	.
Duitsland	59	44	.	.	60	45	55	38
Frankrijk	50	24	48	23	51	24	36	16
Griekenland	84	26	84	24	85	31	.	.
Ierland	31	26	.	.	31	26	.	.
Italië	89	30	89	29	89	31	88	29
Luxemburg	39	19	.	.	39	19	.	.
Nederland	32		.	.	.	.	32	
Portugal	78	36	83	37	77	35	.	.
Spanje	80	34	81	32	81	35	70	32
Verenigd Koninkrijk	44	30	.	.	45	29	43	31
EU-12	74	31	82	28	74	33	69	27

Bronnen: Eurostat en OECD; bewerking LEI-DLO.

9. SLOTBESCHOUWING

Concurrentiepositie

Het meten van de concurrentiepositie van een regionale groep landbouwbedrijven is niet eenvoudig. Naast het primaire bedrijfsniveau spelen ontwikkelingen in de keten een grote rol, die niet altijd direct tot uiting komen in opbrengstprijzen van de agrarische bedrijven. Bovendien spelen daarbij ook factoren als aanpassingsvermogen aan de markt, doelmatigheid van de keten, strategisch potentieel en dergelijke een rol, welke in de statistiek minder goed meetbaar zijn. Het trekken van conclusies over de concurrentiepositie van de Nederlandse boeren en tuinders moet dan ook met enige voorzichtigheid plaats vinden, temeer daar dit rapport een eerste analyse op dat vlak is; bovendien is de studie uitgevoerd als desk research met enigszins gedateerde, en soms ook incomplete gegevens.

Dat gesteld hebbende, dringt zich na voltooiing van deze studie toch het beeld op dat de Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven zich in het algemeen in een gunstige situatie bevonden en in wat mindere mate nog bevinden. Het belang van de interne Europese markt voor de exportgerichte Nederlandse landbouw is onmiskenbaar groot. Voor de Nederlandse agrarische sector in totaal geldt dat in de afgelopen jaren het marktaandeel is gegroeid, de productiviteitsontwikkeling relatief sterk was en de plaats in de totale economie minder is teruggelopen dan elders. Dit beeld op sectorniveau is ook terug te vinden in afzonderlijke bedrijfstakken: de hoge opbrengsten per koe en per hectare grasland, de goede opbrengsten bij aardappelen, en de resultaten in de sierteelt zijn er voorbeelden van.

Waar de situatie in de jaren tachtig als "goed" kan worden gekenschetst, levert deze studie aanwijzingen op dat dit voor de jaren negentig terugloopt naar de kwalificatie "ruim voldoende": de gunstige situatie heeft er toe geleid dat de afvloeiing van het aantal werkenden geringer is dan in het buitenland. Het agrarisch inkomen per gezinsarbeidskracht ligt in een aantal andere landen en regio's inmiddels op het Nederlandse niveau, waarbij elders de inkomsten van buiten het bedrijf vaak hoger zijn. Door een aantal belangrijke concurrenten wordt ook meer dan hier geprofiteerd van de subsidies en compensaties in het kader van de hervormingen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. De geringe afvloeiing en de strijd om de verdeling van de markt heeft binnen Nederland geleid tot hoge grond- en quotumprijzen. Daardoor, en door de historisch gunstige inkomens c.q. hoge arbeidskosten, zijn de bedrijven in ons land zeer kapitaalintensief. In situaties als in de melkveehouderij bemoeilijkt zo'n, in EU verband tamelijk afwijkende, bedrijfseconomische situatie het snel kunnen inspelen op veranderingen in het zuivel- en milieubeleid. Een dergelijke teruglopende voorsprong lijkt ook voor de groenteteelt en de

varkenshouderij te gelden. Voor de - overigens kleine - rundvleessector is, evenals voor de fruitteelt, sprake van een duidelijk achterblijvende positie.

Wellicht dat een allegorie met de internationale wielersport hier op zijn plaats is: waar de Nederlandse agrarische sector begin jaren tachtig duidelijk in de gele trui voorop reed, maken we nu deel uit van een kopgroep. Daar zijn we aanwezig met een relatief grote groep bedrijven waarin veel is geïnvesteerd. In deze kopgroep zijn er enkele regio's (zoals Denemarken en Noord-/West Frankrijk) die de potentie hebben de oude koploperspositie van Nederland over te nemen. Naast deze ploegenstrijd wordt er binnen de Nederlandse ploeg ook fors gestreden om de verdeling van het prijzengeld en het ziet er naar uit dat meer dan in het verleden sommige leden van de ploeg onder druk van de concurrentie zullen moeten afstappen. Wat dan overigens als bijkomend effect heeft dat de rest van de ploeg met meer vaart vooruit kan en per persoon een groter deel van het inkomen naar zich toe trekt.

Een en ander roept de vraag op welke krachten het verlies van de koppositie hebben bewerkstelligd. Hoewel dit rapport die vraag niet heeft trachten te beantwoorden, zijn er wel enkele aanknopingspunten voor de beantwoording. Bovenal is er de wet van de remmende voorsprong, zowel op het vlak van de structuur als het management. In Nederland werd de structuur in de jaren zestig en zeventig sterk gemoderniseerd (oplossing van het kleine boerenvraagstuk door de opkomst van de intensieve veehouderij, de groei van de tuinbouw, de dominantie van de aardappel, de afvloeiing door de melktank en de ligboxenstal). In concurrerende regio's is de structuurverandering nog in volle gang, met relatief meer oudere ondernemers en een grotere daling van het aantal arbeidskrachten als gevolg van bedrijfsbeëindiging (of beter: ontbrekende bedrijfsovername). Ook bij het productieniveau zien we het buitenland langszij komen: melkgiften per koe, kg-opbrengsten per hectare en saldi per eenheid productie groeien elders naar het hoge Nederlandse niveau toe.

Op het vlak van de structurele ontwikkeling heeft Nederland sterk geleund op de intensiveringsstrategie. Die weg is al een jaar of tien geleden afgesneden. Technische limieten (bouwplanaandeel aardappelen), melkquotering en milieuwetgeving (intensieve veehouderij) maken een andere aanpak voor rendementsverbetering nodig. Dit temeer omdat het voordeel van lage voerkosten onder het huidige graanbeleid en bij extensievere (melk)productie ook minder meetelt.

Verder valt op dat de concurrerende regio's qua inkomen mede dank zij subsidies op het Nederlandse niveau komen. Dat lijkt - gezien de bezuinigingstrends in het overheidsbeleid - voor de lange termijn een zwakke basis. Belangrijke vraag voor de toekomstige ontwikkeling is in hoeverre de schaalvergroting die zich bij een aantal koplopers manifesteert zich zal doorzetten. Daarnaast is de samenwerking binnen of - zo men wil - de invoeging in de keten van belang voor het welslagen van diezelfde keten in antwoord op de kanteling naar de gedifferencieerde vragersmarkt in de zeer koopkrachtige EU en voor een toenemend aantal producten ook daarbuiten. In samenhang hiermede is voor de toekomst van belang in welke mate door innovatie van productieprocessen en producten een hogere toegevoegde waarde in de landbouw kan worden bereikt.

Om terug te keren naar de allegorie van de wielersport: er zijn redenen om een tandje bij te zetten, verder te zoeken naar een vernieuwd - zo niet revolutionair - stuur en te pleiten voor een goede dopingcontrole.

Monitoring

Deze studie heeft ook duidelijk gemaakt dat er door het bij elkaar brengen van veel statistisch bestaand materiaal een redelijk beeld is te schetsen van de internationale concurrentiepositie op primair bedrijfsniveau. Nu de positie van Nederland niet meer per definitie die van koploper is en de concurrentie ook deels via verdeling van subsidiestromen wordt gevoerd, verdient het aanbeveling dat overheid en georganiseerd bedrijfsleven vaker dan voorheen de positie in kaart (laten) brengen.

Aanbevolen wordt dan ook om in de komende jaren met enige regelmaat deze studie te herhalen. Dit temeer omdat veel van het huidige cijfermateriaal niet recenter is dan 1993 en bekend is dat er na die tijd al weer de nodige veranderingen zijn opgetreden in markten (die zich voor aardappelen, glasgroente en varkens deels en tijdelijk hebben hersteld, maar voor rundvlees mede door de BSE-crisis is verslechterd) en landbouwbeleid (verdere invoering GLB-hervorming en GATT-besluiten).

In vervolgstudies zou ook meer aandacht besteed kunnen worden aan sectoren die nu nog buiten beschouwing zijn gebleven, aan milieu-beleid (bijvoorbeeld de Nitraatrichtlijn, zie ook Brouwer et al., 1996), en aan (spreiding in) kostprijzen van producten. Het uitbreiden van de studie naar de ontwikkelingen in de gehele productiekolom en de diverse ketens daarin, (inclusief (groot)winkelbedrijven) kan het inzicht in de concurrentiepositie aanzienlijk vergroten. Daarbij kan het interessant om nauwer samen te werken met instituten in het buitenland zodat gebruik gemaakt kan worden van aanvullende lokale deskundigheid en data. Bijkomend voordeel daarvan is dat er een terugkoppeling plaats vindt over de bruikbaarheid van de beschikbare gegevens naar de leveranciers, waardoor op termijn aanpassing van de gegevensverzameling plaats zou kunnen vinden. In een nu lopende "concerted action" rond het Europees boekhoudnet, getiteld PACIOLI (Beers et al., 1995) wordt een dergelijke innovatie als wenselijk beoordeeld.

LITERATUUR

Backus, G.B.C., W.H.M. Baltussen en P.A.M. Bens (1994)
Economische effecten van structuurbeïnvloedende maatregelen op de varkenshouderij in Nederland; Rosmalen, Praktijkonderzoek Varkenshouderij/IKC-Varkenshouderij/Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Proefverslag nummer P 1.112

Beers, G., K.J. Poppe, D.F. Spiering en H.C. Pruis (1995)
Pacioli 1: Farm accountancy data networks and information analysis; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Mededeling 532 en 533 (respectievelijk workshop report en reflection paper)

Blom, J.C. (1995)
Een geregionaliseerd graan- en mengvoedergrondstoffenmarkt model voor de EU-12, model en toepassingen; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 134

Brouwer, F.M. en F.E. Godeschalk (1993)
Pig production in the EC, environmental policy and competitiveness; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publicatie 1.25

Brouwer, F.M., F.E. Godeschalk en I.J. Terluin (1994)
Pesticides in the EC; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 121

Brouwer, F.M., F.E. Godeschalk, P.J.G.J. Hellegers en H.J. Kelholt (1995)
Mineral balances at farm level in the European Union; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 137

Brouwer, F.M. en S. van Berkum (1996)
CAP and environment in the European Union; Wageningen

Butault J.P. en M. Cyncynatus (1991)
Les couts de production des principaux produits agricoles de la communaute Europeenne en 1984-85-86; Paris, INRA/INSEE

CEG (1988)
De toekomst van het platteland; Luxemburg; Bulletin van de Europese Gemeenschappen; Supplement 4/88

CEG (1990)
De landbouw en de hervorming van de Structuurfondsen; vademecum; Brussel; Groen Europa 5/90

CEG (1993)
Farm incomes in the European Community in the 1980s; Brussel

CEG (1994, 1995 en 1996)
De toestand van de landbouw in de Gemeenschap, verslag 1993, 1994 en 1995; Luxemburg

Dierick J.F.L., (1992)
Towards a (bi-)annual analysis on farm income in the EC; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Afstudeerscriptie

Dijk, J., J. Schering en K. Lodder (1995)
Improvement of the weighting system of the FADN; The Hague, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

Europese Rekenkamer (1991)
Jaarverslag over het begrotingsjaar 1990; Publikatieblad van de EG, C324, 13 december 1991

Eurostat (1995a)
Economic Accounts for Agriculture and Forestry 1989-1994; Luxemburg

Eurostat (1995b)
Total income of agricultural households; 1995 report; Luxemburg

Eurostat (1995c)
Farm structure; 1989/90 survey: main results; Luxemburg/Brussel, Eurostat

Eurostat (1996a)
Agriculture Statistical Yearbook 1996; Luxemburg

Eurostat (1996b)
Agricultural Income 1995; Luxemburg

Fuller, A.M. (1990)
From part-time farming to pluriactivity: a decade of change in rural Europe; In: Journal of Rural Studies (6) 4, pp. 361-373

Habraken, R. (1994)
Een verkennend onderzoek naar de ideale vestigingsplaats in de EG voor een melkveehouderijbedrijf; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Stageverslag

Hack, M. en A.M.A. Heybroek (1992)
Visie op de internationale concurrentiekracht in de bloemisterij; Den Haag/Utrecht, LEI-DLO/Rabobank Nederland

Heinrichs, F. and I. Siegmund (1993)
Yearbook of the International Horticultural Statistics (A.I.P.H.); Hannover, Institut für Gartenbauökonomie

Hill, B. (1991)
The calculation of economic indicators, making use of RICA (FADN) accountancy data; Luxembourg, EC; Document

Holwerda, Ing. D., Ir. F. Ingelaat, Ing. G. Kolkman, Ing. L. Westerlaken
Kwantitatieve informatie veehouderij; Ede, IKC, diverse jaargangen

Jaarverslag 1977, Landbouw Economisch Instituut (1977)

Honkoop, E. (1995)
Tuinbouw vreest achterstand door dure arbeid; Groenten + Fruit 5(1995)12, pp. 12-15

Jacobs, J.M. (1993)
The geographical distribution of protected cultivation in the world; Monster

Kleijn, E.H.J.M. de, H. Tap en A.M.A. Heybroek (1992)
Visie op de internationale concurrentiekracht in de groente; Den Haag/Utrecht, LEI-DLO/Rabobank Nederland

Landbouwcijfers
Den Haag, LEI-DLO / CBS, diverse jaargangen

Leeuwen, M.G.A. van (1992)
Rundvleesmarkt en rundvleesbeleid in de EG; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, (LEI-DLO), Onderzoekverslag 100

Leeuwen, M.G.A. van (1996)
BSE: Duurzaam lagere rundvleesprijzen in de Europese Unie; In: Agri-monitor, jaargang 2, nr. 3

McClintock J., (1989)
Farm accountancy data network, an A to Z methodology; Brussel-Luxembourg, EC; Document

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (1993)
Intern werkdocument voor de bijeenkomst van de Group of the Council on Rural Development, 19-21 oktober 1993; Parijs; C/RUR(93)11

OECD (1994)
Creating rural indicators for shaping territorial policy; Parijs

OECD (1996)
Territorial indicators of employment; Focusing on rural development; Parijs

Poppe, K.J. (1989)
Bedrijfsuitkomsten in de Europese akkerbouw en melkveehouderij; Den Haag, LEI, Mededeling 414

Poppe, K.J., en B. Koole (1991)
Een rekenmodel op bedrijfsniveau voor de EG-landbouw, scenario's voor liberalisatie en inkomenssteun; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 89

Poppe, K.J. (1993)
Competitiveness at farm level: Milk production costs and quota; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Research Paper

Poppe, K.J. (1993)
"Financing in Western European Agriculture: a compariative perspective"; in: H.J. Silvis (ed.). Capital and finance in Western and Eastern European agriculture; Wageningen

Post, J.H., F.E. Godeschalk, H. von Meyer, D. Strijker en I.J. Terluin (1994)
The agricultural income situation in less favoured areas of the EC; Luxembourg, EC; Document

Rama, D. and M.J. Keane (eds.) (1993)
Production costs for milk in European Countries; Milaan

Silvis, H.J. en C. van Bruchem (1996)
Landbouw-Economisch Bericht; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, (LEI-DLO), Periodieke Rapportage 1-96

Smit, A.B. (1992)
De Nederlandse akkerbouw in Europees perspectief, analyse van sterke en zwakke kenmerken op bedrijfsniveau; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne nota 398

Stolwijk, H.J.J. en P.J.J. Veenendaal (1995)
De betekenis van de landbouw voor de Nederlandse economie; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), Publikatie 1.29

Taragola, N. en D. van Lierde (1996)
Economische analyse van de Belgische tomatenteelt; Brussel, LEI, LEI-Publikaties Nr. 579, Studies Nr. 71

Ten Pas, H.C. en B. van der Ploeg (1990)
Een vergelijking van de agrarische ontwikkeling in Denemarken en Nederland; Den Haag, LEI

Terluin, I.J. en J.H. Post (1996)
Rurale indicatoren: de nieuwe OECD-benadering van het platteland; In: Tijdschrift voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek van de Landbouw (11) 2, pp. 113-122

Tuinbouw statistiek (1994, 1995 en 1996)
Teelt, handel, industrie 93, 94 en 95; Den Haag, PVS/PGF

Venema, G.S., W.H. van Everdingen, J.H. Jager en J.H. Wisman (1995)
Bedrijfsuitkomsten en financiele positie (BEF); Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 13-93/94, hoofdstuk 6

Verhaegh, A.P. (1996)
Efficiëntie van energie en gewasbeschermingsmiddelen tomaten en rozen in kassen; Nederland, Israel, Spanje en Marokko, Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), Publicatie 4.142

Weert, G.B. (1995)
Financiële draagkracht van landbouwbedrijven in de Europese Unie; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Stagerapport

Wisman, J.H. (1991)
Varkens 1990; Bedrijfseconomische beschouwingen; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 7-90

Zaalmink, B.W., L. Loseman, H. Prins, J. Muller en M. van Leeuwen (1995)
Invloed van het overheidsbeleid op omvang en rentabiliteit van de Nederlandse rundvleesproductie; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, (LEI-DLO), Mededeling 527

BIJLAGEN

Bijlage 1 Databronnen

B1.1 Het Europese boekhoudnet

De officiële Nederlandse benaming van het boekhoudnet luidt: Informatienet inzake landbouwbedrijfshuishoudingen (ILB). Ook worden de Britse (Farm Accountancy Data Network, FADN) of Franse (Réseau d'Information Comptable Agricole, RICA) naam vaak gebruikt om het boekhoudnet aan te duiden. In het vervolg van deze publicatie zal het net aangeduid worden met de afkorting Rica. Het Rica is een steekproef van +/- 57.000 bedrijven die representatief is voor 3,6 miljoen bedrijven uit de 12 landen die voor 1 januari 1995 de EU vormden 1). Rica is in 1965 opgericht met als doel het in kaart brengen van de bedrijfseconomische resultaten en positie van de land- en tuinbouwbedrijven in de EU. Verder zou het net bij moeten dragen aan het inzichtelijk maken van de effecten van (voorgesteld) beleid. De gegevens worden door elk land afzonderlijk verzameld en naar Brussel verzonden, waar ze in één bestand worden samengevoegd. De instantie die de gegevens verzameld, kan per land variëren en datzelfde geldt voor de methode van steekproef trekken.

Rica was oorspronkelijk alleen gericht op financiële gegevens, maar tegenwoordig worden ook technische gegevens verzameld. De technische gegevens hebben vooral betrekking op de bedrijfsstructuur zoals de veestapel, aantal arbeidskrachten en grondgebruik. Voor een deel van de producten zijn ook de fysieke opbrengsten verzameld. De kern van Rica wordt echter gevormd door de financiële gegevens. De balans en winst- en verliesrekening staan hierbij centraal. De data hebben alleen betrekking op het bedrijf. Er zijn dan ook geen gegevens beschikbaar over het inkomen buiten bedrijf, de persoonlijke belastingen en de gezinsbestedingen.

Rica is niet representatief voor alle bedrijven in de EU. De niet-professionele (dat wil zeggen: zeer kleine) bedrijven worden niet meegenomen. De grens waarbij een bedrijf als professioneel wordt beschouwd, ligt in elk land anders maar voor alle landen geldt dat ruim 90% van de productie wordt gerepresenteerd. Voor de vergelijking tussen de landen levert deze afbakening dus geen grote problemen op.

Een andere beperking van het net is dat het boekjaar per land varieert. Voor sommige landen loopt het boekjaar gelijk met het kalenderjaar, anderen hebben echter een afwijkend boekjaar. Zo loopt het boekjaar van de Nederlandse landbouwbedrijven van 1 mei tot 30 april. Voor alle landen geldt echter dat de periode juni tot en met december van het betreffende jaar in het boekjaar valt. Wanneer er in deze publicatie van boekjaar 1993 gesproken wordt, heeft dit dus afhankelijk van het land betrekking op een 12 maands periode tussen 1 januari 1993 en 30 juni 1994.

De gegevens kunnen niet alleen per land opgevraagd worden maar ook voor 91 afzonderlijke regio's. Hierbij zijn de kleine landen zoals Nederland en België niet verder onderverdeeld maar landen als Italië en Frankrijk zijn opgesplitst in meer dan 10 regio's.

Voor het bepalen van de weging van elk bedrijf (met welke factor de gegevens van het bedrijf vermenigvuldigd moeten worden om tot het totaal voor het hele land te komen) wordt gebruik gemaakt van de meest recente landbouwtelling. Aangezien deze telling in sommige landen slechts eenmaal in de twee of drie jaar gehou-

---

1) Ook over de bedrijven uit de in 1995 toegetreden landen zullen in de toekomst gegevens beschikbaar komen.

wordt, is men soms genoodzaakt een oudere landbouwtelling voor de weging te gebruiken. De tussentijds opgetreden veranderingen in de structuur worden in dit geval niet meegenomen. Voor de weging in het boekjaar 1993 is uitgegaan van de telling in 1993. Voor de boekjaren 1991 en 1992 is echter nog gebruik gemaakt van de landbouwtelling van 1990. Dit heeft tot gevolg dat de tussen 1990 en 1993 opgetreden veranderingen in bijvoorbeeld het aantal bedrijven, pas in de cijfers van 1993 zichtbaar worden. De volgens de cijfers van Rica tussen 1992 en 1993 opgetreden veranderingen in de structuur hebben dus in werkelijkheid betrekking op de periode 1990-1993. Hiermee dient bij de interpretatie van de cijfers rekening gehouden te worden.

B1.2 Farm Structure Survey (FSS)

De Farm Structure Survey is de internationale aanduiding voor de met de Nederlandse landbouwtelling vergelijkbare tellingen die in alle landen van de EU gehouden worden. In tegenstelling tot in Nederland worden deze tellingen in sommige landen niet elk jaar gehouden maar bijvoorbeeld driejaarlijks. Enkele van deze landen compenseren dit gebrek weer door steekproeven te houden in de jaren dat er geen telling is, waardoor er schattingen gemaakt kunnen worden van de veranderingen sinds de laatste telling. Voor de landen die ook geen gebruik maken van deze steekproefmethodiek zijn slechts twee- of driejaarlijks gegevens beschikbaar. Het bovenstaande heeft tot gevolg dat ongeveer elke 3 jaar gegevens voor de hele Europese Unie beschikbaar komen. De laatst beschikbare telling is 1993 die eind augustus van dit jaar voor het LEI-DLO beschikbaar is gekomen.

De variabelen die verzameld worden zijn grotendeels vergelijkbaar met onze landbouwtelling: aantallen bedrijven naar grootteklasse, arealen, aantallen dieren en aantallen arbeidskrachten. De gebiedsindeling is zeer gedetailleerd. De EU is onderverdeeld in 443 gebieden waarbij Nederland bijvoorbeeld in de vier windstreken is opgesplitst.

In tegenstelling tot Rica worden bij de landbouwtelling ook de hele kleine bedrijfjes meegenomen. De telling beschrijft dus een groter aantal bedrijven. Het is belangrijk dit in gedachten te houden bij vergelijking tussen de twee bronnen. Bij de tabellen zal altijd duidelijk vermeld worden of deze betrekking hebben op de FSS of op Rica.

B1.3 Brutostandaardsaldo (bss)

Het saldo van een product geeft het verschil aan tussen de opbrengsten en de directe kosten. Directe kosten zijn kosten die direct aan afzonderlijke producten zijn toe te rekenen. Het begrip komt dus grotendeels overeen met begrippen als toegerekende of variabele kosten. Voor twijfelgevallen is een uitputtende lijst opgesteld van alle kosten die als direct beschouwd worden.

Voor de berekening van de bss worden bovenstaande saldi door alle bij de EU aangesloten landen voor alle producten (per dier of hectare) bepaald. Deze berekening vindt plaats op basis van de gegevens van meerdere jaren, zodat een gestandardiseerd cijfer ontstaat dat niet te sterk beïnvloed wordt door 1 slecht of juist goed jaar.

De standardisatie vindt plaats door specialisten uit het betreffende land die ook verwachte trends in hun berekening mee kunnen nemen. De gedetailleerdheid van de regio-indeling varieert per land maar is in elk land minstens zo gedetailleerd als in Rica.

B1.4 Overige databronnen

Naast de eerdergenoemde statistieken wordt in hoofdstuk 2 voornamelijk gebruikt gemaakt van macro-economische gegevens van de nationale statistische bureaus. Deze gegevens van de afzonderlijke EU-lidstaten worden verzameld en bewerkt door Eurostat.

Van de definitieve jaren worden de gegevens, per lidstaat en voor de totale EU, weergegeven in zogenaamde landbouwrekeningen (Economic Accounts for Agriculture and Forestry 1989-1994, Eurostat 1996). In deze landbouwrekeningen zijn de volgende posten opgenomen: plantaardige en dierlijke opbrengsten, intermediair verbruik, subsidies, belastingen, afschrijvingen, betaalde factorkosten en inkomen. Naast deze rapportage van de definitieve jaren, wordt door de afzonderlijke lidstaten ook ieder jaar een raming gemaakt van de ontwikkeling van het agrarisch inkomen (Agricultural Income 1995, Eurostat 1996). In enkele hoofdstukken is verder gebruik gemaakt van de gegevens uit Eurostat's internationale prijsstatistiek.

Bijlage 2 Definities kengetallen

Algemene kosten	Kosten die niet direct toegerekend kunnen worden aan een product voorzover zij geen afschrijvingen of kosten van arbeid of kapitaal betreffen. Dus werk door derden, onderhoudskosten, verzekeringen enzovoort.
Berekende kosten	Fictieve berekening om een indruk te geven van de kosten van de aanwending van eigen arbeid en eigen vermogen. De kosten voor het vermogen worden berekend door het eigen vermogen te vermenigvuldigen met een rentepercentage dat is gebaseerd op het (reële) rendement op staatsobligatie in het betreffende land. Bij de kosten van de eigen arbeid worden het aantal gewerkte uren van de gezinsarbeidskrachten vermenigvuldigd met het gemiddelde (netto-)uurloon voor een arbeider in dat land.
Bruto-investeringen	Investeringen minus de desinvesteringen voorzover het geen (des)investeringen in grond, vee of bos betreft. Dus (des)investeringen in alle activa waarop afgeschreven wordt.
Brutostandaardsaldo (bss)	Gestandardiseerd cijfer dat het saldo per product weergeeft (zie ook bijlage 1).
Europese Grootte Eenheid (ege)	Een op de bss gebaseerde rekeneenheid om de economische omvang van een bedrijf te meten. 1 ege staat voor 1.200 ecu saldo.
Gezinsarbeidskracht (g.a.k.)	Niet betaalde volwaardige arbeidskracht.
Gezinsinkomen uit bedrijf	Netto toegevoegde waarde minus de betaalde lonen, rente en pacht. Dus de vergoeding die resteert voor de eigen arbeid en het eigen vermogen.
"Jaartal"	Gemiddelde over een periode van 3 jaar waarbij het weergegeven jaartal het middelste is.
Kosten	Kosten voor aftrek subsidies en exclusief BTW.
Netto-investeringen	Bruto investeringen - afschrijvingen.

Netto Toegevoegde Waarde (NTW)	Opbrengsten - (toegerekende kosten + algemene kosten + afschrijvingen + saldo BTW - subsidies). De NTW vormt de vergoeding die resteert voor de productiemiddelen arbeid en kapitaal ongeacht door wie deze worden verschaft (ondernemer, gezinsleden of derden).
Opbrengsten	Opbrengsten exclusief subsidies en BTW.
Productiviteit	Verhouding tussen het volume van de productie en het volume van de productiemiddelen.
Rentabiliteit	Opbrengst per 100 ecu (totale) kosten. Zowel bij de opbrengsten als bij de kosten worden de subsidies en BTW niet meegenomen (zoals hierboven al gedefinieerd). Onder de totale kosten worden zowel betaalde als berekende kosten opgenomen.
Ruilvoet	De verhouding tussen de opbrengstprijzen en de prijzen van de productiemiddelen.
Saldo	Opbrengst - directe (of toegerekende) kosten.
Solvabiliteit	Eigen vermogen gedeeld door totale vermogen.
Subsidie	Alle door de landbouw van de Europese Unie en de nationale overheden ontvangen bedragen (exclusief de rentesubsidie). Hieronder vallen dus bijvoorbeeld ook de tegemoetkomingen voor prijsdalingen.
Toegerekende kosten	Kosten die direct toe te rekenen zijn aan een product zoals veevoeder, zaaizaad enzovoort.
Volwaardige Arbeidskracht (v.a.k.)	Een volwaardige arbeidskracht die het gehele jaar beschikbaar is. Personen jonger dan 22 jaar en ouder dan 65 jaar worden als gedeeltelijk volwaardig beschouwd. Een persoon van 21 jaar is bijvoorbeeld voor 90% volwaardig.

Bijlage 3 Monetaire aspecten

Alle bedragen in deze publicatie worden weergegeven in ecu. Dit betekent dat ontwikkelingen van in geld uitgedrukte kengetallen niet alleen beïnvloed worden door ontwikkelingen in lokale valuta maar ook door wisselkoersveranderingen. Veranderingen in wisselkoersen worden echter voor een belangrijk deel veroorzaakt door verschillen in inflatie tussen de landen. Door bedragen uit te drukken in ecu ontstaat als het ware een impliciete inflatiecorrectie. Er treden echter ook door andere oorzaken wisselkoersveranderingen op. Deze kunnen de concurrentiepositie in belangrijke mate beïnvloeden en er voor zorgen dat de ontwikkelingen in ecu niet altijd representatief zijn voor de ontwikkelingen in koopkracht in een bepaald land. Een in ecu gelijk blijvende opbrengstprijs kan, wanneer deze gepaard gaat met een gelijk blijvende wisselkoers en een relatief hoge inflatie, een daling in koopkracht betekenen voor de landbouwers in dat land.

Uit tabel B3.1 blijkt dat er grote verschillen zijn in de ontwikkeling van de diverse valuta (lokale valuta ten opzichte van de ecu). Vooral de zuidelijke landen hebben hun munteenheid steeds minder waard zien worden. Daar staat tegenover dat deze landen ook vaak met hoge inflatiecijfers hadden te kampen. Nederland, Duitsland en België krijgen steeds meer ecu voor hun lokale valuta.

Tabel B3.1 In Rica gebruikte wisselkoersen (lokale valuta per ecu) voor omrekening nationale valuta naar ecu. Indexcijfers met 1990 is 100

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
België	108	106	106	102	102	103	102	100	100	97	95
Denemarken	104	102	102	100	101	102	100	100	101	96	97
Duitsland	110	109	107	101	101	101	100	100	100	96	94
Frankrijk	98	99	98	98	100	102	102	100	101	99	96
Griekenland	39	44	52	68	78	84	89	100	112	123	134
Ierland	93	95	93	96	102	102	102	100	100	99	104
Italië	89	91	95	96	98	101	99	100	101	105	121
Luxemburg	108	106	106	102	102	103	102	100	100	97	95
Nederland	109	109	107	102	101	101	100	100	100	97	94
Portugal	50	64	72	81	90	94	96	100	99	96	104
Spanje	99	98	100	106	110	106	101	100	99	102	115
Ver. Koninkrijk	82	84	83	97	99	93	97	100	99	106	109

Wanneer gebruik gemaakt wordt van koopkrachtpariteiten kan ook rekening gehouden worden met verschillen in inflatie. De koopkrachtpariteit geeft aan hoeveel ecu nodig zijn voor het kopen van een (voor elk land gelijk) aantal boodschappen in de diverse landen. Wanneer de koopkrachtpariteit stijgt dan wil dat zeggen dat voor 1 ecu meer boodschappen gekocht kunnen worden. Dit betekent dat de exportpositie van dat land verbetert; de producten kosten voor het buitenland evenveel ecu terwijl de exporterende landbouwer met de opbrengst van zijn export meer producten (in

eigen land) kan kopen 1). Uit tabel B3.2 blijkt dat de veranderingen in koopkrachtpariteit minder groot zijn dan de veranderingen in de wisselkoersen. De verschillen in de ontwikkeling van de wisselkoersen worden dus grotendeels veroorzaakt door verschillen in inflatie.

Tabel B3.2 Ontwikkeling koopkrachtpariteiten gedurende periode 1983-1995. Indexcijfers met 1990 is 100

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
België	101	101	99	96	95	98	100	100	102	102	101	99
Denemarken	105	105	104	101	98	98	99	100	105	102	103	104
Duitsland	93	95	96	92	90	93	99	100	101	99	93	95
Frankrijk	97	97	94	93	94	96	99	100	104	102	96	95
Griekenland	95	95	101	115	117	115	101	100	99	101	102	103
Ierland	95	95	94	93	99	100	94	100	104	106	109	111
Italië	112	109	110	106	105	106	101	100	99	101	112	116
Luxemburg	102	101	102	101	98	101	100	100	101	99	95	92
Nederland	92	95	97	96	96	98	99	100	100	99	95	95
Spanje	130	123	121	120	120	114	103	100	100	97	108	111
Ver. Koninkrijk	93	95	94	107	109	101	96	100	95	102	104	103

Bron: National Accounts ESA.

Tot 1990 verbeterde de koopkracht van 1 ecu in Nederland. Na 1990 is deze situatie echter omgekeerd; met 1 ecu konden in 1994 5% minder goederen gekocht worden dan in 1990. De verschillen met Duitsland, Frankrijk en België zijn niet groot. Na de EMS-crisis in 1992 zijn de verschillen met Spanje en Italië wel sterk gegroeid. In een periode van 2 jaar (1992-1994) is de pariteit in Spanje 18% en in Italië zelfs 19% verbeterd ten opzichte van Nederland 2). Een in ecu's gelijk blijvende opbrengstprijs ging in de Zuid-Europese landen dus gepaard met een sterke stijging van de koopkracht terwijl in Nederland sprake was van een lichte daling.

1) Een stijging van de koopkrachtpariteit hoeft echter geen stijging van de winstmarge te betekenen. De stijging in de prijs van de productiemiddelen van de landbouwbedrijven hoeft namelijk niet gelijk te zijn aan de inflatie (zie ook tabel 2.4).

2) Taragola en van Lierde (1996) beschouwen dit effect als één van de belangrijkste oorzaken voor de verbetering van de concurrentiepositie van Spaanse tomatentelers ten opzichte van de Belgische en Nederlandse telers.

Bijlage 4 Kenmerken melkveehouderij per regio

Tabel B4.1 Enkele kenmerken van de melkveehouderij in verschillende regio's in de EU, 1993

	Melk-productie (x 1.000 ton)	Aandeel sterk gesp. bedrijven %	Sterk gespecialiseerde bedrijven			
			melk per bedrijf (kg)	koeien per bedrijf	opbr. per 100 ecu betaalde kosten	opbr. per 100 ecu kosten (incl. berek.)
Landen die in regio's zijn in te delen						
Duitsland	23.161	60,6	163.800	30	117,2	66,8
W.v. Sleeswijk-Holstein	2.415	71,6	263.800	46	120,8	80,0
Nedersaksen	5.314	62,4	221.500	37	118,8	73,7
Beieren	8.252	62,4	126.200	25	115,6	60,3
Frankrijk	24.362	33,6	174.200	33	133,0	83,1
W.v. Basse-Normandie	2.764	44,5	190.600	37	135,6	90,7
Pays de la Loire	3.478	31,7	224.600	38	138,0	89,8
Bretagne	5.113	40,7	182.300	30	136,9	90,9
Italië	11.075	42,2	137.100	27	164,2	78,7
W.v. Lombardije	3.952	38,4	225.100	40	167,8	94,6
Emilia-Romana	1.778	59,1	204.300	36	175,5	92,3
Veneto	1.338	55,5	113.900	22	167,6	71,7
Griekenland	724	11,8	114.800	23	151,0	101,1
Wv. Macedonië	492	3,6	179.400	32	115,0	80,7
Portugal	1.393	43,1	92.000	18	112,6	75,7
W.v. Entre D Minho	856	36,7	83.600	15	107,8	70,9
Spanje	4.231	78,0	69.800	16	181,5	66,5
W.v. Galicië	1.867	81,6	60.300	14	185,7	62,4
Castilla-Leon	747	54,4	89.100	19	197,9	92,7
Verenigd Koninkrijk	15.137	80,6	419.400	74	133,2	85,9
W.v. Noord-Engeland	3.251	82,2	440.700	75	129,0	87,7
Oost-Engeland	2.336	58,9	523.200	90	132,4	91,7
West-Engeland	4.829	88,7	435.100	78	132,0	85,9
Wales	2.056	82,4	431.600	78	139,8	86,5
Noord-Ierland	1.357	87,8	246.800	48	141,2	73,2
Landen die niet in regio's zijn in te delen						
België	3.584	45,3	239.300	45	163,3	87,7
Denemarken	4.713	66,5	301.900	48	116,7	84,4
Ierland	6.078	74,1	147.500	33	153,2	73,4
Luxemburg	265	56,7	203.800	36	117,7	72,9
Nederland	12.449	79,8	372.300	54	131,8	89,0
EU-12	107.172	58,2	191.800	35	133,1	77,7

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3, bewerking LEI-DLO.

Bijlage 5 Spreiding gezinsinkomen per gezinsarbeidskracht op melkveebedrijven

Tabel B5.1 Percentage gezinsarbeidskrachten (g.a.k.) naar gezinsinkomen per gak in klassen, gemiddeld 1991/92, 1992/93 en 1993/94 op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven

	< 0	0 tot 10.000	10.000 tot 20.000	20.000 tot 30.000	30.000 tot 50.000	50.000 en meer	totaal
België	2	14	30	27	23	4	100
Bretagne	1	33	44	20	3	0	100
Denemarken	8	26	33	21	11	2	100
Ierland	1	45	33	12	6	3	100
Lombardije	0	36	26	16	15	7	100
Nederland	3	13	28	22	25	9	100
Nedersaksen	8	31	31	19	9	1	100
West-Engeland	5	16	31	19	16	14	100
Totaal regio's	3	28	32	19	14	5	100

Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3, bewerking LEI-DLO.

Bijlage 6 Kenmerken vleesveehouderij per regio

Tabel B.6.1 Enkele kenmerken van de vleesveehouderij in verschillende regio's in de EU, 1993

	Runderen (stuks)	Vleesvee (stuks)	Perc. vlees gesp. bedr.	Gespecialiseerde bedrijven a)				
				vlees-vee per bedr. (stuks)	opbr. rund-vlees (ecu) per bedr.	perc. opbr. rund in tot. opbr.	opbr. per 100 ecu kost ex arb.	opbr. per 100 ecu kost inc. arb.
Landen die in regio's zijn in te delen								
Duitsland	13.231.124	4.755.901	36	62	36.320	49	107,6	63,8
Beieren	4.899.442	1.716.979	48	53	32.479	47	106,1	61,3
Nedersaksen	2.960.497	1.166.738	30	80	40.174	49	108,2	67,4
Noordrijn-Westfalen	1.743.729	783.191	41	114	60.865	60	112,3	72,3
Frankrijk	17.816.103	8.273.696	67	66	33.777	62	116,8	68,3
Pays de la Loire	2.699.062	1.312.200	70	70	37.752	59	122,1	76,7
Bourgogne	1.234.821	872.773	89	102	49.136	72	115,9	73,0
Limousin	960.174	726.280	96	70	35.215	77	121,0	64,9
Italië	5.160.069	1.687.095	48	27	18.015	53	142,4	53,0
Piemonte	765.214	304.293	61	30	23.676	50	132,4	52,9
Veneto	649.109	272.125	81	111	60.129	68	136,0	72,0
Griekenland	561.464	284.624	42	42	12.814	65	163,1	71,1
Macedonië	330.809	142.336	38	33	11.994	56	159,1	72,4
Portugal	1.210.630	610.542	43	7	3.646	52	111,8	42,4
Entredminho	648.987	370.596	39	6	2.960	52	118,9	37,4
Spanje	2.015.227	787.236	55	19	11.282	64	194,1	57,8
Asturias	326.651	115.518	91	14	10.082	65	207,1	49,5
Castilla en León	539.363	342.561	60	27	13.225	66	198,5	71,7
Ver. Koninkrijk	11.748.408	6.581.768	66	98	33.616	56	105,2	56,8
Schotland	2.241.103	1.614.063	72	139	44.452	59	98,4	62,0
West-Engeland	2.863.406	1.287.909	67	98	34.285	54	108,0	56,3
Noord-Ierland	1.505.526	952.078	79	67	21.899	67	100,8	42,6
Landen die niet in regio's zijn in te delen								
België	2.971.810	1.324.702	80	69	51.211	61	141,4	75,8
Denemarken	2.234.473	754.148	22	39	16.439	51	78,3	47,4
Ierland	7.041.124	4.371.705	85	40	14.043	58	139,2	47,0
Luxemburg	187.805	74.516	48	76	35.916	47	110,7	64,9
Nederland	4.260.011	1.063.258	34	77	41.081	55	108,2	66,1
EU-totaal	68.438.247	30.569.193	61	51	23.617	57	119,9	59,7

a) Bedrijven met meer dan 30% van de totale opbrengsten uit omzet en aanwas rundvee en aantal vleeskalveren < 25% van totaal rundvee.
Bron: RICA-CCE-DG VI/A-3; bewerking LEI-DLO.

Bijlage 7 De indeling in rurale en urbane gebieden van de OECD

In de OECD-gebiedsindeling worden twee geografische niveaus onderscheiden:

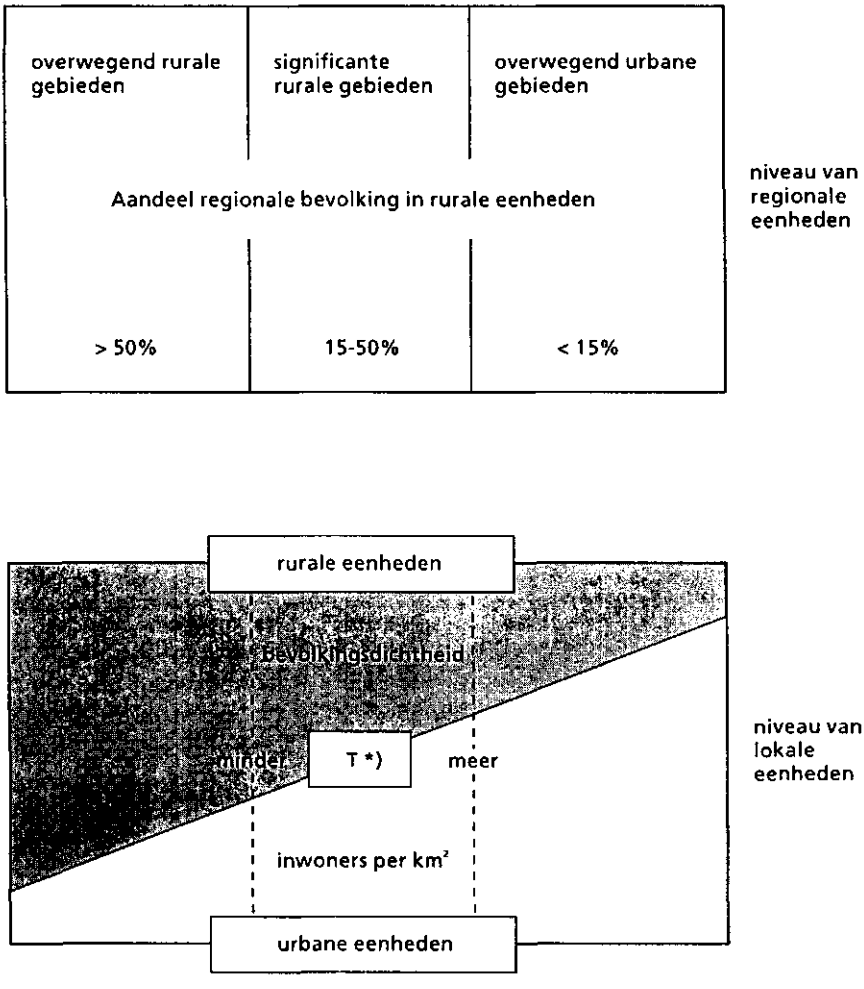
1. lokale eenheden;
2. regionale eenheden.

Lokale eenheden zijn kleine administratieve of statistische eenheden, zoals bijvoorbeeld gemeenten in Nederland en België en cantons in Frankrijk. Lokale eenheden zijn door hun beperkte omvang vrij homogeen van aard en in plattelandsanalyses kunnen ze worden aangeduid als "ruraal" of "urbaan". Regionale eenheden zijn grotere administratieve eenheden, zoals bijvoorbeeld provincies in Nederland en België en *departementen in Frankrijk. Regionale eenheden zijn veelal heterogeen en* plattelandsanalyses van deze gebieden richten zich op functionele verbanden en de bredere context waarin ontwikkelingen plaats vinden. Regionale eenheden kunnen als "meer ruraal" dan wel als "minder ruraal" worden gekarakteriseerd (OECD, 1994:20) Het grondgebied van de 24 OECD-lidstaten omvat meer dan 50.000 lokale eenheden en ruim 2000 regionale eenheden.

De bevolkingsdichtheid wordt gebruikt als criterium om een lokale eenheid als ruraal of urbaan te classificeren. Dit is een intuïtief en eenvoudig criterium, dat een indruk geeft van vestigingspatronen, afstanden, intensiteit van de communicatie en grondgebruik. Als een lokale eenheid minder dan 150 inwoners per km^2 telt, wordt de lokale eenheid als ruraal geclassificeerd; bij meer dan 150 inwoners per km^2 als urbaan (figuur B7.1). Deze grens is uiteraard arbitrair. Een wat hogere of lagere grens zou overigens niet tot belangrijke andere resultaten leiden (OECD, 1993). Bovendien sluit de grens van 150 inwoners per km^2 aan bij zowel criteria van een aantal OECD-lidstaten en Eurostat, als bij de verschillende vestigingspatronen in de OECD (OECD, 1994:24).

Regionale eenheden kunnen in drie categorieën worden verdeeld: overwegend ruraal, significant ruraal en overwegend urbaan. De belangrijkste maatstaf hiervoor is het aandeel van de bevolking dat in rurale lokale eenheden woont. Als dit aandeel groter dan 50% is, wordt de regionale eenheid aangeduid als overwegend ruraal; bij een aandeel tussen 15 en 50% wordt de regionale eenheid als significant ruraal geclassificeerd en bij een aandeel tenslotte van 15% of minder wordt er van overwegend urbaan gesproken (figuur B7.1). Een tweede criterium is de aanwezigheid van grote steden. Een regionale eenheid, die een stad met meer dan 500.000 inwoners binnen haar grenzen heeft, wordt altijd als overwegend urbaan geclassificeerd. Gaat het om een stad met meer dan 200.000 inwoners, dan valt de regionale eenheid in ieder geval onder de significant rurale gebieden.

De overwegend rurale gebieden beslaan bijna 50% van het grondgebied van de EU-12 en de overwegend urbane gebieden zo'n 15%. Ruim de helft van de bevolking van de EU-12 woont in de overwegend urbane gebieden, terwijl slechts zo'n 17% van de bevolking zijn woonplaats heeft in de overwegend rurale gebieden. De significant rurale gebieden hebben een aandeel van ruim 30% in zowel het grondgebied als de bevolking van de EU-12 (OECD, 1994). Nederland heeft volgens deze indeling geen overwegend rurale gebieden; de drie noordelijke provincies, Flevoland en Zeeland vallen onder de significant rurale gebieden en de overige provincies zijn geclassificeerd als overwegend urbaan.

*) 150; voor Japan 500.

Figuur B7.1 OECD-classificatie van gebieden
Bron: OECD, 1994:23.

TRANSLATION OF TABLE AND FIGURE HEADINGS

figure 2.1 Share of gross value added in gross national product
table 2.1 Trend in number of holdings (% per year) and number of holdings in 1993
table 2.2 Trend in agricultural area (% per year) and total area (1,000 ha.) in 1993
table 2.3 Trend in labour force (% per year) and number of labour units in 1995
figure 2.2 Share of member states in total output of EU-15
table 2.4 Trend in terms of trade (% per year)
table 2.5 Trend in productivity (% per year)
table 2.6 Trend in net value added per annual work unit (% per year)
table 2.7 Expenses of FEOGA (mln. ecu)
table 2.8 Trend in subsidies (nominal, % per year) and subsidies (mln ecu) in 1995
figure 2.3 Comparison of family farm income in 1993 (ecu per family work unit)
table 2.9 Family farm income per family work unit
table 2.10 Assets per category (1,000 ecu per holding) [categories: land and buildings, machines, livestock, circulating capital, total assets]
table 2.11 Liabilities per category (1,000 ecu per holding) and solvability [categories: long term liabilities, short term liabilities, net worth, total, solvability]

table 3.1 Trends in cropping plan for some crops per member state [cereals, potatoes, sugarbeets, oilseeds]
table 3.2 Characteristics of arable farms (type 1200), 1993 [ha, awu, esu, esu/ha, share in cropping plan of cereals, potatoes, sugarbeets]
table 3.3 Characteristics of arable farms according to size class, 1993 [size-class in esu, ha, awu, share in cropping plan of potatoes and sugarbeets, yields in tons/ha of potatoes and sugarbeets]
table 3.4 Yields (ton/ha) and prices (ecu/100 or 1,000 kg) for some products (average 1990-1994) [cereals, potatoes, sugarbeets]
table 3.5 Gross margins per ha of sugarbeet
table 3.6 Standard gross margin per ha of potatoes
table 3.7 Output per 100 ecu costs on arable farms
table 3.8 Share of cost categories, 1993 [direct costs, overheads, depreciation, labour and interest: paid and calculated]

table 3.9 Some aspects of tenure on arable farms, average 1990-1993 [total area of agricultural land, ha of tenure, share of tenure (%), rent per ha, output per ha, gross margin per ha, rent in % of gross margin]
table 3.10 Costs per ha on arable farms, 1993 [paid labour, fertilizer, crop protection, contract work]
table 3.11 Subsidies per arable farm
table 3.12 Net value added per awu on arable farms
table 3.13 Family farm income per fwu on arable farms
table 3.14 Gross investments per arable farm
table 3.15 Solvability on arable farms

table 4.1 Share of horticulture holdings (1990) and horticultural area (1993) in the total agricultural sector
table 4.2 Area of flowers (including and excluding potplants) in ha and the production value (mln ecu) in 1990 [total area, area under shelter in total and for flowers, area in the open air in total and for flowers, production value]
figure 4.1 Trend in area of flowers under shelter
table 4.3 Number of holdings with flowers under shelter and some characteristics of specialist flower holdings [number of holdings, share of specialized holdings, esu, ha, ha flowers, output of flowers per ha of flowers, awu]
table 4.4 Trend in output per 100 ecu of costs for specialist holdings with flowers under shelter
table 4.5 Trend in net value added per awu on specialist holdings with flowers under shelter
table 4.6 Trend in family farm income per fwu on specialist holdings with flowers under shelter
table 4.7 Trend in solvability on specialist holdings with flowers under shelter
figure 4.1 Trend in area of vegatables under shelter
table 4.8 Area and number of holdings with vegetables under shelter and some characteristics of specialist holdings [area, number of holdings, share of specialized holdings, esu, ha, ha vegetables, output of vegetables per ha of vegetables, awu]
table 4.9 Total yield (mln kg) of vegetables
table 4.10 Trend in output per 100 ecu of costs for specialist holdings with vegetables under shelter
table 4.11 Trend in net value added per awu on specialist holdings with vegetables under shelter
table 4.12 Trend in family farm income per fwu on specialist holdings with vegetables under shelter
table 4.13 Trend in solvability on specialist holdings with vegetables under shelter
table 4.14 Trend in gross investments on specialist holdings with vegetables under shelter

table 4.15 Area and number of holdings with vegetables in the open air and some characteristics of specialist holdings [area, number of holdings, share of specialized holdings, esu, ha, ha vegetables, output of vegetables per ha of vegetables, awu]
table 4.16 Trend in output per 100 ecu of costs for specialist holdings with vegetables in the open air
table 4.17 Trend in net value added per awu on specialist holdings with vegetables in the open air
table 4.18 Trend in family farm income per fwu on specialist holdings with vegetables in the open air
table 4.19 Trend in solvability on specialist holdings with vegetables in the open air
table 4.20 Trend in gross investments on specialist holdings with vegetables in the open air
table 4.21 Area and number of fruit holdings and some characteristics of specialist holdings [area, production (mln. tons) number of holdings, share of specialized holdings, esu, ha, ha fruit, output of fruit per ha of fruit, awu]
table 4.22 Trend in output per 100 ecu of costs for specialist fruit holdings
table 4.23 Trend in net value added per awu on specialist fruit holdings
table 4.24 Trend in family farm income per fwu on specialist fruit holdings
table 4.25 Trend in solvability on specialist fruit holdings

table 5.1 Trends in number of farms with dairy cows and the total number of dairy cows
table 5.2 Share (%) of farms per size class, 1993
table 5.3 Characteristics of specialist dairy farms (type 411), 1993 [ha, ha forage crops, milk production (ton), dairy cows, other cattle, sheep, pigs, milk per cow, fat content of milk, protein content, number of dairy cows per ha forage crops, milk production per ha forage crops]
table 5.4 Milk yield in kg per cow on specialist dairy farms
figure 5.1 As table 5.4
table 5.5. Milk price (ecu per 100 kg) on specialist dairy farms
table 5.6 Milk price (ecu per 100 kg) at 3.7% fat
figure 5.2 Composition of output (ecu per 100 kg milk), 1993
table 5.7 Standard gross margin per dairy cow
table 5.8 Trends in output per 100 ecu costs and composition of costs (direct costs, overheads, depreciation, labour and interest - paid and calculated) on specialist dairy farms
figure 5.3 Output per 100 ecu of costs
table 5.9 Subsidies (ecu) on specialist dairy farms
table 5.10 Net value added per awu on specialist dairy farms
table 5.11 Family farm income per fwu on specialist dairy farms
table 5.12 Gross investments on specialist dairy farms
table 5.13 Percentage of farms classified to the investments in a percentage of depreciation, 1993

table 5.14 Solvability and total assets on specialist dairy farms
table 6.1 Trends in the number of male cattle (* 1,000)
table 6.2 Trends in the number of other cows (> 2 years, non-dairy cows, * 1,000)
table 6.3 Farm structure of beef farms, 1993 [ha, ha of forage, cattle: dairy cows, accompanying young cattle, beef cows, other cattle; sheep, pigs, livestock units/ha forage, l.u./ ha agricultural area)
table 6.4 Output of beef output (incl. change in value) in ecu per head of cattle
table 6.5 Price of young steers in ecu per 100 kg slaughtered weight (R3, excluding VAT)
figure 6.1 Composition of output, 1993
table 6.6 Standard gross margins
table 6.7 Trends in output per 100 ecu costs and composition of costs (direct costs, overheads, depreciation, labour and interest - paid and calculated) on beef farms
figure 6.2 Output per 100 ecu of costs, 1993
table 6.8 Subsidies (ecu) on beef farms
table 6.9 Aspects of the main European subsidies for beef in the Netherlands (in guilders per animal)
table 6.10 Family farm income per fwu on beef farms
figure 6.3 As table 6.10, 1993
table 6.11 Gross investments in ecu on beef farms
table 6.12 Total assets in ecu and solvability
table 6.13 Increase in net worth (ecu)

table 7.1 Number of farms with sows, total number of sows (> 50 kg) and number of sows per farm
table 7.2 Distribution of sows on smaller and larger farms
table 7.3 Number of farms with fattening pigs, total number of fattening pigs (> 50 kg) and number of fattening pigs per farm
table 7.4 Distribution of fattening pigs on smaller and larger farms
table 7.5 Farm structure of integrated specialist pig holdings, 1993 [ha, ha cereals, esu, awu, sows, fattening pigs, livestock units, of which pgis, l.u. per ha, total assets]
table 7.6 Trends in prices of fattening pigs in ecu per kg live weight
table 7.7 Trends in piglet prices in ecu per kg live weight
table 7.8 Trends in standard gross margin per sow (> 50 kg)
table 7.9 Trends in standard gross margins per fattening pig
table 7.10 Composition of costs (%) on integrated pig farms, 1993 [feed costs: bought, home grown; other direct costs, overheads, depreciation, labour and interest: paid, calculated]
table 7.11 Trends in output per 100 ecu costs on integrated pig farms
table 7.12 Trends in subsidies on integrated pig farms
table 7.13 Trends in net value added per awu on integrated pig farms
table 7.14 Trends in family farm income per fwu on integrated pig farms
table 7.15 Trends in gross investments on integrated pig farms

table 7.16 Trends in solvability on integrated pig farms
table 7.17 Trends in depreciation on integrated pig farms
table 7.18 Composition of costs (%) on specialist pig breeding farms, 1993 [feed costs: bought, home grown; other direct costs, overheads, depreciation, labour and interest: paid, calculated]
table 7.19 Trends in output per 100 ecu costs on specialist pig breeding farms
table 7.20 Trends in subsidies on specialist pig breeding farms
table 7.21 Trends in net value added per awu on specialist pig breeding farms
table 7.22 Trends in family farm income per fwu on specialist pig breeding farms
table 7.23 Trends in gross investments on specialist pig breeding farms
table 7.24 Trends in solvability on specialist pig breeding farms

table 8.1 Number of regions in the three regional classes
figure 8.1 Most rural, intermediate and most urban areas
table 8.2 Gross domestic product per head (in PPS), 1990
table 8.3 Share of agriculture in total employment, 1990
table 8.4 Increase in employment (% per year), 1980-1990
table 8.5 Share of less favoured areas in agricultural area, 1989/90
table 8.6 Total number of farms per regional category (* 1,000 and in % of member state), 1989/1990
table 8.7 Share in agricultural production per regional category (in % member state), "1991"
table 8.8 Number of farms and most important farm types in some competing regions, 1989/90
table 8.9 Family farm income per fwu, "1991"
table 8.10 Family farm income and subsidies per fwu and share of LFA in some competing regions, "1991"
table 8.11 Subsidies per fwu, "1991"
table 8.12 Average farm size (esu), 1989/90
table 8.13 Share of part time and pluri-active farm holders in total number of farm holders, 1989/90

table B3.1 Trend in exchange rates (local currency per ecu), indices (1990 is 100)
table B3.2 Trend in power purchase parity, indices (1990 is 100)
table B4.1 Some characteristics of dairy farming (milk production, share of specialist farms, specialist dairy farms: milk per farm, cows per farm, output per 100 ecu paid costs, output per 100 ecu total costs)
table B5.1 Distribution (percentage) of fwu classified to classes of family farm income per fwu on specialist dairy farms.

table B6.1 Some characteristics of beef farming (number of cattle, beef cattle, share of specialist farms, specialist beef farms (=farms with more than 30% of total output from beef and number of calves lower than 25% of total cattle): beef cattle per farm, output beef per farm, share of beef in total output, output per 100 ecu paid costs, output per 100 ecu total costs)
figure B7.1 Classification of OECD for regions